

במלחמה ובשבי

ספורו המופלא של אפרים בן שמעון
יהודי יליד צפת, שהצליח להמלט מצפורני
החיה הנאצית בימי מלחמת העולם השנייה

1940-1942

ספר זה מוקדש לזכר יקירינו:

אבינו, אפרים בן שמעון

אימנו, רינה בן שמעון

אחותנו, אילה בן שמעון

יהי זכרם ברוך!

מבוא

מולדת היא המקום שבו נולדת.

סיפורו של אבא אפריים הוא סיפור "הפליט היהודי" שנאלץ לנטוש את מקום הולדתו בצפת בעקבות הפרעות והטבח ביהודים מצד הערבים במאורעות תרפ"ט.

החוסר במקום קבוע(בית)מוצא את ביטויו במעמד הפליט.

בנוסף, המולדת באותם ימים נשלטה על ידי זרים (העותומנים והצרפתים).

במצב שכזה נוצרת תלישות ואובדן הזהות העצמית.

וכך הפך אבא ליהודי הנווד שחיפש את מזלו בניכר.

את הקורות אותו **במלחמה ובשבי** (מלחמת העולם השנייה) תיעד אבא בפתקאות וקרעי נייר ועם שחרורו מהשבי כתב יומן אישי בצרפתית. עם חזרתו ארצה תרגם את יומנו לעברית והקליד אותו במכונת הקלדה ידנית.

בשנה האחרונה החליטה המשפחה להירתם למשימה ולהוציא לאור ספר בעברית.

בספר זה השתדלנו ככל האפשר להיצמד למקור וסגנון הכתיבה הייחודי של אבא.

וכאן המקום להודות לעושים במלאכה :

העתקת הטקסט המקורי לקובץ וורד ; פיסוק נכון;תיקון שגיאות כתיב וטעויות דפוס: **עדי זיסרמן**

עיצוב עטיפה: **איילת ניצן**

עיצוב,סידור וגימור הטקסט הסופי: **דוד ומרקו בן שמעון**

הדפסה: **בנצי טייץ - דפוס קוניאק**

מהדורה ראשונה

תשפ"ב - 2022

הקדמה

קורא יקר!

בקוראך בספר זה "במלחמה ובשבי" תראה בדמיוןך מה הם החיים של שבו מלחמה - אין תלאות ועינויים בעולם הדומות לאלו שעברו על שבו מלחמה. הוא לחם למען מולדתו ולמען הזכויות של האנושות החופשית כולה, ובנופלו בשבי סבל מרעב, מקור, מהתעללויות ברוחו ובגופו.

חובה קדושה מוטלת עלינו לעזור לשבוי מלחמה בכל האמצעים החומריים והרוחניים, לקשרו ולהחזירו לחיים תקינים. אל ניתן לו להיות עלוב ובודד כשהוא רחוק מביתו ומחיק משפחתו. עם שובו למולדתו, חובה עלינו להמשיך ולבוא לעזרתו, לעודד את רוחו, לסייע לו להתגבר על כל המכשולים שייתקל בהם בחייו האזרחיים ולתת לו לרכוש את עמדתו בחברה האנושית כדי שיהנה מהחיים החופשיים שאליהם שאף ועליהם חלם בזמן שבו.

אני מאחל מקרב לב לחבריי שעודם בשבי ומתפלל בהתלהבות לאל שיחזירם בשלום למולדתם.

אפרים בן שמעון

שבוי משוחרר

Présenter libéré par les Allemands

N° 741 de la fiche

Centre de Demobilisation de GUSTY

Arme: Infanterie Grade: 2e classe 1664

Nom: AFRAIM Prénoms: Ben Shimon

Date: 15 Avril 1906 Lieu de naissance: GUSTY (Belgique)

Nationalité (1): Française de naissance Nationalité (2): Française d'adoption

Situation de famille (1): Célibataire

Profession: Employé de commerce

Adresse: 84, rue Napoléon GUSTY

Adresse où se retirer l'intéressé: ...

Derrière Corps d'affectation: 84e B.I.

Centre mobilisateur ou localité où doit se diriger l'intéressé au moment de son appel sous les drapeaux: GUSTY, Belgique - Date: 11 Mars 1940

Affecté spécial au titre de "Prisnier de Guerre"

Je déclare n'avoir bénéficié, aucun traitement ni salaire pendant ma captivité aux ennemis.

Signature: ...

22 Octobre 1946

Le Commissaire de Centre de Demobilisation

"ביום בהיר אחד פקד הסרן הגרמני על הסמל ("החביב") שלנו לסדר רשימה כוללת של כל שבויי צפון אפריקה. הוא הצהיר לנו עוד שנקודת מסענו (התחנה הראשונה) תהיה העיר טריו (חבל הסאר). משמה ניכנס לצרפת בכדי לסדר ניירות הנוגעות לשחרורנו!!!

שמחתי מאוד באותו יום בראותי במו עיניי את שמי על הלוח ברשימת הנוסעים.

ארבעת השבויים מאלג'יר (יהודים) שהיו איתי בצריף, אחרי שנכללו ברשימה, דחה אותם המפקד בבוז בגלל שייכותם לגזע "יהודי". זה היה מעציב לראות איך בכו בדמעות שלישי בספרם לי על זה, ושמן נמחק מייד מתוך רשימת הנוסעים.

אני זכיתי להישאר רשום בנסיעה מפני שהתנכרתי עוד מהיום הראשון שנכנסתי למחנה בגרמניה על "מוצאי וגזעי". קרעתי גם את כל ניירותי האישיות שהעידו על "זהותי היהודית", וראיתי שתחבולה זו הועילה לי במקומות הטמאים של גרמניה. "

תוכן העניינים:

- פרק א - גיוס מאוחר לצבא הצרפתי קורסיקה פברואר 1940 - עמ' 7
- פרק ב - החיים בקסרקטין טולוז Toulouse 11/3/1940 - עמ' 9
- פרק ג - החיים בבוקון Bouconne 2/4/1940 - עמ' 12
- פרק ד - העלייה לחזית (מקום בלתי ידוע) - עמ' 20
- פרק ה - החיים ב-Montreux-Vieux ו Montreux-Jeune (חבל אלזס) - עמ' 23
- פרק ו - החיים בכפר דיטווילר Dietwiller - עמ' 29
- פרק ז - המסעות הגדולים למרחקים - עמ' 32
- פרק ח - יממה של תבוסה ומבוכה - עמ' 36
- פרק ט - מצב של מצור מון דה לָוַל Mont-de-Laval - עמ' 39
- פרק י - יום התבוסה והשבי 22/6/1940 - עמ' 41
- פרק יא - מחנה שבויים מס. 1 - בזאנסון Besancon - צרפת - עמ' 46
- פרק יב - העלייה לגרמניה רבתי - עמ' 55
- פרק יג - מחנה שבויים מס. 2 - Stalag X-B Sandbostel - גרמניה 8/8/40 - עמ' 58
- פרק יד - מחנה שבויים מס. 3 - Stalag XII-D Treves - גרמניה - עמ' 69
- פרק טו - מחנה שבויים מס. 4 - Frontstalag 130 Amboise - צרפת - עמ' 83
- פרק טז - מחנה שבויים מס. 5 - Saumur 9/2/1941 - צרפת - עמ' 96
- פרק יז - מחנה שבויים מס. 6 - Frontstalag 133 Dinan - צרפת - עמ' 99
- פרק יח - מחנה שבויים מס. 7 - Frontstalag 192 St. Quentin - צרפת - עמ' 108
- פרק יט - בית החולים ול די גראס, פריז 15/7/1941 - עמ' 122
- פרק כ - השחרור מהשבי וחזרתנו הביתה 21/9/1941 - עמ' 134

פרק א – גיוס מאוחר לצבא הצרפתי - קורסיקה 1940

בפברואר 1940 נקראתי על ידי הנציבות של **אזקסיו Ajaccio** (קורסיקה) להתייצב בפני ועדת הביקורת שצריכה להיות בעיריית **בסטיה Bastia** (קורסיקה), ובהיותי נתין צרפתי יליד ארץ ישראל לא מילאתי את שירותי הצבאי בגיל של 21 שנה בזמן שהותי בארץ ישראל, ולכן נקראתי בבסטיה בתקופה של שישה חודשים יותר מאוחר מיום הגיוס הכללי שהיה בצרפת בספטמבר 1939, ונרשמתי בסוג "אזרח צרפתי שכוח בהתנצלות"

לאחר שבועיים התייצבתי בעיריית בסטיה לבדיקה רפואית יחד עם יתר חבריי בפני האלוף, הנציב וראש העיר, ויצאתי עם ציון "טוב לשירות פעיל". ביום ההוא האלוף היה מרוגז עד מאוד וכל הקובלנות, שהוגשו מטעם כמה חברים ביחס לבריאותם הרופפת בכדי להיפטר משירותם הצבאי, נדחו בבוז ובשלילה, ורק 3 מבין 50 מועמדים נפסלו באותו יום מסיבת מחלה או חולשה כללית. לא הופתעתי לגמרי בשומעי שהנני "טוב לשירות פעיל", חיזקתי את עצמי והרי חובה עלינו לשרת את צרפת בכדי ליהנות מכל הזכויות השייכות לצרפתי טהור. התעלמתי לגמרי מכל הייסורים ומתוצאות המלחמה האפשריים.

ניירותיי מתוצאות הבדיקה הרפואית הועברו עוד באותו יום למשרדים שונים שבקסרקטין "מרביף", ושבועיים אחרי כן קיבלתי צו תנועה ביחד עם שובר נסיעה **לטולוז Toulouse** (צרפת) בכדי להצטרף ליחידה 171 של "חיל המילואים למשמרת".

התכוננות לנסיעה

ארזתי חפציי, קניתי כרטיס נסיעה, הלכתי לכיוון הנמל וזה היה בערב בשעה ארבע אחר הצהריים. הנמל היה מלא על כל גדותיו בקהל המוכנים לנסיעה וביחד עם זאת גם הרבה אנשים ונשים שבאו ללוות את ילדיהם וקרוביהם יקיריהם. הם בכו בדמעות שליט והתפללו לאל שיחזיר את ילדיהם בשלום ובחיים בתום המלחמה הפתאומית והאכזרית שפרצה זה מקרוב.

מחריד היה לראות כיצד נשים התחבקו עם ילדיהם לפני פרידתם, ובדיוק ברגע זה ראיתי בדמיוני את מצבי בהסתכלי על אלפי אנשים שמלאו את כיכר הנמל, ופרצה הדאגה האיומה בראשי באומרי לעצמי "אהה! האזכה לשוב בחזרה בחיים אחרי המלחמה בכדי לראות את קרובי היקרים לי עד מאוד, ובייחוד אבי הזקן שדמותו הופיעה לנגד עיניי, כי זה לי עשר שנים שעזבתי אותו בארץ ישראל ונמצא כאן עלוב ובודד מקרוביי". בעטיין של זיכרונותיי המעציבים פרצו דמעות מעיניי ובכייה חרישית תקפתיני.

בהיותנו עדיין בנמל שוחחנו בינתיים כמה רגעים עם החברים והקרובים שבאו ללוותנו ולעודד אותנו במילים חמות. התנחמנו על גורלנו ועל ההרפתקה החדשה שחדרה לחיינו. אחרי שנפרדנו בעצבות גדולה מחברינו, קרובינו ומכרינו, עלינו על האונייה. עברו כמה שעות אחרי הפלגתנו ושכחנו כמעט את גורלנו המר, ואז התחלנו שוב להיות עליזים ושמחים כמקודם. היינו בחבריה גדולה ובילינו לילה יפה על האונייה. הנסיעה הייתה די טובה, ובכל הלילה שרנו ושמחנו עד אור הבוקר, עת הגענו לעיר **מרסיי Marseille**. ביליתי יום שלם בטיולים ברחבי מרסיי בלוויית חבריי, ובשעה שמונה בערב ליוותה אותי בת דודי עד תחנת הרכבת הנוסעת לטולוז. בעלותי על הקרון נפגשתי עם החברים שאיתם נסעתי מבסטיה, ובשעה ארבע בבוקר, אחרי לילה של נסיעה ברכבת, הגענו סוף סוף למחוז חפצנו – טולוז.

פרק ב – החיים בקסרקטין טולוז Toulouse 11/3/1940

בהגיעי לקסרקטין "נייל" הנמצא בירכתי העיר, עברנו למשרדים, מילאנו טפסים שונים ביחס לזהותנו הצבאית ואחר כך הובילנו למחסן הבגדים בו קיבלנו את הציוד המלא: מעיל צבאי מצמר, מכנסיים, מעיל חורף, בגדים תחתונים ובגדי עבודה. מכאן הלכנו למחסן כלים בו קיבל כל אחד חגורה צבאית, נעליים, מברשות לנעליים ולבגדים, פוזמקאות וכלי אוכל, כגון: קערת מתכת, מימייה, ספל, צלחת, מזלג, כף וכו'. אנו לבושים ומצוידים כאנשי צבא ושמחים בחלקנו. פקדו עלינו לשלוח בחזרה מלבושינו האזרחיים לקרובינו. בימים הראשונים היינו פטורים מכל שירות או עבודה, סעדנו בקסרקטין וטיילנו כל היום ברחבי החצר, ובערב מייד אחרי האוכל יצאנו העירה ברישיון מיוחד שהכינונו מראש ורק בחצות הלילה חזרנו לקסרקטין.

כעבור כמה ימים של חופשה זמנית זו נקראנו שוב לבדיקה רפואית. חשופי חזה, עברנו אחד אחרי השני למרפאת הקסרקטין ושמה חילקו לנו תעודותינו הצבאיות. מפקד המחנה הסביר לנו במילים קצרות את חובתנו בצבא, כגון משמעת למפקדינו. גם הצדעה לקצינים וסגניהם הכרחית בקסרקטין וגם בעיר. סמל מיוחד נתמנה לכיתתנו בכדי ללמדנו את חוקי החיים בצבא. הוא היה חברמן טוב ומייד רכש את אהבתנו הכללית. סידרו אותנו בחדרים ביחד עם הטיירוניס הצעירים מכיתה א לשם אימון צבאי. למוחרת נתאספנו בחצר לשם קבלת ציוד קרבי מלא, כגון: רובה, כובע פלדה, כובע הסוואה, מסכה נגד גזים, אשפות לכדורים וכידון. סגן צעיר מצבא פעיל נועד ללמדנו תרגילי קרב בכל יום בשדה הנמצא במרחק 5 ק"מ מהעיר. ביום ההוא רגלי כאבה לי ולא יכולתי להצטרף וללכת עם החבריה לתרגילים. הוכרחתי ללכת למרפאה והרופא קבע לעשות לי ניתוח קטן בבוהן הרגל, שהיה עטוף בעור והציק לי

בהליכה, ובפרט לנעול נעליים צבאיות כבדות. הניתוח נעשה לי באותו יום, ובערב הלכתי לראות את חבריי שחזרו כבר מתרגילי שדה, וכמו כן לדעת כיצד בילו שמה הזמן ואם היו שמחים.

"אל תשאל יותר!" כולם כמעט ענו בצעקות, "טוב עשית שנכנסת למרפאה, אנחנו סבלנו קשות מהתרגילים המעייפים בשמש הלוהטת והליכה ברגל יותר מ-10 ק"מ שגמאנו". אחד החברים תמיד היה רוטן מהחיים האומללים שבמחנה ואני ניסיתי תמיד לעודדו במילים חמות באומרי לו: "תאר לעצמך מצב, החברים הנמצאים כעת בחזית הקרבות הרי סובלים הרבה יותר ממנו, וחוץ מזה נשקפת להם סכנת נפשות ועמוסים כחמורים כל היום עם הציוד המלא ומוכרחים תמיד ללכת בהרים ובגבעות, וזה כאין וכאפס לעומת מצבנו בו אנו נתונים כיום. אנחנו, ראשית כל, ניזונים היטב ונמצאים כעת באזורים בטוחים ורחוקים מאזורי המלחמה המסוכנים, נתפלל לאל שנישאר תמיד באותו מקום ולא נעבור למקומות אחרים". ככה שוחחנו בינינו שעלינו להסתפק בגורלנו בהרגישנו את עצמנו יותר מאושרים מהחיילים הנמצאים בשדה הקרב.

אחרי כמה ימים חברי נקרא באופן דחוף להופיע בפני הסגן, והלה הסביר לו שעליו לארוז חפציו ולנסוע מייד לגבולות בלגיה בכדי להצטרף ליחידת "סוללי הדרכים". נדהמנו כולנו על הנסיעה הפתאומית שנפלה בגורלו של חברנו. הקצין ענה לנו שבתור אב לשלושה ילדים, הוא מהווה חייל מסוג "סוללי הדרכים" ואל לנו לדאוג עליו, שבטח יהיה לו טוב יותר כמו לנו ובאזור יותר בטוח. בשומעו זאת חברנו התעודד, ולמוחרת בבוקר עזב העיר טולוז. מהיום ההוא היינו מצפים בדאגה לעתיד ושאלנו את עצמנו ומי יודע להיכן יובילונו. ככה עברו כמה ימים, החברים יצאו כרגיל בכל בוקר לתרגילים וחזרו רק בערב. בגלל חוליי נשארתי במרפאה והייתי פטור מהליכה. יום אחד חלה סמל כיתתנו באדמת, והיות שמחלה זו מידבקת, אסרו על כיתתנו לצאת אפילו החוצה ולהיות במגע עם כיתות אחרות, והיינו מסוגרים בחדר לתקופה

של 10 ימים. גם האוכל הובא לנו לחדר מהמטבח. כמובן, דבר זה גרם לנו שעמום וציער אותנו. הזמן שלנו נועד לאכילה ושתייה ומשחקי קלפים מהבוקר עד הערב. בערב היום ההוא הייתי עדיין במרפאה. מצב רגלי הוטב והורשיתי לטייל בחצר בנעלי בית. באמצע היום קיבלתי מכתב מאבי שבארץ ישראל, וזו הייתה תשובה למכתבי ששלחתי יחד עם התמונות בתלבושתי הצבאית ביום הראשון לגיוסי בקסרקטין "נייל". הייתי מאוד שמח מבשורות שהגיעוני ממשפחתי שכולם בריאים. אומנם בקוראי קטעים במכתבו, מתרעם אבי עליי שלא שמעתי לדבריו והזדרזתי לעזוב את ארץ ישראל עוד לפני פרוץ המלחמה, ויכולתי להיות עוד אצלו בבית מבלי לסבול כל הייסורים הללו. במכתביו הקודמים שלח לי גם בקשה מאושרת (היתר כניסה) מטעם השלטונות בארץ ישראל וחסרה לי רק הוויזה, אומנם רשלנותי היא שגרמה לי כל הצרות... עוד בחודש פברואר (לפני שנקראתי לגיוס) הלכתי לפּרֶפְקטורה (נציבות עליונה) שבבסטיה וניסיתי להשיג דרכון לנסיעה בחזרה לארץ ישראל על סמך הבקשה המאושרת שקיבלתי מאבי, אך לדאבוני הרב זה היה כבר מאוחר, בקשתי נדחתה ואסור היה לפי החוק למישהו שברשותו דרכון צרפתי לעזוב את צרפת, ובפרט כמוני, שהייתי בגיל הגיוס. בקוראי כל זה הבינותי שאבי צדק ואני הוא הסובל כעת מתוצאות רשלנותי. הרגשתי באותו רגע שדמעות צורבות נזלו מעיניי ובכיתי על רוע מזלי. למוחרת נודע לי שכיתתי עזבה עם שחר את טולוז והלכה בכיוון לבוקון (חלקת שדה הנמצאת במרחק של 20 ק"מ מטולוז). הרגשתי די טוב וציפיתי לצאת מהמרפאה בכיליון עיניים בכדי להצטרף ליחידתי. גם הרופא בסירורו הרגיל בשעה עשר במרפאה הצהיר לי שכבר החלמתי ועליי לצאת למוחרת מהמרפאה. ארזתי מייד חפציי ויצאתי עוד באותו יום (מבלי לחכות עד למוחרת לפי פקודת הרופא) בכדי להשיג את יחידתי. מאחר שעדיין לא הורשה לי ללכת בנעליים כבדות של הצבא, עליתי על מכונית משא שטענה בשעתו את חפצי הגדוד, ואחרי שעה של נסיעה הגענו לבוקון.

פרק ג – החיים בבוקון Bouconne 2/4/1940

תיאור המחנה

על פני השדה היו מפוזרות חוות של איכרים שפוננו מלכתחילה מתושביהם האזרחים בכדי לשמש למחנה צבאי. ברדתנו מהאוטו ראינו מצד השמאלי של הכביש חווה גדולה: משרד מפקד המחנה וחדר האוכל לקצינים, קצת למעלה לצד ימין בית ששימש למרפאת המחנה, חדרי אוכל לסגני הקצינים, משרדי הדואר ותחנת משמר. על יד הבית הזה היה עוד ביתן ששימש למטבח נייד של המחנה. במרחק 400 מטרים עוד יותר למעלה, שוב ראינו חווה גדולה ובה סודרו המשרד המרכזי של הגדוד, ושמה רוכזו הכיתות ג וד. כ-600 מטרים למעלה מזה ראינו גבעה קטנה ועליה הזדקרה חווה בעלת שתי קומות המיועדת לכיתות א וב. בקומה התחתונה הייתה גרה אישה פולנייה עם בתה, ואנחנו הסתדרנו (שתי הכיתות) בקומה העליונה.

החדר שלנו היה צר ואפל, רצפה של עץ שעליה היו שטוחים מזרוני קש אחד ליד השני בצורה צפופה ביותר. מהיום הראשון כבר הבחנו בהפרש הגדול שבנוחיות שהייתה לנו במחנה הקודם של טולוז. שמה ישנו בחדר מרווח עם מיטות מעץ, ופה אנחנו ישנים פשוט מאוד על הרצפה המלאה אבק, וצפופים סודרנו כסרדינים בתוך קופסה. למוחרת הוכרזה במחנה יממה של מנוחה – חופשיים מכל שירות בעקבות המרחק הגדול שהלכנו רגלי, ולזאת מוכרחים להינפש מהתעייפות.

בשעה אחת עשרה לפני הצהריים היינו מתאספים בכל יום על הכיכר של המחנה מול המשרד לשמוע את הרפורט. בין יתר ההוראות הקשורות לחיי המחנה, הקצין ציווה עלינו להחזיק את החדרים בניקיון מוחלט ולתקן את תלבושתנו הצבאית וכו'... אחרי כן התפזרנו והלכנו לסעוד ארוחת הצהריים. זוהי הפעם הראשונה שהתחלנו

בקבלת ארוחתנו כשאנו יושבים במעגל גדול על הדשא תחת כיפת השמיים כאילו תיירים היינו. אחרי ארוחת הערב הלכתי לטייל עם חבריי אל הכפר

מונדוויל Mondonville הנמצא במרחק של קילומטר מהמחנה, שמה נכנסנו לבית קפה והקשבנו לחדשות הרדיו. אחרי שעה קלה של בידור חזרנו למחנה. הלילות היו קרים עד מאוד במעוננו החדש, היות שהבתים נמצאו בשטח פתוח ורוח פרצים נשף מבעד החלונות והדלתות. סמל אחד נתמנה למדריך כיתתנו והוא היה אחראי בחלוקת הארוחות, קפה של בוקר, ניקיון החדרים ועבודות שונות במחנה. הוא היה חברמן טוב ומייד רכש אהדתנו הכללית. הוא היה רגיל לעוררנו בבוקר השכם. אחרי שגמאנו הקפה ואכלנו ארוחת בוקר (חתיכת לחם עם שוקולדה ולפעמים קופסת סרדינים שחולקה בין חמישה אנשים), הלכנו ישר אל הכיכר בלוויית הסמל ושמה הסתדרנו בשלשות בסדר מופתי. כרבע שעה אחרי כן הגיע קצין המחנה. סגן הקצין השבועי בתורנות פקד עלינו להצדיע לקצין כאות כבוד יחד עם נשקינו.

"אוי ואבוי!" הקצין לא היה שבע רצון מההחזקה ה"שלומיאלית" של הנשק, והודות להתערבותו של הסגן שהסביר באוזניו כי זוהי הפעם הראשונה בחיינו שאנחנו מתאמנים בתרגילי צבא, רק אז שכחה חמתו. מהיום ההוא והלאה נטל הקצין בעצמו לידי את התפקיד לאמן אותנו. הוא היה כעסן גדול וזועף תמיד כלפינו. אחרי יומיים או שלושה ימים נלאה ממלאכתו ופקעה סבלנותו מלהמשיך לאמננו, יען כי הרגיש כבר שלא בנקל נתרגל להחזקת הנשק בצורה יעילה ולצעדים צבאיים וכו'... בינינו היו גם טירונים מצבא קבע שעבדו די יפה ורק אנחנו (כעשרה איש) קלקלנו את מהלך התרגילים, ולכן הוכרח להוציאנו מהשורה ולמסור אותנו שוב לפקודת הסמל שלנו בכדי ללמדנו ולתקן שגיאותינו. כמובן ששמחנו על כך ורווח לנו כי הייתה לנו לשון משותפת עם הסמל הזה מעם הקצין, ויתר על זאת הוא היה גם עניו ובעל סבלנות גדולה.

מהיום ההוא, בכל בוקר נתאספנו לפי פקודת הסמל שהמשיך עימנו תרגילי החזקת נשק כראוי והפעלתו, וכן גם תורת ההליכה הצבאית וכו'... העבודה נהייתה יותר קלה בשבילנו. אחרי התרגילים הסרנו את נשקינו והלכנו כרגיל לשמוע קריאת הרפורט היומי. עונשים חמורים הוטלו על אלו שנעדרו בזמן קריאת הרפורט. עשינו מעגל גדול בהצטופפנו על הכיכר וחיכינו למפקד המחנה, וכשרק הלה הופיע לפנינו, פקד סגן הקצין השבועי "עמוד דום!" אז היה עלינו לעמוד בין רגע בקומה זקופה וישרה בלי שום תזוזת רגל או יד כלשהי ובשקט מוחלט, וכשהקצין ענה לנו במילת "נוח" אז חזרנו לעמידתנו החופשית כמקודם. הרפורט הוקרא אז ותוכנו היה הוראות בנוגע לשעות התרגילים היומיים, ניקיון החדרים ועבודות שונות במחנה. אחרי זאת התפזרנו והלכנו לאכול ארוחת צהריים, והיינו חופשיים לנוח בחדרים עד השעה שתיים אחר הצהריים. התלבשנו שוב, אבל הפעם בבגדי עבודה, בכדי ללכת אל היער הסמוך (5 ק"מ) לחטוב עצים להסקה בשביל המטבח. כשהגענו ליער ולא היה בידינו אפילו כלי עבודה כגון גרזן וכדומה, ולכן לא יכולנו לעקור את ענפי העצים בידיים, טיילנו סתם להנאתנו במשך שעותיים ובחזורנו הביתה אספנו כל אחד מאיתנו חבילת קוצים ושיחי בר קטנים, בכדי להראות למפקד שמשאו עשינו.

הסמל הצטחק מפעולתנו ובהיותו חברמן וביחסים טובים איתנו לא נזף בנו. כמה ימים אחרי כן התלונן הטבח הראשי בפני הקצין על כמות העצים הקטנה והבלתי מספיקה למטבח שהבאנו, ואז קיבלנו מנה הגונה ממנו ומאותו יום והלאה הוא בעצמו ליווה אותנו עד היער, בכדי שכל אחד מאיתנו יציב את חבילת העצים שאסף ביער. העבודה הייתה קשה מחוסר כלי עבודה, ורק בידיים היינו מוכרחים לעקור את העצים. ביום אחד התרחקתי קצת מחבריי ביער בכדי לחפש לי קצת עצים יבשים וגדולים ולדאבוני הגדול לא מצאתי; הייתי נבוך איך לחזור ריקם ומרה שחורה תקפתיני אז, ומרוב עייפות ישבתי תחת עץ עבות ונרדמתי במשך שעותיים. בשעה חמש בערב קמתי בבהלה ובחיפזון והתחלתי לרוץ בכדי להשיג את

חבריי, אומנם הם עזבו את היער מזמן רב ולא מצאתי אף איש ביער, וכמובן כשישנתי לא שמעתי את המשרוקית בכדי לחזור יחד עם חבריי ולכן הוכרחתי לחזור לבדי למחנה בחשכת הלילה. הקצין נזף בי כהוגן למרות כל הצטדקויותיי שנפלתי בדרך והרגל כאבה לי וכו'... נענשתי על זה בשמונה ימים מאסר, ויתר על זאת היה עליי להביא שתי חבילות של עצים במקום אחת למוחרת.

ככה עברו החיים בבוקון, ורק בימים הגשומים היינו פטורים מתרגילי צבא ובמקום זה הסמל היה מכנס אותנו בתוך החדר ומלמדנו שיעורי "תיאוריה" של הרכבת חלקי סוגי הנשק (רובה, מקלע) ופריקתן, ויתר על זאת הצטרכנו ללמוד בעל פה את כל חלקי הנשק האוטומטי. בכל ימות השבוע לא הייתה לנו מנוחה רק מיום שבת אחר הצהריים עד יום שני בבוקר. במשך הזמן הפנוי נתעסקנו בכביסת בגדינו על שפת הנהר הסמוך למחנה. ביום ראשון בבוקר נסענו כרגיל ברכבת לטולוז בה בילינו יממה, ובחצות, בתום הצגת הקולנוע, חזרנו למחנה. כשנגמרנו באיסוף עצים ביער (כבר הייתה למטבח כמות מספיקה לכמה זמן) לא הייתה לנו מנוחה. נתנו לנו כבר עבודה אחרת, הועסקנו בתיקון הכביש המוביל למחנה. הזמן נמשך בעצלתיים. בכל בוקר הלכנו לתרגילים המעייפים, ובערב הלכנו לחטוב עצים או לעבוד בכביש. חיכינו בקוצר רוח לקול החצוצרה שהריעה בשעה חמש בערב בכדי לנוח מעבודתנו המעייפת של היממה.

ביום אחד ניתנה פקודה להכין בהתקנת 30 אוהלים בכדי לקבל עוד 600 "אורחים חדשים" שיצטרפו למחלקתנו. העבודה הייתה קשה וכל זה עשינו רק במשך ימים מועטים, ועת שראינו האוהלים מוצבים רווח לנו. הקצין בעצמו הסתובב כל היום וביקר אותנו במקום העבודה, הוא חדל להיות סימפטי כלפינו כמקודם, ויום עבר בעצמו הביקורת בחדרים וביקורת כלי הנשק וכל מיני תלאות שהוטלו עלינו לעשותם. התחלנו להרגיש מאז שהימים הטובים כבר חלפו וצפויים לנו ימים יותר קודרים.

אותו יום שוב פעם, לשדה המטווח הרחוק יותר מ־6 ק"מ מהמחנה. בערב כשחזרנו להמחנה היינו עייפים עד מוות.

הפתעה גדולה הייתה ביום אחד על לוח המודעות, שכל החופשות לחיילים הופסקו ברחבי צרפת. המחנה נסגר ונאסר על כל חייל להיעדר מהמחנה אפילו לשעה קלה במשך כל השבוע. מפקד המחנה בא אלינו והסביר לנו שמצב המלחמה בצרפת הולך ומחמיר מיום ליום. בלגיה הותקפה ונפלה בידי הגרמנים. עלינו היה לשמור בעין פקוחה על המחנה ולהודיע מייד למפקדה על כל דבר מוזר שייתקל בדרכינו, כגון מוקשים, פצצות וכו'... אחרי כן הפעילו באותו יום צופרים שונים: (1) אזעקה להופעת אווירונים זרים; (2) אזעקה להופעת צנחנים. עלינו היה להפסיק כל מיני עבודות במחנה בשומענו הצפירות המשונות האלו ולהצטופף מייד על הכיכר לפקודות ראש פלוגותינו. לבסוף הרגיע אותנו הקצין בהצהירו שאזורנו בו אנו נמצאים כיום הוא די רחוק מהתקפות האויב, אומנם ההוראות הללו נשלחו מטעם אלוף הגדוד ומוכרחים לקיימם. הקריאו בפנינו עוד מכתב תשובה לבקשה שהוגשה מטעם הרבנות הראשית של טולוז של אלוף הגדוד, ביחס לחופשה של חג הפסח המגיעה לחיילים היהודים הנמצאים במחנה. הבקשה אושרה מטעם האלוף שהרשה לנו באופן יוצא מהכלל לעזוב המחנה לתקופה של 24 שעות בכדי לבלות טקס ה"סדר" עם יהודי העיר טולוז. כמובן שמחנו על בשורה זו וברצון רב ארזנו חפצינו ויצאנו לדרך. היינו כעשרה חברים ולמוחרת בערב עזבנו המחנה והלכנו ברגל לתחנת הרכבת שהייתה במרחק 5 ק"מ מהמחנה, אך לצערנו השעה הייתה מאוחרת מדי. הרכבת כבר נסעה. עייפים ורצוצים ובלית ברירה החלטנו להמשיך את דרכנו ברגל עד טולוז (25 ק"מ).

לאושרנו הרב אחרי מהלך של חצי שעה הופיע לפנינו הקצין עם מכוניתו, שגם הוא נסע לטולוז, ובראותו אותנו עייפים נכמרו רחמיו עלינו, אך לא הייתה ביכולתו להסיע אלא רק ארבעה איש, ובכדי שלא נתקנא בינינו מיהם המאושרים שייסעו

איתו באוטו, הפיל גורל על כולנו ואני יצאתי בין ארבעת המועמדים לנסיעה. יתר חברינו הוכרחו להמשיך ברגל את דרכם. בהגיענו לטולוז הזהיר אותנו הקצין שוב באומרו "אל תסתובבו בעיר כי הזמן הוא לא מתאים, עליכם להתייצב במפקד במחנה בדיוק בזמן המיועד (אחרי 24 שעות)". הבטחנו לו זאת ונפרדנו ממנו ברוב תודות.

זה היה בשעה עשר בלילה, בעיר שרר חושך מצרים, הרחובות ריקים מאדם ורק פה ושם באיזה פינה נידחת התנוצצו בתי קפה שהיו סגורים למחצה עם אורות מוסווים. עצבות איומה שררה בעיר טולוז, ורק אז הרגשנו שנמצאים אנו במצב מלחמה והעיר נשתנתה לגמרי לרעה מיום שעזבנו אותה לפני כחודש ימים. זמן רב התהלכנו ברחובות טולוז האפלים לחפש אחרי איזה משפחה יהודית שתואיל לאכסן אותנו לטקס "ליל הסדר" ליד שולחן יהודי. לבסוף מצאנו משפחה הגונה שקיבלה אותנו בלבביות. היות והשעה הייתה מאוחרת וטקס ה"סדר" כבר נגמר והיו מתכווננים ללכת לישון, העניקה לנו בעלת הבית חבילת מצות עם כמה ביצים מבושלים ותפוחי אדמה וקצת פירות. היא הצטדקה בפנינו ואמרה לנו שחבל על שבאנו אליהם בשעה כל כך מאוחרת. לקחנו את חבילתנו בשמחה גדולה וברוב תודות והלכנו לבית קפה לסעוד את ליבנו.

למחרת הלכתי בלוויית חבריי לבית הכנסת להתפלל, ושמה נפגשנו עם הרבה חיילים ממחנות שונים של טולוז. הקהל היה עדין כלפינו וכיבדו אותנו בעליית ספר תורה. אחרי התפילה הוזמן כל אחד מאיתנו ללכת אצל משפחה מבין קהילת המתפללים כדי לאכול ארוחת יום טוב, ואחרי בלותנו יום שמח בעיר חזרנו למחנה בחצות הלילה.

שבוע אחרי כן וביום בהיר אחד נתקבלה הפקודה לארוז חפצינו ולנסוע מייד בחזרה לטולוז. המחנה כמעט נתרוקן מחיילים ונשארו בבוקון רק איזה מחלקות של חיילים זרים (ארמנים וכו'...) וחיילים זה שקיבלו מחדש נתינות צרפתית. "הינה

תורנו כבר הגיע", שוחחנו בינינו לבין עצמנו. נתקנאנו באלה שנשארו במחנה, שהם אולי יהיו יותר מאושרים, אומנם אנחנו, מי יודע מה צפוי לנו בגלל הנסיעה הפתאומית הזו, ולא הבנו את פשר הנדודים שנפלו בגורלנו. תרמילנו על הגב ומוכנים לנסיעה, הלכנו למשרד בכדי לקבל כספנו החודשי, ואחרי שאכלנו ארוחת הערב (בשעה יותר מוקדמת מכרגיל) עלינו על האוטובוסים שהסיעונו לטולוז. זה היה ב־20/5/40 אחרי חודש וחצי בערך שבילינו במחנה בוקון.

החזרה לקסרקטין טולוז

ברדתנו מן האוטובוס הועברה רשימתנו למשרד המפקח שהוטל עליו לטפל במפקדנו. היות והשעה הייתה די מאוחרת בערב והמפקד היה עסוק מאוד, נדחתה הפעולה למוחרת. אסרו עלינו לצאת העירה יען שיכול להיות שניקרא במשך הלילה, ואוי ואבוי למי שיחסר במפקד. בפנים זועפות הסביר לנו המפקד כל ההוראות בנידון זה. ראינו כבר שהרבה שינויים חלו בקסרקטין מזה זמן של חודש ימים שעזבנו אותו – החצר הייתה גדושה בחיילים על ציודם המלא, מוכנים לנסיעה ויושבים עם מיטלטליהם על הרצפה, חיילים מגדודים שונים שעלו וירדו במדרגות הבניינים ותנועה מוגברת הורגשה בקסרקטין באותו יום. המון מחלקות שהגיעו זה מחודש למחנה זה, אחרים שעזבו אותו, ולא הבנו פשר העניינים.

הובילנו למחסן בכדי לקבל כובע הסוואה אנטי גזים. ערכנו ניסיון בתכשיר החדש בתוך חדר אפל סגור ומסוגר, שעל קירותיו ורצפתו פזורה מין אבקה חריפה מציקה לעיניים. במשך 10 רגעים ישבנו בחדר עם הכובע מורכב לפנינו, ולימדו אותנו כיצד להשתמש בו בשעת הצורך וכיצד להרכיבו על הפנים ולפרקו. תכשיר זה, אם אינו מורכב בצורה יעילה, עלול לסתום את חדירת האוויר לנשימה ובזה גורם לסכנת מוות. אחרי הניסיון הזה הלכנו למחסן כלים כדי להחליף את נשקנו בנשק אחר המיועד לחזית. באותו זמן כל אחד מאיתנו ענד על ידו "צמיד הזהות" ושעליו

חרוטים השם ומספר הגדוד של סוג החיל שאליו השתייך איש הצבא. בתרמילינו על הגב עם ציודנו המלא עמדנו כולנו צפופים ומחכים להגעת סגן האלוף לביקורת כללית. אחרי ציפייה של חצי יום בשמש הלוהטת הופיע הסגן לפנינו. בשאגה איומה שפרצה, "הציגו נשקים", כל הטורים של הפלוגות הנמצאות צפופות בכיכר החצר, ביחד עם מפקדיהם, ניצבו בעמידת דום מוחלטת ונשמע באותו רגע רשרוש דק וחד של הכידונים שנשלפו מנרתיקיהם והוצבו על הרובה כלפי פנים. הסגן ביקר טור אחר טור. בהגיעו לשורותינו ואחרי בודקו כל חייל מאיתנו מכף רגל ועד הקודקוד, גמגם כמה מילים מקוטעות עם מפקד המחנה והלך לדרכו. נדמה היה לנו שלא היה כל כך שבע רצון מתלבושות השונות של החיילים, מהנעליים שלא היו די מבריקות ומצוחצחות וגם תרמילינו לא היו דומים אחד לשני הן בגודלם והן בצורתם. מפקד המחנה הצטדק בפני סגן האלוף והבטיח לו לתקן את המעוות ובגלל זה הביקורת השנייה נקבעה למוחרת. פקודה ניתנה לנו לשלוח את כל הארגזים הכבדים והמטרידים הביתה ולהחזיק איתנו רק תרמילי גב או מזוודות קטנות שיכלו לבנים ובגדים הנחוצים לנו ביותר. אחרי הצהריים נערך מפקד אישי בחצר וחולקו תעודות צבאיות עם "טבלאות זהות" מסומנות במספר הגדוד וסוג החיל. הגדוד שאלו הצטרפתי היה **חיל רגלי מספר 214**. חבריי מבסטיה ומאזקסיו שהיו עד עכשיו איתי נפרדו ממני ונצטרפו לגדודים שונים, ומאותו ערב כל אחד הצטרף ליחידתו החדשה. למוחרת ביקר שוב סגן האלוף, אומנם הפעם היה שבע רצון מהמצב הכללי, ובאותו לילה בחצות נשמע קול החצוצרה שהקיצה אותנו. הצטופפנו מייד בחשכת הלילה ברחבי החצר. כשעה אחרי כן ניתנה פקודה לכל הגדוד לזוז מהמחנה ולצאת לכיוון תחנת הרכבת. אסרו עלינו לשיר או להרעיש בדרך וגם לא לעשן. בהגיענו לתחנה חולקו לנו ארוחות קרות, כגון קופסאות של שימורי בשר, לחם, ביסקוויטי מלחמה וכמה מימיות של יין. נתרכזנו כל עשרה איש בתוך הקרון, ובשעה שתיים לפנות בוקר זזה הרכבת.

פרק ד – העלייה לחזית (מקום בלתי ידוע)

בשש בבוקר הגענו לעיר **ליאון Leon**. הרכבת עצרה ל-10 רגעים בכדי לאפשר לנו לרדת לרחוץ את פנינו ולקנות משהו ליד דוכני הפירות. ירדתי גם אני אל הברז שבתחנה, שסביבו עמדו חיילים רבים, וחיכיתי בתור כמה רגעים. רחצתי את פניי, הלכתי לחנות לקנות דברים ולא הרגשתי כיצד הזמן עבר במהירות, ובשבי בחיפזון נדהמתי לגלות שהרכבת כבר נסעה, נעלמה ואיננה במקום. רגזתי מאוד מעסק ביש זה, ולא ידעתי אנה לפנות ולאיזה כיוון עליי ללכת בכדי להשיג את יחידתי. בגדיי נשארו בקרון ונשארתי נבוך ואובד עצות, מבלי לראות מוצא ממצוקה זו. נמלכתי בדעתי לחזור לבסיסי לטולוז, ראיתי בזה מוצא יחידי. החלטתי בליבי לחזור, בתקווה שמכאן יסיעו אותי ברכבת אחרת ואוכל להצטרף לגדודי. בעוד אני מהרהר במצבי המסובך זה, והינה מתקדם אליי חברי, סמל הכיתה, ומגבת על צווארו. הבינותי שאינני יחידי במצוקה זו ולכן רווח לי.

הלכנו שנינו מייד למנהל התחנה להיוועץ עימו, אומנם לצערנו הרב גם הוא לא ידע את תוכנית הנסיעות של הרכבות הצבאיות. הוא המריץ אותנו לנסוע ברכבת משא לכפר הסמוך משם ולגשת אחרי כן למפקח הכלכלה שיטפל בנו, אולי הוא יודיענו מה עלינו לעשות במצב כזה. בלכתנו בדרך נפגשנו עם עוד חייל שלא היה מפלוגתנו, וגם הוא פליט הנסיעה והיה מחזר כמונו אחרי פלוגתו. היינו כבר בחברה של 3 איש אבודים כצאן שאין להם רועה. סיפרנו על תלאותינו למפקד הכלכלה, אומנם הלה לא ידע את המקום המיועד ליחידתנו, מפני שהייתה בימים אלה תנועה גדולה של רכבות צבאיות מגדודים שונים שעברו במשך היממה ולא נרשמו אצלו. בכל זאת

הציע לנו לנסוע לעיר **ויזול Vesoul** בה קיים "מחנה לחיילים בודדים" ובו מתנהל רישום המקיף כל הפרטים הקשורים לפרשת המסעות של תנועות הגדודים העוברים לחזית.

בלית ברירה נסענו ברכבת בשעה ארבע אחר הצהריים ובשעה שבע בערב הגענו לעיר **דיז'ון Dijon**. זה כבר יום שלם שנעדרנו מיחידתנו. בעיר זו בילינו את הלילה ולמוחרת המשכנו את נסיעתנו ברכבת הנוסעת מיוחדת שהובילה למטרנתנו. בעיר ויזול הצטיידנו בתעודה חתומה על ידי מנהל התחנה המאשרת את סיבת היעדרנו מהגדוד, תעודה זו החתמנו במשך נדודינו במשרדים צבאיים שונים שדרכם עברנו עד כה, אחרת היינו חשודים בעיני מפקדינו כעריקי מלחמה. בדיז'ון אישרנו שוב פעם את הפתק מטעם מפקדת הצבא, והלכנו אחרי כן לעירייה לקבל תלושי מזון זמניים בכדי שנוכל לסעוד בערב באכסניית "הצבא הבודד". אחרי ארוחת הערב הלכנו לתחנת הרכבת, בכדי להבטיח את נסיעתנו למוחרת. נכנסנו לקרונות הריקים ללינת לילה כי הפרוטה לא הייתה מצויה אצלנו ולא רצינו לבזבז זמן בחיפושים אחרי בית מלון בעיר. בהיותנו עייפים ורצוצים, נרדמנו מהר על הספות המפוארות שבקרן הרכבת השייכות למחלקה א. למוחרת בערב הגענו סוף סוף לוויזול ועדיין לא נגמרו תלאותינו. הלכנו ישר אל מפקדת הצבא להחתיים תעודת התייצבות. בעלעלנו בפנקס מסעות הצבא, גילה המפקד סוף סוף את עקבות גדודנו שנסע באותו בוקר לאֶלְטֶקֶירש (מחוז אלזס, גבולות בין צרפת לגרמניה).

בילינו הלילה באכסניית "הצבא הבודד" ואחרי ארוחת הערב הובילנו לצריפון גדול ללינה. צריפון זה היה מיוחד לחיילים שאיבדו באופן זמני ומסיבות שונות עקבות יחידתם הצבאית. הצריפון היה גדוש בחיילים שונים ומגדודים שונים ואז הבנו שלא היינו היחידים בעלי הרפתקאות כאלו. למוחרת הצטיידנו בארוחות קלות ליום אחד מאכסניית "הצבא הבודד", ואחרי שקיבלנו שוברי נסיעה מהמפקדה הצבאית, המשכנו את דרכנו בעוזבנו את ויזול בשעה שש בבוקר, ובשעה עשר הגענו

לאלטקירש Altkirch, חבל אלזס. גם פה לדאבוננו הגדול לא מצאנו את יחידתנו. בראותנו נבוכים, הרגיעונו אנשי הכפר באומרם לנו שהגדוד התקדם באותו בוקר לכפר הסמוך הנמצא במרחק של 6 ק"מ, ובכדי שלא לאבד יותר זמן וללכת רגלי יען כי נמאסו לנו החיים להתגלגל תמיד בדרכים, שכרנו מונית ושילמנו כל אחד מאיתנו 10 פר'. עד שהגענו סוף סוף לכפר ה"נכסף" משמה נפרדנו מהחייל השלישי, והוא נאלץ להמשיך עוד 10 ק"מ ברגל כדי להצטרף ליחידתו הנמצאת **בסן-אולריך Saint-Ulrich, חבל אלזס.**

"חשבנו שערקתם מהצבא!!!" צעקו חברי כיתתנו בראותם אותנו שוב ביניהם. מייד ניגשנו אל מפקד המחלקה (קצין צעיר השייך לצבא קבע) שהתייחס באדיבות כלפינו, והסברנו לו את כל תלאותינו בדרך והתנצלנו בפניו על מעשינו. הצגנו לפניו את האישור החתום ממשרדי צבא שונים מיום שאיבדנו הרכבת בליאון ואז הוא מחל לנו. אומנם הוא הצהיר שהיה מוכרח עוד באותו יום שהגענו למסור למפקדה העליונה על היעדרנו מהגדוד, אלמלא הגענו לאושרנו הרב באותו יום למחנה. כמובן, עונשים חמורים היו צפויים לנו בגלל זה. בילינו היממה עם חברי כיתתנו ובערב הלכנו לישון בתוך מחסן תבואה על האדמה. למוחרת בשעה עשר בבוקר הסיעו אותנו במכונית משא לכפר אחד הנמצא במרחק של 10 ק"מ, בו היה המשרד הראשי של מפקד הגדוד בדרגת סגן אלוף. הוא היה צריך להיפגש איתנו בכדי לערוך ביקורת כללית. בכפר הזה מילאנו עוד טפסים שונים ביחס לבסיסנו הצבאי הקודם וזהותנו הצבאית וכו'... מכפר זה המשכנו לכפר השכן בכדי להצטרף ליחידתנו החדשה (**חיל רגלי 214**). הגדוד מונה כעת ביחד איתנו כמאה וחמישים איש, רובם שעלו מטולוז לפנינו זמן רב.

פרק ה – החיים במחנה הגדוד בכפרי מונְטְרִיֶוּה Montreux-Vieux

ומוֹנְטְרִיֶוּה Montreux-Jeune, חבל אלזס

בהגיענו לכפר הלכנו בלוויית הקצין למשרד המחנה לרישום. רב סרן אחד ביקר אותנו, החתימו אותנו על הצהרה פורמלית בשבועה שעלינו לשרת את המולדת (צרפת) עד טיפת דמנו האחרונה, וכמו כן להיות ממושמעים להוראות מפקדינו וכו' וכו'... עברנו שוב בדיקה רפואית. הקצין הצעיר חילק אותנו לכיתות קרב של 11 איש לכל כיתה. באותו יום נתנו לנו כלי נשק (חוץ מרובים אישיים, גם מקלע וארגז תחמושת לכל כיתה).

וזהו ההרכב של כיתת הקרב: 1 קלע, 1 טוען, 3 ספקים, 4 מעופפים, 1 חיל קשר, 1 תת קצין מפקד הכיתה. כל אחד מאיתנו הייתה לו הבחירה לבחור אחד מהתפקידים הרצויים לו בכיתת הקרב. בצהריים הלכנו לאכול עם יתר החברים, ומכיוון שהיינו עייפים מההליכה בבוקר, שוחררנו מכל שירות בשעות שלאחר הצהריים. סידרתי את חפצי בחדר (מחסן תבואה שרצפתו כוסתה בשכבה דקה של תבן), פרשתי שמיכה על התבן וככה הצטופפנו אחד ליד חברו לאורך קירות החדר משני צדדיו. האוכל היה טוב ומגוון.

בשעה ארבע אחר הצהריים הלכתי בלוויית חבריי מבסטיה לכפר לטייל, ושמה נכנסנו לבית קפה והקשבנו לחדשות הרדיו: המצב מחמיר מיום ליום, הגרמנים עברו גבולות בלגיה והפציצו הרבה ערים בצרפת וביניהם גם הערים הגדולות, כגון **דנקירק, פה די קאלה, ננסי**. כעבור שעתיים חזרנו הביתה בעצבות גדולה מהשמועות הרעות ששודרו ברדיו. למוחרת התאספנו בפקודת הקצין והלכנו ליער הסמוך לחתוך גזרי עצים עבים בכדי להתקין אותם לגשרי מעבר בתוך הכפר. בשעה עשר בערך הופתענו בפעם הראשונה בשמיעת זמזום חד של מטוסי האויב שעברו

ברעש מעל ראשינו. הם טסו בגובה של 600 מטר ולכן היה אסור עלינו לפי החוק לירות נגדם בנשקינו האוטומטיים, ולפי פקודת הקצין התחפרנו תחת העצים. לעומת זאת אנשי פלוגת התותחנים שחנו במקום הפעילו אש חזקה נגד המטוסים, ואחרי חצי שעה של בהלה וחרדה הגיע סוף האזעקה, המטוסים נעלמו ואנו חזרנו להמשיך בעבודתנו עד הצהריים. אחרי הצהריים המשכנו בעבודות בהן התחלנו בבוקר ולא הופתענו עוד במטוסי האויב. כך עבר עלינו היום הראשון בשלום.

למוחרת נקראתי בפעם הראשונה לשמור על גשר הנמצא בכניסה למחנה. פקודת אזהרה ניתנה לי שאסור היה לתת לאף חייל או אזרח לעבור דרך המחנה מבלי שיציג רישיון מיוחד חתום ומאושר על ידי המפקדה הצבאית העליונה. קצינים בתפקידם חייבים היו להציג הרישיון וגם לדעת הסיסמה הצבאית המוסכמת במחנה. היא הייתה מורכבת משתי אותיות (ב,ש). מכיוון שהיו דומות ראשי התיבות של שמי המשפחתי ובנקל למדתי אותן בעל פה. המשמר הקיף תמיד שני אנשים וכל אחד מאיתנו הוכרח לעמוד על משמרתו במשך שעותיי רצופות, בו בזמן שחברו נמצא על ידו במנוחה. המפקד בא אלינו בצהריים ושאל אם הכול עבר בסדר ולא התרחש דבר במיוחד הראוי לצינו.

"שום דבר, אדוני המפקד, רק השמש הלוהטת על ראשינו", עניתי לו. הוא הרגיענו במילים חמות והבטיח להחליפנו לפנות ערב בשעה ארבע בחברים אחרים. המפקד הזה היה סימפטי ביותר והתייחס יפה לכל החיילים, שוחחנו איתו בחברותיות. למוחרת המשכנו ביער הסמוך בעבודה שהתחלנו בה אתמול ועדיין לא סיימנוה. בשעה עשר נראו מטוסים גרמניים בסביבות אזורנו. מייד הפסקנו את העבודות והסתתרנו מתחת לעצים עד יעבור זעם. מחדש רעמו התותחים של פלוגותינו בהפליטם אש חזקה לכיוון המטוסים, ואחרי רבע שעה של "מוסיקה נעימה" נעלמו המטוסים. באותו יום הופל מטוס אחד לנגד עינינו וראינו אותו באופן מרחוק, אחוז להבות, מידרדר במהירות ארצה.

ביום השלישי בא אלוף המחנה לבקר עבודתינו. מפקד המחנה סיפר לו שזה 3 ימים רצופים ומטוסי האויב מטרידים אותנו בהתקפותיהם. מייד ניתנה פקודה להפסיק את העבודות ולעזוב המקומות הללו, ובאותו ערב ארזנו חפצינו ולמוחרת בבוקר השכם הצטופפנו לפקודת הקצין, מוכנים לנסיעה.

אציין את סדר המסע של הגדוד הצבאי בהרכבו המלא :

א) כיתת הקומנדו העליונה יחד עם אלוף הגדוד, סגנו, המפקד הכללי והקצינים הגבוהים על כלי הרכב שלהם הסתדרו בראש הטור. אחריהם הצטופפו אופנועים, זחלים וכלי רכב הממונעים וכיתות החיילים של הקומנדו, בראשם מפקדיהם מהפלוגה.

ב) אחריהם מכוניות מסע טעונות חפצי הקצינים והארטילריה הכבדה של הגדוד - מרכבות רבות עמוסות בתותחים כבדים ורתומים לפרדות.

ג) באחרונה מסתדרות עגלות המטבח הנייד של הגדוד, כיתת הארטילריה הקלה - פלוגות אנטי אווירונים - ו-3 פלוגות חיל רגלי שבראש כל פלוגה ניצב המפקד רכוב על סוס.

משני צידי הדרכים ולאורך הטורים מצטופפים החובשים יחד עם כל הפלוגות הסניטריות של הגדוד, כשכולם רכובים על אופניים. מאחוריהם מסתדרות מכוניות מסע טעונות תחמושת וציוד כשהן מוקפות מכל הצדדים במכוניות ארטילריה כבדות ותותחים אנטי אווירונים מוצבים על המכוניות, כשלועיהם מופנים כלפי מעלה ובמצב ירייה הכן.

ד) בסוף הטור עומדות עוד מכוניות השייכות לעזרה ראשונה "צלב האדום", הן סוגרות ככה את כל הטור.

לקול המשרוקית שניתנה בחלק הקדמי של הטור, והועברה אחרי כן לאורך כל הגדוד, נעה השיירה קדימה. זה היה מחזה מרהיב עין, לראות ראש טור הנע עד סופו המשתרע לאורך 2 ק"מ על אם הדרך.

עזבנו את הכפר בשעה חמש בבוקר. הודות למזג האוויר הטוב של שחרית, הייתה ההליכה בהתחלה נעימה, ולא הרגשנו עייפות למרות משאנו הכבד. שרנו ושוחחנו בעליצות באמצע הדרך ומצב רוחנו היה מרומם. כשקרני השמש הלוהטת התחילה להכותנו, הואטה הליכתנו, עייפות נפלה עלינו ורבים מהחיילים רטנו והתלוננו בכדי שתינתן פקודה לנוח קצת. אחרי 5 ק"מ של הליכה נשמעה קול המשרוקית, מייד פרקנו תרמילינו מעל הגב וישבנו כולנו על האדמה. אומנם המנוחה הייתה קצרה למדי. אחרי 5 רגעים בערך (הזמן שהספקנו רק להוריד משאנו ארצה) והינה שוב פעם נשמע קול המשרוקית והפקודה הועברה לנו: "תרמיל על הגב, קדימה צעד". בדרך שאלנו תמיד את מפקדנו את מספר הקילומטרים שעלינו עוד ללכת והמקום שאליו אנו מיועדים להגיע, אומנם הוא הרגיע אותנו במילים קצרות: "זה לא רחוק, בעוד שעה או יותר קצת נגיע". אחרי שעברנו עוד 5 ק"מ ניתנה פקודה לנוח לרגעים מועטים. בעלותנו לגבעה הופתענו שוב מהופעת אווירוני האויב מעל לראשינו. כנראה שאלו הם אותם המטוסים שהטרידונו עוד מלפני כמה ימים והם נתלו למסע שלנו. הפקודה ניתנה לכל החיילים לעמוד בצידי הדרכים ורעם תותחינו התחיל שוב להחריש את אוזנינו. כעבור רבע שעה בערך נגמרה האזעקה, אספנו חפצינו מהאדמה והמשכנו את דרכנו עד שעה שתיים אחר הצהריים.

ביום ההוא עברנו מרחק של 35 ק"מ ברגל. הכפר שאליו עלינו להגיע הופיע לנגד עינינו באופק. החיילים קפצו מרוב שמחה, נתנחמנו קצת כי תקף אותנו הייאוש מרוב העייפות שבאה כתוצאה מהליכה ממושכת. במשך כל הזמן נשמעו קריאות חוזרות: "מתי נגיע והיכן הכפר הנכסף?!"

בהגיענו לכפר, הפנוי מתושביו, סידרנו חפצינו במחסני התבואה וישבנו לנוח ולישון שנת צהריים. הרבה חברים נעדרו בזמן המפקד, חלק עדיין נסחב בקושי בדרכים וחלק מהם לא הספיק להצטרף אלינו בזמן, הם נכנסו למחנה רק למחרת. קשה הייתה העייפות בה היינו שרויים: לא היה לנו חשק וכוח לעמוד וללכת לחפש אפילו

את האוכל, ורוב החיילים שכבו על האדמה ללא תנועה. "אהה! כמה היו שמחים החיים שבילינו בבוקון לעומת אלו של עכשיו", ככה שוחחנו בינינו לבין עצמנו. הקצין הודיע לנו שנצטרך להמשיך וללכת עוד יומיים או יותר כדי להגיע למקום המיועד שבו נישאר זמן מסוים, אולי לתקופה של שבועיים או יותר. הקצין בעצמו לא ידע בדיוק הפרטים בנוגע למסעותינו הצבאיים ובכל זאת מה שהוא מסר לנו – רק בכדי להקל על סבלנו.

אחרי ארוחת הערב, שכמעט רוב החברים לא זזו ממקומם מרוב עייפות ונרדמו במקום על מטלטליהם, נערך מפקד כללי. אומנם הרבה חברים נעדרו בגלל זה שנשארו אחרונים בדרך ולא הספיקו להגיע איתנו אל הכפר.

בילינו הלילה בכפר, הצבנו שמירה כרגיל במחנה. הבעיה מיהם המוכנים לעשות זאת אחרי היממה של הליכה כה מעייפת. בלית ברירה הוטל הגורל שמכל פלוגה יצאו שני אנשים לשמירה במשך שעתיים, ואחרי כן יתחלפו בחברים אחרים וכן הלאה, עד שעה שש בבוקר, ובסך הכול גויסו למטרה זו 12 איש לשמירה לכל הלילה.

למוחרת הוכרזה חופשה קצרה לכל החיילים שבמחנה במשך יום שלם כדי להחליף כוח מההליכה. הרופא עבר בכל הפלוגות לטפל בחולים. במרפאה חולקה אבקת טלק לכל דיכפין בכדי להרגיע בזה את הרגליים הכואבות, ולאילו שנפצעו ברגליהם סודרו תחבושות וקומפרסים של מים חמים.

נהנינו בחגיגות סיום המנוחה שניתנה לנו, ובמשך כל היום השתטחנו על האדמה המכוסה בשכבת תבן.

בשעה שתיים לפנות בוקר ניתנה פקודה להמשיך את דרכנו. מייד נארזו חפצינו והתחלנו ללכת בחשכת הלילה בגששנו את הדרך. תחילה לא קשתה עלינו ההליכה, הודות לצינת הבוקר. בשעה שמונה עצרנו לזמן מה לאכול ארוחת בוקר, ואחרי כן קמנו לדרך לכיוון הבלתי ידוע לנו. בצהריים נחנו בתוך גבעה המוקפת כולה עצים. ברגע שהתחלנו לאכול והינה שוב הופיעו אווירוני האויב בזמזומם מעל לראשינו.

אלו היו אותם האווירונים שהטרידו אותנו יום יום מיום עוזבנו את מונטריויה. צפירת האזעקה הושמעה במחנה. המקום שבו נמצאנו מסוכן מאוד היה בהיותו חשוף לגמרי לעין, מפני שהבקעה הייתה דחוסה בין שני הרים גבוהים ואין שטח רחב לפנינו בכדי להתפזר ולהתרחק מההפצצות. לרגל המצב הקריטי שבו היינו נמצאים, ניתנה פקודה להציב מייד את כלי הנשק שברשותנו באמצע הדרך ולהתגונן במידת האפשרות ולהרחיק מעלינו אווירוני האויב שכבר נראים לעינינו ומנמיכים בטיסתם בכדי לכלותנו.

"חבר'ה! אנחנו אבודים", צעק בקול איום המפקד לחיילים. "הזדרזו גם אתם הרובאים והפעילו אש". בין רגע, תותחי הארטילריה הכבדה יחד עם מכוונות הירייה, מקלעים ורובים התחילו לפלוט אש איומה לכיוון המטוסים. הבקעה כולה רעשה והתגעשה תחתינו כאילו ברעידת אדמה של ממש. זה היה מאבק עז וחריף שאין כמותו. הסתכלתי אל חברי היורה במקלע, ראיתיו עייף לכן החלפתי אותו מייד והמשכתי לירות מבלי לכוון אל המטרה כי הזמן לא הספיק לי לעשות זאת. אחרי רבע שעה של בהלה וחרדה ובעקבות תגובתנו העזה עד חירוף נפש, התרוממו האווירונים למרחבי הרקיע ונעלמו מעינינו ובזה רווח לנו. אספנו מייד חפצינו מהאדמה ועזבנו הבקעה המסוכנת. בעלותנו על הכביש ראינו אווירון בודד שהנמיך בטיסתו אלינו. זה היה משלנו (אווירון צרפתי). "נבל! בטלן! אנה הסתרתת לפני עשרה רגעים ולא באת לעזרתנו?" התחילו לצעוק החברים מכל הצדדים כלפי הטייס והאווירון.

בשעה שלוש אחר הצהריים הגענו לכפר **קארספאך Carspach**, **חבל אלזאס**. זו הייתה תחנתנו השנייה מאז עזבנו הבסיס (מונטריויה). סידרנו חפצינו כרגיל בתוך מחסני התבואה ועשינו את השמירה בלילה בתורנות. ביום ההוא עברנו 20 ק"מ ברגל. המפקד הבטיח לנו הפעם שעלינו להגיע בקרוב אל הכפר שבו נשהה במנוחה לזמן מה, ולזאת לא ניתנה לנו יום מנוחה המגיעה לנו אחרי ההליכה המעייפת.

פרק 1 – החיים בכפר דיטווילר Dietwiller

בהגיענו לכפר הורדנו את חפצי המפקד, הקצינים וארגזי התחמושת. מאחר שהכפר היה קטן ולא יכול להכיל את כל הגדוד, חלק מהחברים, יחד עם כיתת הקומנדו, הוכרחו ללכת לכפר אחר הסמוך אלינו במרחק של 2 ק"מ. הכפר שלנו היה לגמרי פנוי מתושביו האזרחים. הקצינים וסגניהם הסתדרו בחדרים הריקים של הכפר, ואנחנו הסתדרנו בתוך סככות ששימשו למחסני תבואה ושרצפתם כוסתה בשכבת תבן דקה. על ידינו נשארו בכל זאת עדיין כמה חדרים ריקים. רצתי מייד עם חברי מבסטיה והשגנו חדר עם שתי מיטות בו הסתדרנו עם חפצינו ושמחנו מאוד על גורלנו. "כמובן שעל המיטה ישנים יותר טוב מעל הרצפה", העיר לי חברי בצהלה. אחרי האוכל נחנו במיטותינו ואחר כך סיירנו קצת בכפר וטיילנו להנאתנו. רוב הבתים היו סגורים וריקים מאדם, ביניהם ראינו עוד בתים שהיו פתוחים לרווחה ומלאים חפצים אזרחיים. כנראה שתושביהם המסכנים ברחו מהכפר ולא הספיקו לנעול את הדלתות. המפקד אסר עלינו לגעת בחפצים, אולם הורשה לנו לקטוף פירות מהעצים וירקות מהגינות וכו'... בסיבוב שעשינו בתוך הכפר גילינו לול ובו תרנגולות חיות ולידן כמות גדולה של ביצים. את כל השלל היקר הבאנו לחדרים והתחלנו לעסוק בבישולם. כלי מטבח ותנורי הסקה לא חסרו בכפר. הכינונו את העופות, הסלט וגם קותלי חזיר שמצאנו במרתפים של הבית בו גרנו. גם יין בשפע מצאנו, ואחרי שעה וחצי של עבודות בישול והכנות, נתאספה כל הכיתה סביב השולחנות הערוכים מכל טוב וסעדנו להנאתנו. לארוחתנו הצבאית הלכנו בזמן המיועד, אומנם לא הצטרכנו אותה, עשינו זאת רק למראית עין, היות ונזדמנו לנו מאכלים יותר טעימים לחיכינו.

לפתע הופיע המפקד לבקר במעונו. בראותו אותנו מסובים על יד שולחנות מלאים כל טוב, שאל אותנו בתמיהה: "האינכם מתביישים לאכול עופות?" הצטדקנו בפניו על מעשינו בטענה שהתרנגולות שמצאנו היו עזובות ועלובות ובמצב של התרופפות מחוסר טיפול ומזון ונידונות היו לאבדון, ולכן מוטב לנו ליהנות מהם. המפקד, שהיה במצב רוח טוב, מחל לנו על זה בשומעו את תגובותינו. הוא פקד עלינו שוב לבלי לגעת בחפצי התושבים העזובים ומטלטליהם, מותר היה לנו ליהנות רק מהדברים העלולים להתקלקל, כגון ירקות, פירות, יין וכו'... "מוטב שתיהנו בעצמכם בדברי אוכל מהאויב", אמר לנו בחיוך סימפטי והלך לדרכו. אחרי היפרדו ממנו, לקחנו עוף שלם שהיה מטוגן ומתובל, סידרנו אותו עם סלט של ירקות מתוך מגש וכיבדנו בו את המפקד, שקיבל אותו ברצון. ככה יום יום אכלנו כאוות נפשנו ביצים, ירקות ופירות ושתינו יין לרוויה.

למוחרת נקראנו על ידי הקצין ראש פלוגתנו לעבודה בגשר הנמצא על הנהר לא רחוק מהכפר. היה עלינו לחפור גומות עמוקות לרוחב הגשר בעומק של מטר אחד ולתקוע בתוכן גזרי עצים וגשרי ברזל חזקים ושיהיו בולטים מעל האדמה בגובה של חצי מטר. עבודה זו נעשתה בכדי לחסום את הדרכים אל הכפר במקרה התקפת פתע מצד האויב. אחרי 3 ימי עבודה בא לבקרנו אלוף הגדוד והיה שבע רצון מהמחסומים שעשינו.

בנהר נמצאו דגים לרוב, ובכל ערב בתום עבודתנו הלכנו בחשאי, בלי ידיעת המפקד, אל הנהר ודגנו דגים. בכל ערב הבאנו שק מלא דגים חיים אל חדרינו. לאושרנו הרב לא הופתענו אף פעם כאן ממטוסי האויב. באמצע היום שמענו מדי פעם בפעם שתותחי האויב רעמו במרחק רב מאיתנו. גם התותחנים שלנו שהיו בסביבת הכפר לא ישבו בחיבוק ידיים אלא הגיבו במטחים לאש האויב. שום דבר מיוחד לא קרה לעת עתה, והיינו שמחים ומאושרים בחלקנו ואיחלנו לעצמנו שהמצב הזה ימשיך. המצב התזונתי כאן הוא בכי טוב: ביצים, עופות, דגים, יין ולא היה על מה להתאונן.

אחרי שהושלמו עבודות המחסומים מכל עברי הכפר, פקד עלינו המפקח להתחיל בבניית מבצרים קטנים (בלוקהוזים). על כל פלוגה הוטל תפקיד להקים מבצר כזה ליד החדר מול הכביש הראשי. זהו הרכב עבודת המבצר: חופרים תעלה באדמה בעומק של 2 מטרים ולאורך של 2-3 מטרים. בקצוות התעלה ולגובה של קומת איש מתקינים מעקה של עפר על שטח של 2 מטרים מרובעים, על המעקה מניחים מקלע ולידו ארגז תחמושת, במקום הקבוע של המקלע קודחים חור די רחב בשביל אוויר והחדרת קנה המקלע כשהוא מכוון מול הכביש הראשי. כדי לרדת אל התעלה מסדרים מדרגות קטנות מעפר ואחרי כן מכסים את כל התעלה בפחים וענפי עצים חזקים. על הגג שמים שכבת עפר בגובה של 15 סנטימטרים, ולבסוף מפזרים עשב ירוק המכסה את כל המבצר. כשהעבודה הזו מושלמת, נראה המקום מרחוק כעין גינה קטנה. כל פלוגות הגדוד סידרו מבצריהם על יד החדרים. המשמר הועמד יומם ולילה על ידי שני אנשים בכל מבצר. האנשים התחלפו בכל שעותיים באנשים אחרים ובתורנות לכל חברי הפלוגה. המפקד היה שבע רצון מעבודותינו. בשוחחנו בינינו לבין עצמנו היינו בטוחים שהאויב לא יעז בנקל להתקיפנו, מכיוון שתותחי הגדוד שומרים עלינו בעיניים פקוחות מחוץ לכפר והכניסה לכפר ממילא הייתה זרועה מוקשים ומחסומים שעשינו זה מחדש על הגשר. יתר על זאת בגלל הבלוקהוזים שהקימונו בתוך הכפר תיארונו לעצמנו שביצורינו יעמדו נגד כל התקפות רעות מצד האויב. מסיבות אלו תיארונו לעצמנו להישאר זמן רב באותו מקום, אומנם אהה! בתום עשרה ימים של שלוה במעוננו החדש, נגזר עלינו שוב לארוז חפצינו ולהסתלק מהמקום לפי פקודת המפקדה העליונה. כנראה שכל האזור היה בחזקת סכנה והפעם אנו מוכרחים לנדוד למרחקים. בכלל ההוראות שניתנו לנו באותו יום, המפקד יעץ אותנו שלא להסתבך בסחיבת כל חפצינו על הגב כמקודם. היה עלינו להשאיר חלק מהחפצים במחסן הגדוד, להחזיק איתנו רק הדברים החיוניים.

פרק ז – המסעות הגדולים למרחקים

במשך חצי יום הלכנו עם חפצינו הקלים, וכשנחנו בבקעה בה אכלנו ארוחת צהריים, הוטרדנו שוב בהופעת אווירוני האויב באזור. אחרי שעה קלה של חרדה ובהלה במחנה, התרחקו המטוסים ונעלמו באופק. מוזר היה לנו להשלים עם העובדה שבכל פעם מכוונות האש של הארטילריה פלטו אש חזקה נגד האויב, ובכל זאת לעיתים רחוקות מאוד מטוס מהם נפגע, והתחלנו לחשוד בתותחנים, האם הם פרו-גרמניים? האמת הוא שבדרך כלל אסור לחייל לחקור ולדעת מהמתרחש סביבו.

בערב התיישבנו בכפר, ולמוחרת בשעה שמונה בבוקר המשכנו את דרכנו מבלי לקבל יום מנוחה כמקודם אחרי ההליכה המעייפת. כמובן, ריטון וקובלנות מאת החיילים לא חסרו בזמן הזה, אומנם המפקד עשה את עצמו לחירש ורק לאחר שהציקו לו בכל מיני שאלות, כגון מתי נגיע ולאן אנחנו הולכים וכדומה, התפרץ הוא בזעם וענה לנו שאנו נמצאים במצב רע ומכותרים בחיילי האויב הרודפים אחרינו ולכן עלינו לברוח ולהציל נפשותינו. דמו בראשו אם מישהו בדרך מאחר ונשאר בודד ואינו מצטרף בהליכה עם יתר חבריו של הגדוד.

באותה שעה ראיתי שהמפקד היה מודאג מאוד מיום שעזבנו הכפר דיטווילר. הוא הסתכל רוב הזמן על המפה שהחזיק בידו ודיבר בהתרגשות גדולה עם מפקד אחר, שהיה למורה דרך של הגדוד והציץ מדי פעם בפעם למרחוק במשקפת צבאית. בהגיענו לתחנה בכל כפר הרגשנו שהרבה חברים נעדרים מהמפקד היומי, ומרוב עייפות נשארו בשדה ולא הספיקו להשיגנו למוחרת היום. אי סדר שרר כבר במחנה מחוסר ביקורת ומפקד אישי כמו שהיה נהוג קודם. הרבה חיילים, מרוב ייאוש והתעייפות, זרקו תרמיליהם מלאי כדורים בשדה כדי להקל על משאם.

באמת נמאסו לנו החיים ובפרט בימים האחרונים, שכיתתנו רגלינו בהליכה יומיומית ללא מנוחה. במשך 24 שעות של היממה נחנו אולי 5-6 שעות. אחרי 4-5 ימים של הליכה הרגשתי עייפות איומה ולא יכולתי להשיג את חבריי. בפעם אחת כששמעתי המשרוקית ששרקה כרגיל בזמן המנוחה, ואחרי רגעים מספר שוב ניתנה הפקודה לקום ולהמשיך בהליכה, עשיתי כשאר חבריי, נשארתי תקוע באדמה מרוב עייפות ומחוסר כוח ולא הלכתי עם אנשי הגדוד. נחנו במקום יותר משעתיים וראינו כיצד עברה כל השיירה של הגדוד לפנינו, ולבסוף עלינו, כל החברים איתם הייתי בשדה, שמרוב עייפות לא המשיכו את דרכם עם הגדוד המתקדם, לתוך האמבולנסים של עזרה ראשונה, וזה היה למרות התנגדותם העזה של הנהגים, יען שקיבלו הוראות מהמפקדה לא לאסוף בדרך רק חיילים חולים או פצועים.

ביום השמיני למסעותינו הגענו לעיר גדולה **מונְבֵּלְיָאָרְד Montbeliard**. אזרחי העיר, בראותם אותנו עייפים ורצוצים ובקושי רב משרכים את רגלינו ברחובות העיר, התקדמו מייד אלינו ובידיהם סלים מלאים בסקוויטים וממתקים, הצטופפו משני צידי הכביש וחילקו לנו מכל טוב שבידיהם. היו ביניהם גם אנשים שהביאו איתם פחים מלאי יין, גוזו וכל מיני משקאות מרעננים בכדי להפיג את צערנו, ועודדו אותנו במילים חמות. ברגעים הנעימים הללו מטוסי האויב שוב הופיעו מעל ראשינו והתחילו להשמיענו זמזומים מחרישים. הפעם הנמיכו בטיסתם ואז הוטלה האזעקה במחנה: האזרחים שהיו כרגע סביבנו ברחו בבהלה גדולה בעוזבם את כליהם באמצע הדרך, בכדי להציל את נפשם ולחזור לביתם. מכונות הירייה וכל כלי הנשק שברשותנו הוצבו והופעלו בין רגע נגד מטוסי האויב. השטח שבו עמדנו היה חשוף ונראה למרחקים ואין שם מקום קרוב למחסה.

המפקד עודדנו כרגיל, אומנם פניו החווירו בראותו שהפעם הנמיכו מטוסי האויב בטיסתם יותר וזוממים להשמידנו בהפצצותיהם. הוא שאג בקול אדיר: "הפעילו אש חזקה! חברים, הפעם המנוולים (הגרמנים) משיגים אותנו, אל נמות כשפנים!"

אחרי מאבק עז וחריף התרחקו המטוסים מעלינו ונעלמו באופק. לעומת זאת הצליחו להפציץ את הבקעה שעזבנו מאחורינו ובה היו מוסתרים בין העצים כמויות גדולות של מכוניות ודלק השייכים לגדוד. מרחוק נראה לעינינו ענן עשן סמיך שהתפתל ועלה באוויר מייד אחרי הפצצות האויב. אספנו בחיפזון את חפצינו ועזבנו את העיר.

אחרי 2 ק"מ של הליכה, הציץ המפקד שוב במפה ובפנים צוהלות בישרנו שהאזור המסוכן **אזור אלזס**, ששימש מימים ימימה, עוד ממלחמת העולם הראשונה לסלע מחלוקת בין צרפת וגרמניה, כבר עברנו, ואנו דורכים כעת על אדמת צרפת. **מחוז דובס Doubs**. עלינו למהר בהליכה בכדי להגיע בשלום למטרתנו ומחוז חפצנו. בחשכת הלילה הגענו סוף סוף לכפר אחד כשכולנו עייפים ורצוצים, רגלינו בצקות ונפוחות, וכאבן דומם נפלנו לנוח על האדמה עם חפצינו. ביום ההוא עברנו 30 ק"מ ברגל.

למוחרת הוזעק המחנה לאמור: "האויב רודף אחרינו ואנו נמצאים כעת במרחק קטן של שני קילומטרים ממנו". בבהלה גדולה שאין מילים לתארה עזבנו מיטותינו וחפצינו ורצנו מייד אל השדה עם נשקינו, בכדי לתפוס עמדות הגנה נגד התקפות האויב האכזריות. כל פלוגה ופלוגה תפסה מקומות המיועדים לה מראש בשדה וכולנו היינו דרוכים ובמצב הכן... כעבור רבע שעה של מתיחות גדולה נשמעה צפירת האזעקה שבישרה לנו את סוף ההתקפה. אזעקה מזויפת זו הייתה מכוונת אלינו מטעם המפקדה העליונה בכדי להרגילנו סתם בניסיונות קשים, במקרה של התנפלויות מצד האויב. לבסוף חזרנו לחדרינו לשתות קפה ולאכול ארוחת בוקר. ביום ההוא הועברה הפקודה למחנה שכולנו פטורים מכל שירות ליממה שלמה היות והמפקדים ראו במו עיניהם שכמעט מחצית מהגדוד נעדר מהמפקד ומוכרחים אנו לחכות עד שייאספו כולם.

במשך כל היום השתטחנו על התבן שבמחסני התבואה של הכפר. אחר הצהריים ראיתי שהמפקד שלנו הלך לכיוון הקפה שבכפר. בהיותי סקרן לדעת מהי מטרת הליכתו, התגנבתי מאחורי הדלת והקשבתי לשיחה שהתגלגלה בין המפקד ובעל הקפה. האחרון הצהיר למפקד שלפי חדשות הרדיו המצב מחמיר משעה לשעה וההתקדמות העזה של האויב עדיין לא נבלמה. מאז שעזבנו את דיטווילר, זה 10 ימים שלא קראנו שום עיתון, ואפילו דואר לא קיבלנו בהיותנו מנותקים לחלוטין מיתר גדודי צרפת. האויב חדר באותו בוקר לגבולות צרפת וגם העיר **בזאנסון** **Besancon** נכבשה ונפלה בידי האויב בלי כל התנגדות. "אין לנו מזל", לחש המפקד לעצמו ועזב את הקפה. בשומעי המילים האחרונות של המפקד הבינתי שמטרתנו "המסתורית" הייתה לעבור לפי התוכנית לשוויצריה, מאחר שאנו דורכים כעת על אדמת מחוז **דובס Doubs** (גבולות צרפת-שוויצריה). עוד מלפני כמה ימים פשטו שמועות במחנה שגדודנו נועד להפליג לסוריה, חיילים אחרים דיברו על מסענו לשוויצריה, ורק כעת בשומעי את המילים "אין לנו מזל" מפי המפקד, נתאמתה לי העובדה שלא הספקנו לעבור בזמן את הגבולות, מאחר שהגרמנים כבר כבשו את העיר בזאנסון הנמצאת מרחק קטן של 10 ק"מ מגבולות שוויצריה.

פרק ח – יממה של תבוסה ומבוכה

למוחרת הבוקר המשכנו בנדודינו, ואחרי שהעפלנו בדרך הררית וסלעית הגענו בשעה אחת עשרה לפני הצהריים אל גבעה בה עמדנו לנוח ולסעוד את ליבנו. הלכנו לרחוץ את פנינו על שפת הנהר ואחרי כן ישבנו כולנו על הדשא לאכול בשלווה את ארוחתנו. לפתע הופיע שליח רכוב על אופניים, מתקדם אלינו ובידו אגרת מהמפקדה הצבאית העליונה. הוא שאל על מפקד הגדוד וכשנפגש איתו התחיל לדבר בהתרגשות גדולה שעלינו לזוז מייד מהמקומות האלו. זה היה תוכן האיגרת, ולפי דבריו האויב רודף אחרינו עם אלפי כלי רכב ממונעים. יתר על זאת הוא הסביר גם למפקדינו שהכפר שעזבנו מאחורינו עוד באותו בוקר כבר נכבש ונפל בידי הגרמנים. מייד אספנו חפצינו והלכנו בחיפזון, למרות שהיינו עוד עייפים ולא היה לנו כוח לרוץ. אומנם בשעות סכנה כאלו התאזרנו עוז בכדי לברוח במהירות המקסימאלית מהאזור ההוא. אין מילים לתאר את המראה המרהיב שהתרחש עתה בפנינו: גל חיילים עצום מעפיל במעלות הבקעה ובמהירות מפתיעה. אף החיילים שהיו תמיד בין המפגרים בהליכה אזרו מותניהם והלכו צפופים ודחוקים בתוך הגדוד. בתור אמצעי זהירות ציווה המפקד על כמה פלוגות מכונות ירייה וכלי נשק שונים, להציב משמר חזק על הגשר מול הכביש להגנת אגפי הגדוד במהלכו ולבלום לזמן מה על ידי כך התקפות פתע האפשריות של האויב. ביום ההוא שרר חוס גדול, ובהיותי מיוזע הוכרחתי להסיר מעליי את המעיל, השמיכה ושאר החפצים המטרידים בכדי להקל את הליכתי, והנחתי אותם כשאר החברים שעשו על עגלת חפצי הגדוד. כשעה אחרי כן זינק לעומתנו קצין עם אופנוע ובשאגה איומה צעק: "אל תתקדמו יותר, חברים. האויב הוא מלפנינו, פלוגת הקומנדו בשלמותה ההולכת בראש הטורים של הגדוד כבר הותקפה על ידי האויב, וכל המכוניות של משא על ציודם ותחמושתם נשדדו".

חיילים אחוזי בהלה השליכו חפציהם ארצה וברחו לנפשם משני צידי הדרכים ליער הסמוך, אחרים המשיכו את דרכם באומץ לב, פלוגות אחרות עשו את דרכם אחורנית בכדי לדעת מה קרה למפקדנו ובאותו זמן לקבל הוראותיו המדויקות במומנטים קריטיים כאלו. מבוכה גדולה שררה במחנה וכל אחד מאיתנו עשה כאוות נפשו. ראיתי ברגע זה שגם העגלונים עזבו את עגלותיהם עם הפרדות באמצע הדרך ונעלמו מהמקום. ייאוש גדול תקף אותנו בשומענו את הצהרת הקצין שאמר: "מחנה עצום של האויב עם כלי רכב ממונע (פי עשר יותר רב מגדודינו) מתכוון להכחידנו בדרך". בראותי המצב העלוב שכל החברים נמלטו על נפשם ונשארתי כמעט בודד באמצע הדרך, החלטתי גם אני לעזוב הכביש ולהסתתר ביער עד יעבור זעם. ביער נשמעו מדי פעם בפעם יריות בודדות מנשק אוטומטי, אומנם זה היה ממרחק די גדול מההרים שממולי ושום תנועת אויב לא נראתה ביער.

אחרי ציפייה של חצי שעה עזבתי את היער והלכתי לכביש לראות מהמתרחש שמה. הכביש היה ריק כמעט מתנועת חיילים, ורק פה ושם משני צדדיו ראיתי קבוצות קטנות של חיילים מכל הסוגים (חיל רגלי, תותחנים, צנחנים וכו'...), כולם מתהלכים בערבוביה שלמה, אי אפשר היה להכיר ולדעת את המצב לאמיתו.

פתאום והינה מופיע לפניי חברי הסמל שביחד איתו החטאנו את הרכבת בעיר ליאון לפני עלותנו אל החזית. שמחנו מאוד בהיפגשנו שוב בעת צרה, והחלטנו להמשיך דרכנו בצוותא. באמצע הדרך ראינו כמה מכוניות משא טעונות בגדים ונעליים, צמיגי המכוניות מבוותרים לגזרים וכל החפצים מפוזרים על האדמה. בלי ספק הנהגים חיבלו בצמיגים לפני בריחתם בכדי להוציאם מגדר השימוש.

אחרי הליכה של כמה קילומטרים נחנו בהצטלבות הדרכים שעל הכביש, ולאורך כל הדרך שעשינו לא ראינו אף חייל מכיתתנו. רוב החיילים שפגשנו היו מגדודים שונים. בהצטלבות הדרכים שעל הכביש הוצבו כמה מכוניות ירייה מגדוד הארטילריה הכבדה מספר 220. החברים שעמדו על המשמר היו מעוצבנים ופניהם מלאי דאגות.

ניסינו לשאול אותם פרטים ביחס לגדודנו והאם עבר על ידם או לא. לדאבוננו לא השגנו מבוקשינו. בכל זאת הציעו לנו שלא להמשיך וללכת בדרך המובילה אל הכפר הסמוך, מפני שלפי דבריהם הותקף הכפר ונפל בידי האויב אחרי שהתחוללה מערכה כבדה שהפילה חללים רבים משני הצדדים. אז שינינו את דרכנו והלכנו לכיוון אחר. בעוברנו כ־10 ק"מ הגענו לכפר **מון דה לָוַאל Mont-de-Laval**. מרחוק הכרנו את כלי הרכב של גדודנו יחד עם פלוגת הקומנדו. שמחנו על זה ורצנו לקראתם. בהגיענו לכפר השתוממנו לראות כל פלוגותינו שהיו מחכים להגעת שאר החיילים. הם תמחו מאוד על בואנו מעטים בודדים ובשעה כל כך מאוחרת. הסברנו להם את סיבת איחורנו שהייתה תלויה באשמת הקצין "המפורסם" שהזעיק את המחנה בספרו כל מיני שקרים, ובוזה הוא גרם לפיזור כל החיילים ביער. מפקד הגדוד השתומם על זה "עורבא פרח" בשומעו ממנו כל המעשה, ומייד נשלחה פקודה מהמפקדה העליונה בחיפושים אחרי הקצין הזה. החיפושים העלו חרס כי לא נתגלו עקבותיו במחנה. כנראה שהברנש הזה לא היה משלנו אלא פשוט מרגל גרמני היה, שהתחפש בבגדי קצין צרפתי בכדי לזרוע מבוכה במחננו. בינתיים ובמשך כל 10 רגעים זרמו אל הכפר קבוצות קבוצות חיילים בודדים ומקוטעים השייכים לגדודנו, ובשעה מאוחרת בערב הגיע גם המפקד של כיתתנו יחד עם כיתות אחרות שנשארו איתו בבקעה. באשר לגורל מכוניות הציוד ותחמושת, לא הגיעו בשלמותם באותו יום אל הכפר. רצתי מייד לחפש בגדיי בעגלות האחרונות שהגיעו למחנה, ולאשרי הרב, אחרי חיפושים רבים בין ערמות הבגדים שהושלכו ארצה, הכרתי את מעילי ויתר חפציי שעזבתי על העגלה בזמן המבוכה. המפקד, בלויית הקצין הצעיר של כיתתנו, הלכו לסייר בכל הכפר למצוא מקומות המתאימים בהם ירוכזו הפלוגות לשמירה בלילה. פקודה נתקבלה לשמור בעיניים פקוחות בלילה ההוא כי נשקפת לנו הפתעה מצד האויב. אז הבינונו שהמצב הוא באמת די רציני. בלילה נשמעו מפעם בפעם יריות מנשק אוטומטי מכיוון ההר הנשקף למול הכפר.

פרק ט – מצב של מצור מון דה לואל Mont-de-Laval

למוחרת בבוקר בא המפקד לבקרנו ולשאולנו מהמתרחש בסביבה באותו לילה. הוא הצהיר לנו בפירוש שהיינו מוקפים במחנות האויב ולכן אסור היה לנו לזוז מהמחנה עד לפקודה חדשה, ומחכים לתגבורת בכל שעה בכדי להיחלץ מהמצור. באשר לציווד ולתחמושת, מוכרחים היינו להסתפק בכמות הרזרבה המצומצמת שהייתה ברשותנו, מאחר שרוב המכוניות על ציוודן ותחמושתן לא הגיעו עדיין, וכמובן מאליו שנשדדו בדרך על ידי האויב. מהיום ההוא והלאה חולקו הביסקוויטים במנות קצובות לכל הפלוגות. לאספקת בשר למחנה הגיעה תורן של פרדות הארטילריה שנידונו לשחיטה. כמעט בכל ערב ובזמן מסוים הארטילריה של האויב הרעישה את מחננו ממרחק רב. נזקים ברכוש ובגוף לא היו. מייד בשומענו האזעקה, הסתדרו כל הפלוגות בעמדותיהן המיועדות והגיבו על יריות האויב. הטירונים, יחד עם רוביהם, הצטופפו לאורך כל הגדר המקיף את המחנה ומול הכביש הראשי. בתי הספר של הכפר נהפכו למבצרים חזקים, ובתוך כל החלונות המשקיפים אל הכביש הוצבו מכונות ירייה. הארטילריה של הגדוד, יחד עם מכונות הירייה אנטי אווירונים, הועמדו באמצע הכפר וגם מחוצה לו. כעבור חצי שעה של "מוסיקה נעימה" שנשמעה מצידנו ומהצד שכנגד של האויב, שקטה הסביבה. הכול חזר לאיתנו ואנו שבנו למעוננו בליווי מפקדינו.

משמרות לילה רוכזו ביער הסמוך לכניסת הכפר, כדי להזעיקנו במקרה של התקפת פתע מצד האויב. מדי פעם בפעם סיירו המפקד בלוויית סגנו את כל תחנות השמירה שמסביב לכפר. ביום הרביעי למצור הורגש מחסור חמור באספקת הלחם במחנה, מאחר שגם כמות הביסקוויטים הדלה שהייתה לנו לרזרבה חולקה כבר במנות קצובות, ולבסוף אזלו לנו גם הביסקוויטים יומיים לפני כן. עשרה מתנדבים מפלוגת

הקומנדו נשלחו אל הכפר הסמוך אלינו בכדי לחפש מזון למחנה. כמובן שמבצע כזה היה כרוך בסכנת נפשות, מפני שמחנות האויב כיתרו אותנו מכל עברי הכפר. רכובים על אופנועים, כשמלפניהם התקדם אוטו משא שעליו הוצבו מקלעים ומכונות ירייה, הבחורים שלנו יצאו למסעם הנועז. הסתכלנו בהם כיצד עברו הכביש והתפללנו לשלומם. הם היו מלאי אומץ, ובחיוך קל על פניהם עזבו את הכפר.

כעבור חצי שעה הופתענו לראותם שוב בינינו, ובמקום הצידה שהלכו לחפש הם מביאים לנו קצין גרמני גבוה עם שלושת חייליו שנשבו על ידם במשמרות הקדמיות של היער הסמוך לכפר. הקצין היה מצוחצח למשעי, מתהלך לפנייהם בגאוותנות גדולה כשחרבו המוכספת צמודה למותניו ומעל כתפיותיו התנוצצו זרי הדרגה המוזהבת. בשאלנו על פשר העניינים, הוברר לנו לבסוף שחברינו לא יכלו לפרוץ הדרך כדי להגיע אל הכפר, מפני שנתקלו במחנות האויב העצום שכיסו כבר את כל הדרכים והשבילים עם כלי רכבם הממונע. השבויים הובלו מייד אל אלוף הגדוד לשם חקירה. הקצין השבוי הצהיר לאלופנו שעלינו למסור את נשקינו ולהיכנע לא במאוחר מיום 22 ליוני, אחרת מחנה עצום משלהם מוכן היה להתקיפנו ומרה תהיה אחריתנו. את כל הדברים האלו מסר לנו המפקד בלעג על איומי הגרמנים. למעשה, מצב רוחנו כעת היה מרומם, מפני שהיינו מלאי תקוות שגדודנו לא יישאר מנותק לעד מיתר הגדודים שבצרפת, ומצפים היינו לתגבורת מחוץ בכל רגע כדי להדוף אחרנית את האויב ולהיחלץ מהמצור ששם עלינו.

בערב נשמעה כרגיל האזעקה במחנה. האויב התחיל בהרעשותיו מטווח ארוך, ואנו שוב הפעלנו את כל כלי הנשק שברשותנו ואחרי חצי שעה בערך של "זמזומים" משני הצדדים שרר השקט במחנה וחזרנו לחדרינו לנוח. משמרות הפטרול סיירו בסביבות הכפר יומם ולילה.

פרק י – יום התבוסה והשבי 22/6/1940

מומנטים של בהלה

באותו יום הגיע תורי לשמירה בפטרול. המפקד ביקרני במקום כשהייתי עסוק בטעינת הרובה. "היזהר חביבי, תדע שאסור לירות במשמרת הפטרול. חובתך הראשונית להזעיק את כיתתך במקרה וראית תנועה כלשהי של האויב מתקדמת אל הכפר".

בשעה תשע בערך נשמעה יריית תותח ראשונה מתוך הבקעה שממולי, מלווה בהרבה צרורות מקלע. זה היה אות ההתקפה של האויב. רגע אחרי כן זמזמו יריות רבות מתותחים כבדים מכל עברי הכפר, שזעזעו בשעתו את כל היער הסמוך. הם ירו ברציפות ומהירות מסחררת. הארטילריה שלנו הגיבה גם היא לכל היריות. רבצתי באותה שעה על המקום שהיה שטח מפורז וגלוי במרחק של 200 מטרים מהכביש הראשי. היריות נמשכו שוב בלי הפסק. בראותי שמצבי היה מסוכן, החלטתי מייד לחזור אחורנית בכדי להזעיק חברי כיתתי, אומנם זה היה כבר מאוחר, כי בכל פעם שזקפתי את ראשי והתכוונתי לקום מהאדמה, עברו הכדורים מעליי בזמזום מחריש. גם ללכת להסתתר תחת העצים לא הייתה באפשרותי מרוב ההרעשות הרצופות והממושכות. לפיכך הוכרחתי להישאר במקום מבלי לזוז, ולחכות עד שיעבור זעם.

לא רחוק ממני נפל פגז האויב על עץ עבות שעקרו משורשו והשליכו אותו למרחקים, ובנופלו ארצה העיף עליי ערמת עפר ואבק שכיסו כמעט את כל גופי. היריות נמשכו שוב ממולי בלי הרף, אומנם תנועת האויב לא נראתה לעיניי. מרחוק ראיתי להקת מטוסי האויב שעברו במהירות מסחררת מעל לראשי והתחילו בהפצצה איומה על כל השטח של שדה הארטילריה שלנו. עשן סמיך התפתל ועלה השמימה מכיוון

המחנה. רעדתי כולי מפחד בראותי מחזה מזעזע זה ולא ידעתי אנה להימלט. בינתיים הארטילריה שלנו האטה ביריותיה לעומת זו של האויב, שהמשיכה ביתר עוצמה. במצב בהלה כזה נמאס לי להישאר במקום, ואחרי כמה רגעים זחלתי על האדמה, למרות גלי הכדורים שעברו מעל לראשי, עד שהגעתי אל החדר לראות מה קרה לחברי כיתתי. חייל מהארטילריה, בראותו אותי מרחוק, צעק עליי בקולי קולות והזהירני לבלי להיכנס אל תוך החדר מאחר שחבריי כולם נמלטו לתוך היער, וזה היה באמת מסוכן להישאר בחדר לבדי בבית רעוע כזה, ובפרט בזמן ההפצצות החזקות הללו. ראיתי שצדק בדבריו והחלטתי לעזוב מייד את החדר. אומנם רק שדרכתי על מפתן הבית והינה שוב היריות של פגזים וכדורי מקלע שזמזמו מכל עברי הכפר. הייתי נבוך בדעתי מה לעשות. לצאת החוצה לא העזתי, מפני שהמצב הוא גרוע בשבילי מלהישאר בפנים החדר, היות ומטר היריות ניתכו על המחנה מכל קצותיו. לבסוף נמלכתי בדעתי לרדת למרתף של הבית, ושמה נשענתי על קרן זווית בין שני כתלים עבים כשנשקי מונח על ידי ובמצב ירייה הכן.

בכדי להפיג את צערי סחבתי מכיסי סיגריה והתחלתי לעשן. דרך אשנבי המרתף הסתכלתי על בתי הכפר הקטנים, המתמוטטים ונופלים אחד אחרי השני מעוצמת הרעשות האויב. להבות השריפה כבר מתפשטות על כל שטח המחנה. בחוץ ההרעשות נמשכות בלי הפוגה. לפתע שמעתי המולה חזקה של עצים וקרשים שנפלו מתקרת חדרי כתוצאה מפגז שהרס את הגג. "אני כבר אבוד הפעם ואין מנוס לי, עוד מעט והרי הבית נופל עליי", לחשתי לעצמי בעצבנות גדולה וצמרמורת אחזתני בכל חלקי גופי. בשעה אחת עשרה חלה הפוגה קלה בהרעשות האויב, מאחר שכלי נשקינו נדמו מלפני זמן מה ולא הגיבו יותר על יריותיו כמקודם ודממה דקה שררה אז ביער העלוב. לאוזניי הגיעו צלצולי הפעמונים של כנסיית הכפר. מלפני כמה ימים פשטו שמועות במחנה שהסכם על שביתת נשק יצטרך להתקיים ברחבי צרפת ביום 22 ליוני! בעטיין של הזיכרונות האלו קפצתי מרוב שמחה ולחשתי לעצמי "האם זה

נכון?" עיניי אורו משמחה ובפרט בשומעי צלילי הפעמונים הנעימים המבשרים אולי סוף המלחמה.

אחרי כמה רגעים התחדשו שוב היריות. הן היו תכופות וממושכות שלאחריהן חלה הפסקה מוחלטת. בדיוק באותו רגע שמעתי רשרוש חזק של צעדי חיילים גרמנים הנכנסים לתוך החדר. הם בעטו במגפיהם על החפצים של חבריי שהיו מפוזרים על הרצפה, גמגמו ביניהם כמה מילים מקוטעות במבטאם המוזר והסתלקו. באותה שעה החזקתי ברובה ובחריקת שיני מזעם כיוונתי אותו מול המדרגות המובילות למפלטי העלוב. מוכן הייתי להגן על חיי בחירוף נפש במקרה שאחד מהם יעז לרדת אליי. כעבור כמה רגעים נשמעה תרועת החצוצרה של הגדוד שהריעה לשם מסדר צבאי, וקול אנושי ממרחקים צעק: "צרפתים צאו ממחבואיכם, המלחמה נגמרה! אני הוא החובש של הגדוד הקורא לכם, אל תיראו!"

בהקשיבי למילים האלה קפצתי מרוב שמחה ויצאתי בחיפזון ממחבואי בהחזיקי ברובה ובמצב הכן. בצאתי החוצה התקדם אליי החובש ולידו חייל גרמני שעל כתפיו היה תלוי תת מקלע ובידו הימנית החזיק דגל לבן. הוא אותת לי בדגל לזרוק את נשקי ארצה. "מלחמה נגמרה", פנה אליי עוד הגרמני בשפה צרפתית רצוצה. אחר כך התחיל לחפש בכיסי בגדיי לראות אם היה לי נשק אחר. מצית לסיגריות, סכין כיס, סכיני גילוח ודברים אחרים שהיו בכיסי נלקחו ממני על ידי החייל. החובש, בראותו אותי כה חיוור, הרגיעני וביקשני עוד ללכת עימם ולחפש חבריי הנמצאים עדיין ביער. החייל הגרמני צעד לפנינו עם הדגל הלבן. מאחר שהיער היה עבות פחדתי לנפשי לחדור הראשון שמא אחד מחברי יירה עלי בשגגה ממחבואו, וליתר זהירות התחלתי לצעוק ולקרוא בקול רם בשמותיהם הפרטיים מרחוק כדי שייצאו ממחבואיהם. אחרי סיור של כמה רגעים בתוך היער הצטרפו אלינו כ-10 איש והלכנו בינתיים לכנסיית הכפר לחכות לבואם של יתר הכיתות. באמצע הדרך הסתכלנו על הנזקים שנגרמו לנו בתוצאות ההפצצות הכבדות: כל חפצי הארטילריה היו

מפוזרים באמצע הכפר ואחוזי להבות. פה ושם היו זרועות גוויות החיילים האומללים עם פרדותיהם, ובשטח הגדול לאורך כל הדרך היו כבר מלא חיילים גרמנים עם כל סוגי נשקיהם (זחלים, טנקים, אופנועים, מכוניות משא, מכוניות קטנות מפוארות ומצוחצחות ועוד...). רוב הבתים של הכפר נהרסו וערמות גדולות של חפצים ומטלטלים כיסו את הדרך. זה היה מחזה מחריד שאין לתארו וערבוביה כה גדולה שררה באותו יום במחנה. משרד המפקד, יחד עם כל הביתנים של הכפר, כבר נתפסו ונתמלאו בחיילי האויב. לאט לאט חברינו נטולי נשק החלו זורמים אל הכנסייה בליווי חיילים גרמנים.

כעבור זמן מה נתמלאה הכנסייה בחיילים מכל הסוגים: חיל רגלי, חיל הארטילריה, חיל הממונע, חיל ההנדסה וחיל הצנחנים. החיילים שנפצעו קל במערכה קיבלו טיפול במקום והצטרפו אלינו, ואלו שפצעיהם היו אנושים הועלו על מכוניות משא ויצאו מהכפר. ממול הכניסה ראינו כמה משפחות של אזרחים שארזו חפציהם והתכוונו לעזוב את הכפר. הם קראו לנו מתוך היער לקבל לחם שנשאר אצלם. להצעתם הנדיבה הסכמנו ברצון, כי היינו כולנו רעבים מפני שאזל לנו הלחם בהיותנו עוד במצור. אני זוכר עוד שנתתי פרוסת לחם עם גבינה לקצין גבוה מחיל הארטילריה שנלקח בשבי והיה איתנו בכנסייה. הוא שמח מאוד על הג'יסטה שלי והודה לי. בשעה אחת וחצי אחר הצהריים הסתדרנו על הכיכר, ואחרי שנערך המפקד זזנו מהכפר בליווי משמר חזק של זקיפים גרמנים. קצין גבוה גרמני צילם את כל הטור. בדרכנו ראינו את הגבולות של שווייץ שלא היו רחוקים מהכפר מון דה לוואל. לו הצלחנו מלפני כמה ימים להקדים בהליכתנו עוד 10 ק"מ, היינו עכשיו נמצאים באזור בטוח – אדמת שווייץ – המפלט שהיה מיועד לקבל גדודנו ולפי התוכנית שהייתה מחושבת מהמפקדה הצבאית העליונה. הגענו אל העיר

ולדהורן Valdahon בחשכת הלילה ובה בילינו יום אחד, בכדי לחכות לבוא שארית הפליטה של הגדוד. מחלקת הקומנדו נלקחה בשבי למוחרת היום בו נחתם הסכם שביתת נשק בין צרפת וגרמניה.

מחנה ולדהורן Le Valdahon Camp Militaire היה מלא וגדוש חיילים שנאספו על ידי הגרמנים ביער ומכל הסביבות. עוד באותו יום פשטו שמועות במחנה שעלינו ללכת לבזאנסון (מחוז דובס, צרפת) בכדי להשתחרר, היות ונפלנו בשבי רק ביום האחרון בו נחתם הסכם שביתת הנשק, ולפי הנוהג הבינלאומי אמור היה לגרמנים להחזיקנו אצלם זמן רב. ביום השלישי לשבתנו במחנה ולדהורן הצטופפנו שוב בכיכר החצר. הגרמנים מנו אותנו פעמיים והתכוונו שוב לנדודים.

לפני הנסיעה קיבל כל אחד מאיתנו צידה לדרך-פרוסת לחם עם ספל קפה וזה הכול!!!. לאורך הכביש הסתכלנו בהרבה ארגזי תחמושת שהיו פתוחים וכדוריהם פזורים על האדמה. פה ושם ערמות גדולות של מטלטלים וחפצים שונים של חיילים, שברי תותחים ומכוניות וכל כלי נשק לסוגיהם שכיסו את כל השדה. אלו היו תוצאות המערכות הכבדות שהתחוללו באזורים ההם. טור השבויים היה ארוך והשתרע על הכביש (כמעט 4,000 איש). היינו מלווים במאה זקיפים גרמנים שסגרו עלינו בחוליות משני צידי הדרכים. באותו יום כל אפשרות של בריחה הייתה כשרה בעינינו, מאחר שהמשמר הניצב עלינו לא היה כל כך חזק, אומנם למעטים מאוד ממנו צצה מחשבה זו בדמיונם, מכיוון שהובטח לנו על ידי הגרמנים שחרור מלא עם הגיענו לבזאנסון, ולכן לא היה כדאי לנו להקניטם ולברוח בשדה. בכל זאת החיילים שהכירו היטב את האזורים הללו נמלטו על נפשם בשדה עוד לפני הגיענו לבזאנסון ומבלי שירגישו בהם הזקיפים. לא היה להם אמון בהבטחות שווא של הגרמנים. הם דווקא יפה עשו כי הרגשנו בבשרנו אנו מהם תוצאות התעמולה הכוזבת של הגרמנים שרימו אותנו והסיעונו לשבי בגרמניה. בשעה ארבע אחר הצהריים הגענו לעיר בזאנסון, אחרי שעברנו דרך של 30 ק"מ ברגל.

פרק יא – החיים בבזאנסון Besancon

מחנה שבויים מספר 1

בהגיענו לבזאנסון ריכזו אותנו באגף של קסרקטין גדול הנמצא בירכתי העיר ובתוך צריפונים שרצפתם כוסתה בשכבת תבן דקה. הצריפונים הללו שימשו למחסני כלים וחומרים של המחנה עוד מלפני המלחמה. המחנה הראשי שנשקף מולנו היה כבר תפוש ב־6,000 שבויים מחילות זרים לצרפת, שביניהם היו אנגלים, בלגים, פולנים וגם סיפאהים (פרשים מפורסמים מצפון אפריקה הצרפתית) עם סוסייהם האצילים המפורסמים בריצתם המהירה. המחנה הגדול נקרא בשם "רוטי" ושלנו בשם "הוגו". הוא היה די קטן מלהכילנו, אומנם הוכרחנו להסתדר בתוכו צפופים ודחוקים אחד אל השני כסרדינים בקופסה. עייפים ורצוצים וגם רעבים ללחם, כי לא טעמנו מאומה מהבוקר חוץ מפרוסת לחם וספל קפה שחור שקיבלנו לפני הנסיעה, חיכינו כל הזמן שידאגו להביא אוכל לנו ולא הביאו, ולבסוף הלכנו לישון בקיבה ריקה.

בלילה שרר קור חזק במעוננו החדש ובלי שום תאורה. אסרו עלינו להצית אפילו גפרור אחד בלילה בתוך הצריף באופן שנראה קצת איך לסדר חפצינו. זקיפי משמר עמדו מאחורי השער הראשי המסורג שבחצר המחנה. בערוב היום הוכרחנו להיות כבר במיטה מבלי לעשות אף רעש כלשהו. הגרמנים ירו מדי פעם בפעם באוויר בכדי להתרותנו במקרה שנשמע איזה רעש קל מהצריפים או נראה ניצוץ של אור בפנים הצריף.

למוחרת בבוקר השכם נראו לעינינו הזקיפים העומדים מאחורי השער הסגור ומסוגר עלינו כאילו חיות בתוך כלוב. ציפינו בכל רגע בבוקר שיביאו לנו אוכל, הרעב הציק לנו. צעקות, ריטון וקללות נשמעו מכל החברים שבמחנה כלפי הזקיפים שומרי ראשינו, אומנם הם לא ענו לנו ואת מבוקשנו לא השגנו מהם. לבסוף, אחרי שהחברים הציקו לזקיפים בכל מיני שאלות, הורו לנו שנשלחו כבר חיילים ליער

לאסוף את ציודנו המוזנח בדרכים. השליחים לא יבואו בחזרה עם הצידה אלא בשעה מאוחרת בערב, ולכן עלינו היה להתאזר בסבלנות ולחכות לזמן המיועד. זה כבר היום השני שעבר עלינו בתענית.

בשעות הצהריים באו אזרחי העיר לבקרנו, אומנם הרשות לא ניתנה להם להיכנס לחצר, ומבעד השער המסורג שוחחו איתנו בכדי להפיג את צערנו ועודדו אותנו במילים חמות. "רעבים אנו כעת", רטנו כל החברים כלפי האזרחים. "זה כבר 36 שעות שעברו עלינו בתענית". תכף ומייד ראינו כמה אנשים מהם שנחפזו ללכת העירה להביא לנו לחם. אין אפשרות לתאר את המחזה האיום שהתחולל במחנה בְּזֶרֶק האזרחים את הלחם מעל השער ולתוך החצר. 200-300 חברים התנפלו על הלחם שנזרק ארצה ונרמס תחת הרגליים מרוב הידחקות. צעקות, מריבות, קללות וגם מכות חולקו בין החברים בכדי להשיג פרוסת לחם דלה, ורק רחבי גרם השיגו מבוקשם במערכה. זה היה מחריד לראות את השערורייה שהתחוללה במחנה, ולעומת זאת הסתכלו הגרמנים במחזה המזעזע הזה באדישות גמורה ובחיוך שפתיים שהרגיזו אותנו. היו גם ביניהם שלא החמיצו ההזדמנות לצלם אותנו במצלמותיהם מבעד השער מבחוץ, כאילו המחזה היה משעשע ומבדח אותם.

בערב היום הגיע האוכל לחצר בתוך 3 עגלות מטבח ניידות, ואז הצטופפנו בחצר ואחרי ציפייה של שעה, כל אחד מאיתנו קיבל 8 ביסקוויטים עם ספל קפה שחור. זו הייתה הארוחה אחרי יומיים של סבל, עייפות ורעב. זללנו מייד את הארוחה הדלה וחזרנו לחדרינו לישון, בכדי שלא נרגיש יותר ברעב שהציק לנו. למוחרת בבוקר שתינו מעט קפה מבלי לחם או ביסקוויטים. בכל בוקר נראו התקהלויות של חברים שעמדו ליד השער בכדי לזכות במשהו (אוכל וסיגריות) שזרקו להם האזרחים ביד נדיבה. אלו הם היו החיים האומללים שלנו.

היו גם בינינו חברים שהיו להם קרובים ומכירים בעיר ושדאגו להביא להם תמיד אוכל וכל מיני דברים טובים. למעשה, הם היו יותר מאושרים מיתר החברים

שבמחנה שהוכרחו להסתפק במנות המצומצמות של 8 ביסקוויטים לנפש בשביל כל היום. ככה עברו עלינו 10 ימים מבלי לראות צורת הלחם במחנה. בצהריים שתינו קצת מרק ורק בערב חולקה לנו מנת הביסקוויטים בעד כל היממה, עם קצת ריבה או גבינה וכדומה. אלו שהיה להם כסף הצטיידו בכל הדברים הטובים שניקנו באמצעות אזרחי העיר. בצהריים הזדנב תור ארוך בחצר הקטנה ובמשך שעות שלמות חיכינו לקבלת ארוחתנו הדלה.

באשר למצב הסניטרי במחנה זה היה מתחת לכל ביקורת: באמצע החצר נחפרו תעלות גדולות שכוסו בקרשים, אלו היו בתי השימוש של המחנה, וריח הצחנה עלה באפינו כל היום ובפרט בזמן עמידתנו בתור באמצע החצר בשעות האוכל. לאושרנו הרב לא שרר חום חזק באזורים הללו למרות עונת הקיץ שהיינו שרויים בה (חודשי יוני-יולי). ולהפך, רוב הימים היו גם גשומים. אחרת היינו כולנו נופלים במחלות מחמת הריחות הרעים של בתי השימוש והלכלוך שהיה במחנה.

מנת המרק הזעומה ומבלי לחם לא שברה את רעבוננו, והיו גם בינינו אחדים שאחרי שגמרו את מנתם חזרו והתגנבו שוב בעמידה בתור בכדי לקבל פעם ופעמיים מנת מרק נוספת. בהתחלה לא הייתה ביקורת חריפה ואי סדר שרר במחנה, אומנם לבסוף הרגישו הגרמנים בזה מאחר שכמויות המרק שהובאו לנו בדוודים גדולים ושנועדו לספק בהם את כל השבויים שבמחנה, אזלו מכבר למחצית הטור העומד בחצר. היו מוכרחים להביא עוד כדי לחלק לאנשים העומדים עדיין ושלא קיבלו מנתם בכלל.

כעבור כמה ימים הוטל על שני המחנות (רוטי והוגו) התפקיד לארגן מחלקות וכיתות כמו בהיותנו בשירות הצבא. רב סרן צרפתי מונה לראש כל מחלקה של 200 איש. הוא היה אחראי בעד חלוקת המזונות ובצורה צודקת בין כל שבויי מחלקתו. ככה יום כל מחלקה ומחלקה על פלוגותיה וכיתותיה עמדו בסדר מופתי בחצר בשעות חלוקת הארוחות, וכל אחד עבר אחרי רעהו תחת פיקוח הסרן. בשיטה זו היה קשה

ל"גזלנים" לבצע זממם כמקודם, וכמובן שהסרנים ומפקדי הכיתות שמחו על זה, היות ומלאו תרמיליהם במזונות שנשארו אחרי החלוקה בלי שום ביקורת. "הרחמן מתחיל בנפשו", אומר הפתגם. כל המזונות שנשארו אחרי החלוקה נסחבו ישר לחדריהם במקום לחלקם שוב בין החברים. ריטון ותלונות נשמעו בעקבות המעשים הללו, ולא העזנו לדבר כל כך כי הסרנים חשבו את עצמם כאילו בעלי בתים במחנה. הם היו גרועים במידותיהם מהגרמנים, ואוי ואבוי למי שהתלונן כנגד הסרן. הלה היה מלשין עליו מייד למפקד המחנה הגרמני, ועונשים חמורים הוטלו אז על השבוי. אלו הם החיים שלנו איתם. זה היה באמת מחפיר ומרגיז.

כעבור כמה ימים נקראנו על ידי מפקד המחנה למלא שאלונים שונים ביחס לזהותינו הצבאיות. פשטו אז שמועות שכל הפרטים שניתנו בשאלונים (השם, הכתובת, המקצוע וכו'...) שימשו להכשרת הקרקע עבור שחרורנו הממשמש ובא, ושנקבע כבר ליום 14 ביולי לכל המאוחר. יום זה חוגגים אותו בצרפת מדי שנה בשנה כזיכרון לרגל המהפכה הצרפתית. גם האזרחים אישרו לנו השמועות הללו עוד מהיום הראשון לכניסתנו למחנה בזאנסון. כמובן ששמחה גדולה מילאה את ליבנו בשומענו הבשורות הטובות, וציפינו בכליון עיניים להגשמת שאיפותינו.

בתוך המחנה סודר רמקול שבאמצעותו שמענו חדשות מרדיו פריז ושטוטגרט (גרמניה). חוץ מהתעמולה הכוזבת של הגרמנים ביחס למצב הכללי של המלחמה שעדיין לא נגמרה, ושלפי דבריהם הם, ידם הייתה על העליונה בכל חזיתות הקרב וכו'... וכו'... הקריא הרמקול לנו עוד רשימות רבות של משפחות שפוננו מפריז בזמן המפלה. הוקראו כמו כן גם שמות הנעדרים המבוקשים על ידי קרוביהם ומשפחותיהם. כל השבויים שבמחנה הקשיבו באוזניים פתוחות. היו ביניהם ששמחו לשמוע ברדיו שמות קרוביהם הנעדרים עם מקומות מגוריהם החדשים בצרפת.

קריאות לכל בעלי מקצוע נשמעו ברמקול שעליהם להתייצב בפני המפקד בכדי לתת להם תעסוקות שונות במחנה. כל בעל מקצוע היה מקבל תוספת מזון תמורת

תשלומו בעבודה, ככה כל בעלי מקצוע הרגישו עצמם למאושרים יותר משאר חבריהם שבמחנה, לכל הפחות מבחינתה תזונתית. כל ההוראות הקשורות לחיי המחנה הועברו אלינו באמצעות הרמקול. בסוף השידורים הושמעו צלילי מוסיקה. בהיותנו במצב רוח עגום ובקיבה ריקה, לא נהנינו מזה, ולבסוף נהיה לזרא לנו שיטת המוסיקה היומיומית.

מקץ 10 ימים הלחם שכה חיכינו לו הגיע סוף סוף למחנה, אומנם לא במידה מספיקה: כיכר לחם שחור חולק בין 5 איש (200 גרם לנפש), זוהי מנתנו היומית. בכל זאת הלחם הזין אותנו יותר ממנת הביסקוויטים הדלה שקיבלנו עד כה. האזרחים כרגיל בעוברים על ידינו זרקו מדי פעם בפעם לחם וסיגריות ביד נדיבה. שערוריות גדולות התחוללו אז במחנה בין השבויים בראות השלל היקר נופל לתוך החצר. לבסוף הגרמנים, בראותם המהומות והמריבות שהתחוללו במחנה בכל יום, אסרו על כל האזרחים הגישה אלינו. כל אזרח שהיה לו משהו לתת לשבויים, עליו היה לעשות חבילה ולשולחה למשרד המיוחד שבקסקטין באמצעות "הצלב האדום". מהיום ההוא והלאה לא היה כדאי לחברים לעצור על יד השער ולחכות למעבר האזרחים כדי להשיג מהם מזון או משהו אחר. אסרו עלינו לדבר איתם ולו מרחוק, וגם לא לעשות להם שום סימנים או אותות בידיים במקרה וראינום כשעברו באמצע הרחוב ממרחקים, זה הרגיז את הזקיפים שעמדו על יד השער ושבלאו הכי התייחסו באופן רע כלפינו.

ביום אחד קבעתי ריאיון פגישה עם אישה אחת מהעיר שהספקתי להכיר עוד שבוע לפני כן. האישה עמדה בדבריה, ומאחר שלא יכלה לגשת אל השער כדי לשוחח איתי, אותתה לי בידיה מאמצע הרחוב, רחוק מהמחנה, וחיוך עדין על פניה. אז הבינותי פשרת בואה ומייד רצתי אל החדר, הצטיידתי בקרטון גדול שעליו כתבתי את שמי ואת כתובתי המלאה במחנה, ומבעד החלון המשקיף אל הרחוב הצגתי אותו לעינייה לזמן מה. היא הבינה בעניין ואותתה לי בראשה בחיוב. מה הופתעתי כעבור שבוע

לקרוא את שמי על הלוח בתוך רשימת מקבלי החבילות. האישה דאגה לי וקיימה הבטחתה. מייד הלכתי בלוויית הסרן עם יתר החברים לקסרקטין השני שממולנו בכדי לקבל החבילה. חלוקת החבילות נעשתה בהקראה אישית וכל חבילה נפתחה בנוכחות חייל גרמני לבדיקה. ככה התנחמתי במקצת בקבלי מדי פעם בפעם חבילות מזון מהאישה הנדיבה במשך שהותי בבזאנסון.

בראותם שיטתי שהוכתרה בהצלחה, הרבה חברים חיקו את מעשיי והתחילו להציג שמותיים על גבי קרטון מבעד החלונות למראה האזרחים שעברו ברחוב מרחוק. זה היה מצב מחפיר ומביש ה"שנוררות" שעשינו בצורה כזו, אומנם מחמת התזונה הלקויה והרעב שהציק לנו, כל אחד עשה מה שביכולתו בכדי לקבל קצת מזון מהאזרחים נדיבי הלב. לבסוף גם "טקטיקה" זו נחלה כישלון, מפני שהזקיפים הרגישו בעניין וזעפו כלפינו. הם התחילו לירות באוויר בכיוון החלונות. אחרי כן ניתנה הוראה לאזרחי העיר לא לעבור יותר, ולו מרחוק, את כל השכונה של המחנה. יתר על זאת החלונות נסתמו בקני במבוק ומהיום ההוא הרגשנו את עצמנו עלובים ובודדים בכלא חשוך זה.

בהתחלה שוחחנו עם האזרחים שעודדו אותנו וזעברנו הופג במקצת, אומנם כעת נתאכזבנו מכל זה אחרי ההוראות החמורות של הגרמנים. החיים נמאסו לנו ושעמום גדול תקף אותנו. בגומרנו ארוחת הצהריים הדלה הלכנו לחדרינו לישון, בכדי שלא להרגיש בתלאות הרעב שהציק לנו. כולנו נחלשנו ופנינו החווירו מתוצאות התזונה הלקויה שקיבלנו.

מובטלים מעבודה ובכדי לבלות הזמן שהתמתח עד אין סוף, יום יום נראו בחצר המחנה קבוצות קטנות של חברים שהתחילו למצוא להם תעסוקות שונות, וכל אחד לפי טעמו. בינתיים המחנה נהפך לבתי חרושת זעירים: אחדים ייצרו מקלות מעץ שעליהם נחרתו שמות משפחתם עם ציורים נאים. המקלות נעשו להחזיקם כמזכרת מימי השבי. מחוסר כלי עבודה הדרושים למלאכה זו, העבודה נעשתה בידיים

חרוצות, ורק בעזרת אולר קטן עם קצת סבלנות וזמן (שני הגורמים שהיו לנו בשפע במחנה). העבודה יצאה נאה ומשוכללת כמעשה ידי אומן. קבוצות אחרות, שלא מצאו עניין בעבודות כאלו, הם היו להוטים מבוקר ועד ערב אחרי משחקי הגורל בקלפים, קוביות וכדומה. השכונה זו שבמחנה נעשתה כעיר מונאקו (עיר הידועה בצרפת למשחקי הגורל). בפינה אחרת של החצר נראתה עוד קבוצה של ה"מאושרים" בחייהם, הם היו טרודים בבישול מצרכי המזון שקיבלו זה עתה בחבילות מקרוביהם שבצרפת, כגון אורז, עדשים וכו'... בתוך החצר של המחנה הייתה סדנה בה היו גם כלי עבודה ישנים שהעלו חלודה. סכין לחתוך לחם לא היה לנו, מאחר שהגרמנים נטלו אותם ממנו בחיפושים שעשו באמתחותינו עוד לפני היכנסנו למחנה. לכן צורך חיוני היה לנו לייצר מכשיר כזה. כל אחד מאיתנו חתך חתיכת פלדה מלהב של קפיץ ישן, ובעזרת משייף קרצף אותה יפה והשחיזה בצורת להב לסכין. אחרי כן הלהב הותקע בתוך ידית מעץ שהותקנה לשם זה מלכתחילה. כשהעבודה נגמרה, יכול להתפאר כל אחד בהראותו את פרי עמלו בייצור סכין הנחוץ לחתוך לחם ודברים אחרים. ככה כל אחד מאיתנו עשה לו סכין לפי טעמו וככה בילינו זמננו והפגנו צערנו.

אחרי תלונות רבות כי חם, להיגינה וניקיון סודרו מקלחות במחנה. שתי מחלקות של שבויים עברו בכל יום למקלחת, וביום השני שתי מחלקות אחרות וכן הלאה בתורנות לכל השבויים במחנה. כעבור שבועיים מהגעתנו למחנה, נפתח ה"שקס" בחסות "הצלב האדום", בו נמכרו כל מצרכי מזון למיניהם, כגון תפוחי אדמה, לחם, יין וביסקוויטים. רק לראשי המחלקות הורשה להיכנס לקנטינה לקניית דברים. הם אספו כסף מהחברים שהזמינו המצרכים הרצויים והלכו לערוך קניות בשבילנו. נתנחמנו במקצת מבחינה תזונתית בקבלנו תוספת מזון על מנותינו הדלות של המחנה. כמובן, למי שלא היה לו כסף הוכרח לוותר על זכותו במצרכים לטובת חברו

המאושר יותר ממנו. היה לי תרמיל גב יפה מעור שאספתי אותו מבין ערמות החפצים בזמן המפלה, הוכרחתי למוכרו בכדי לקנות דברים מהקנטינה. ככה עברו עלינו ימים ושבועות בסדרי חיים אלו, והשחרור שאליו חיכינו עדיין לא הגיע למרות השמועות שהתפשטו במחנה בנידון זה. אספקתנו דלה וזעומה, סובלים מהשינה על הרצפה והתבן המלוכלך שהיה תחתנו, כל אלו הדברים השפיעו לרעה על מצב רוחנו ונתייאשנו במעט מחיינו בראותנו שאין תקווה לקץ סבלנו. אכולי ייאוש ודאגות, ארבעה חברים ברחו מהמחנה בטפסס דרך כותלי החצר. הזקיפים שעמדו על משמרתם הרגישו בהם באותה שעה וגם ירו עליהם. לאושרם הרב השבויים האלה לא נפגעו. לשניים מהנמלטים היה גם נשק ושמענו בחצות הלילה חילופי יריות שעברו בינם לבין הזקיפים. למוחרת מאורע זה בא אלינו מפקד המחנה, ובזעם גדול ערך חיפושים אחרי הנשק בתוך החדרים. לתכלית זו הוציאנו כולנו החוצה בשמש הלוהטת והמשיכו בחיפושים מדוקדקים בין כל החפצים והמטלטלים שלנו. פיזרו גם התבן שברצפה ששימש לנו למיטות, ואחרי חיפושים של חצי יום לא מצאו הגרמנים את מבוקשם (נשק!). נגזר עלינו מטעם המפקדה הגרמנית ביומיים של תענית כעונש שהוטל עלינו בקשר להימלטות החברים מהמחנה, וגם בגלל הנשק שנמצא ברשותם. גדרי תיל גבוהים הקיפו מאז את כותלי החצר מסביב והשמירה בלילות הוכפלה וחוזקה עלינו.

על סף הנסיעה מהמחנה

ביום אחד פשטו שמועות שונות במחנה שכל ילידי אלזס (מחוז הגבולות בין צרפת לגרמניה) הולכים להשתחרר משביים. בעקבות השמועות הללו השמיע המפקד הכללי את הוראותיו דרך הרמקול, והזמין את השבויים מסוג זה להתייצב בפניו יחד עם תרמיליהם מוכנים לנסיעה. אחרי הצהריים של אותו יום הם נסעו (לאן? מי יודע!), ו-4 פלוגות של שבויים אחרים שנקראו כ"מתנדבים" על ידי הגרמנים עזבו המחנה. תפקידם היה להוביל איתם לאי שם בצרפת את כל הסוסים של החיילים

ה"סיפאהים" שנלקחו בשבי והיו שמורים באופן זמני במחנה "רוטי". כשבוע אחרי כן הגיעו שמועות שילידי אלזס יחד עם ארבעת הפלוגות שנסעו כבר הגיעו כולם לביתם! וגם שלחו מכתבים לחבריהם הנמצאים עדיין במחנה. כמובן שהתאוששו במקצת מהבשורות הטובות וחיכינו בכליון עיניים לגורלנו אנו. ככה התחיל המחנה להתרוקן בעקבות הנסיעות דלעיל שהקיף 3,000 שבויים. "יש להם מזל", שוחחנו בינינו לבין עצמנו. כל הקצינים שהיו שבויים במחנה "רוטי" (מול למחננו) נסעו כבר מלפני שבוע לעיר **סיהוז** (מחוז אלזס), ובשני המחנות ביחד נשאר רק 6,000 שבויים במקום 10,000 שהיו מקודם.

ביום בהיר אחד המפקד שידר לנו ברמקול הודעה בנוסח זה: "מפקד המחנה מזמין את כל שבויי הקסרקטין ("הוגו") להתאסף למוחרת בשעה שמונה בבוקר יחד עם חפציהם בחצר הקסרקטין "רוטי", יחד עם 1,000 משבויי המחנה האחרון. יתר על כן, כל השבויים מצווים להעריץ חיילות הגרמנים לכל סוגיהם ולהצדיע לאות כבוד לכל בעלי דרגה גרמנים, ובזכות זאת תהיה להם האפשרות לשבויים הללו לחזור (מתי?) לבתיהם!"

מייד בשומענו הדברים האחרונים (לבתיים!) קפצנו מרוב שמחה והאמנו לדברים אלו. ארזנו חפצינו בחיפזון והתכוננו לנסיעה. "הפעם ניצלנו כבר", זו הייתה השיחה שהתגלגלה בינינו באותו יום. למוחרת הצטופפנו בחצר בזמן המיועד, ואחרי שפקדו אותנו הגרמנים פעם ופעמיים עזבנו המחנה לכיוון תחנת הרכבת, כשהיינו מלווים במשמר חזק של זקיפים גרמנים. ככה אחרי חודש וחצי עזבנו המחנה של בזאנסון ועלינו לרכבת בראשון לחודש אוגוסט 1940.

פרק יב – העלייה לגרמניה רבתי

50 איש עלו לתוך קרון בהמות של רכבת משא שחיכתה לנו בתחנה. כ־30 זקיפים נכנסו בקרונות הקדמיים של הרכבת. לא ידענו לאן פנינו מועדות. בהתחלה הקרונות שלנו היו פתוחים לרווחה ולכן תיארונו לעצמנו שהיננו נוסעים לאיזה עיר שהיא בצרפת, בה יסדרו ניירותינו למטרת שחרור. אף אחד מאיתנו חשב להימלט באמצע הדרך. הרכבת דהרה תמיד באדמות צרפת מהבוקר עד הערב. בשעה תשע בערב עצרה הרכבת ל־10 רגעים. הזקיפים ירדו ראשונים והקיפו את כל הקרונות בהם נסענו ומכל הצדדים. רק כמה חברים הורשו אז ללכת אל הברז שבתחנה למלאת מימיותינו מים. אחרי כן הקרונות נסגרו וננעלו עלינו מבחוץ. חוס גדול שרר בפנים בהיותנו צפופים ודחוקים אחד לצד רעהו, ורק אשנב קטן במרומי הקרון נשאר פתוח להחדרת אוויר. נסענו במשך לילה שלם. צפינו למוחרת בכיליון עיניים לפתיחת הקרונות כדי לאוורר את מעוננו, שהיינו כמעט נחנקים מחוס וחוסר אוויר במשך הלילה שבלינו. אומנם לשווא, כל צעקותינו העלו חרס ואין מי שיענה לבקשותינו. הדלתות נשארו נעולות מבחוץ. באותה שעה הבנו את המצב שתיארנו לעצמנו, שמטרת נסיעתנו לא הייתה מכוונת לאדמת צרפת.

לאמיתו של דבר, למוחרת בערב הגענו לעיר **קולמר Colmar** (מחוז אלזס), "מסדרון מדינת גרמניה". עברנו ברחובות העיר, טור של 4,000 שבויים מוקפים בזקיפים גרמנים, וגם ראינו את השבויים שנעשו כבר בעיר מזמן נפילתה בידי הגרמנים. כמעט רוב השלטים שברחובות והמודעות שבחלונות הראווה של החנויות נעקרו למחצה והוחלפו בשלטים אחרים, כתובות באותיות "גותיות" (גרמניות) במקום אותיות לטיניות (צרפתית) שהיו לפני הכיבוש. גם שוטרי התנועה הוחלפו בשוטרים גרמנים שהתהלכו אנה ואנה בפנים זועפות ובגאוותנות גדולה. "חבל שאלזס פסקה מלהיות יותר חבל אדמת צרפת", ככה שוחחנו בינינו לבין עצמנו.

בהגיענו לקצות העיר רוכזנו בתוך קסרקטין ישן ששימש בשעתו לחיל הפרשים הצרפתי. ממולנו היה עוד מחנה מלא וגדוש בשבויים שבאו עוד לפנינו כשבוע ימים, וכנראה שהיו מחכים לתורם לעלות לגרמניה בימים הקרובים. כל שני המחנות ביחד היוו מרכז למיון של כל החילות הצרפתים שנפלו בשבי בידי הגרמנים, ותנועה גדולה של גדודים שונים (שבויים) זרמו יום יום אל מחננו. אחרים התכוננו למסעות עם מטטליהם על גבם.

בצהריים הצטופפנו בחצר הגדולה לקבלת ארוחתנו: כל אחד קיבל כף גדולה של מרק סובין בלי לחם וזה הכול. בערב קיבלנו כרגיל כיכר לחם שחור שחולק בין 5 איש (מנת היממה) עם קצת שומן או גבינה ושוב פעם כף של סובין. אחר ארוחתנו הדלה נשארנו רעבים. באגף אחר של הקסרקטין שממולנו גרו גם חיילים גרמנים, וכשהצטרפו בידיים עובדות, כגון לנקות האורות או להובלת חומרים שונים, אז קראו לנו ותמורת עבודתנו חילקו לחם וסיגריות. שבויים אחרים שוטטו לאורך כל היום סביב הגרמנים בכדי לעשות להם איזה עבודה ולקבל תמורתה מצרכי מזון שונים. שבויים אחרים שוטטו סביב המטבח הנייד של הגרמנים, תוך תקווה שיהנו משירי אוכל שהאחרונים זרקו להם מהחלונות. מהפכה שלמה התחוללה במחנה כאשר הגרמנים זרקו מהחלונות פרוסת לחם דלה או סיגריות בודדות: האנשים התנפלו כזאבים רעבים, מהומה, מריבות, צעקות וזעקות וגם מכות חולקו ביניהם בראותם השלל היקר נופל ארצה. לא יתואר המצב העגום שבו היינו נתונים. לעומת זאת חיילים גרמנים הסתכלו באדישות בשלבי המערכה שהתחוללה בין השבויים, ולא החמיצו לנצל את ההזדמנות ולצלם במקום את המתרחש בין השבויים בחצר. הסרן שלנו רטן תמיד על החברים שבל יעשו מעשים של "שנוררים" הממיטים קלון וחרפה על צרפת.

"זו חרפה לצרפת, אתם ממיטים עלינו כלימה, מנוולים שכמותכם, ומוטב שתישאר ברעב ולא תבקשו נדבות מאויבנו!" הקריאות הללו לא מצאו אוזן קשבת.

אחרי 3 ימים התאספנו בחצר, מוכנים לנסיעה.

הסרן בא אליי והודיעני ששמי לא נכלל ברשימת הנוסעים, עליי להישאר בקסרקטין יחד עם פלוגות שבויים של המשטרה הצרפתית ועוד פלוגות מעורבים יוצאי אלג'יר, פרטיניק וסנגל (מושבות צרפת). "אשריך שנשארת כאן יחד עם השאר, אתם תשוחררו בקרוב ותחזרו לצרפת", ככה דיברו אליי חבריי הנוסעים.

שמחתי על גורלי לעת עתה בשומעי הבשורה הטובה. אומנם השמחה לא ארכה זמן רב. כעבור ימים מועטים נתאספנו שוב כל הפלוגות שנשארו במחנה והתכוננו לנסיעה. אחרי יום שלם של נסיעה הגענו בלילה לעיר **Strasbourg**, ולמוחרת בבוקר הפלגנו ב־3 אוניות משא שעגנו על שפת הנהר ריין ושהיו מוכנות להסיענו לגרמניה. הנסיעה הייתה די נעימה עם מזג אוויר יפה. לאורך כל הדרך הסתכלנו בעמדות הצרפתיות שהיו פזורות על השטח שבשתי גדות הנהר. כמו כן ראינו ערים גדולות של **Mainz**, **קובלנץ Koblenz** ועוד. במשך יומיים נסענו כתיירים באוניות ונהנינו מהנסיעה. בדרך פגשנו ספינות וסירות משא שונות טעונות חומרים שונים, כגון פחם, מכוניות משא, מצרכי מזון וכלי מלחמה שונים. כל השלל הזה הובא מארצות בלגיה, הולנד ונורבגיה ונסע לכיוון גרמניה.

ביום השלישי הגענו לחופי עיר גדולה בגרמניה ושמה **Darmstadt**, ושמה זקיפים גרמנים עם צרורותיהם על הגב חיכו לבואנו. עוד לפני רדתנו מהאוניות נערכו חיפושים מדוקדקים בבגדינו וחפצינו. סכינים, מציתי סיגריות, סכיני גילוח ומנורות כיס נלקחו ממנו על ידי הגרמנים. אחרי כן החיילים הגרמנים הקיפו את הטור שלנו משני צדדיו בכדי ללוותנו לתחנת הרכבת. אחרי 24 שעות של נסיעה ברכבת הגענו בבוקר השכם לכפר אחד. משמה המשכנו את דרכנו ברגל לכפר אחר הנמצא במרחק של 12 ק"מ, עד שהגענו אל שדה רחב ידיים שמתוכו הזדקרו צריפי המחנה הנועד לקבלתנו.

פרק יג – החיים במחנה סן בוסטל 8/8/1940

Stalag X-B Sandbostel גרמניה

מחנה שבויים מס. 2

המחנה נמצא מערבה במרחק של 40 ק"מ מעיר הגדולה שבנמלי גרמניה **המבורג Hamburg**. על יד המחנה נראו כמה חוות חקלאיות מפוזרות על השטח הרחב.

תבנית המחנה ותיאורו

בכניסה למחנה ומצד ימין נמצא משרד מפקד המחנה על מזכיריו, ומייד אחריו רואים שער גדול ומסורג של ברזל – הכניסה הראשית של המחנה. על יד השער רואים כמה מדרגות קטנות העולות ומתפתלות בצורה לוליינית ומובילות אל מגדל קטן איפה שעומד המשמר. זקיף גרמני עומד ועל ידו מקלע המכוון אל חצר המחנה. בעוברנו פנימה בכביש הראשי של המחנה, רואים לאורך של 500 מטרים משני צידי הכביש עומדים צפופים צריפונים גדולים (30 צריף לכל צד מהכביש). בסוף הצריפים רואים עוד שני בניינים גדולים מאבן – שני בתי המטבח של המחנה. גדרי תיל בגובה של שני מטרים מקיפים המחנה מכל עבריו. מאחורי הגדרים הללו ועל שטח של 3 מטר נמצאים חוטי ברזל דוקרניות פרושות על האדמה שמקיפות סביב את כל המחנה, ומאחוריהם עוד טור של גדרי תיל בגובה של 2 מטרים התקועים עמוק באדמה. באמצע פינות המחנה ניצבות תחנות משמר ובכל תחנה זקיף אחד עומד על משמרתו. בלילה המשמר מוכפל בשני זקיפים עם מקלעיהם המכוונים תמיד אל החצר. המשמרות מתחלפות בכל שעתיים ביממה כמו בצרפת.

לפני כניסתנו פנימה נערך חיפוש כללי מדוקדק בבגדינו ובחפצינו. אחרי כן התחילה פעולת המיון של כל השבויים לסוגיהם. איתנו היו שבויים מארצות שונות: ברטונים(ממחוז ברטניה של צרפת), פולנים, צ'כים, אלג'יריאנים, אנגלים,

קורסיקאים וסנגלים (כושים) מאפריקה המרכזית השייכת לצרפת. מייד נכנסתי והתייצבתי בטור האלגיריאנים מכיוון שהייתה לי שפה משותפת איתם. אחרי המיון כל פלוגה ופלוגה נכנסה לצריפון המיועד לה. סרן צרפתי הכניס אותי ברשימת יוצאי צפון אפריקה. בצריף שלנו היו מרוקאים, טוניסאים ואלגיריאנים. לראש המחלקה נתמנה סרן מיוצאי סנגל (מושבה צרפתית). בכל צריף רוכזו 200 שבויים, וסרן צרפתי פקד על כל המחלקות של יוצאי צפון אפריקה. לאורך הצריף ומשני צדדיו הצטופפו מיטות גדולות מעץ, בנות 3 קומות כל אחת, ועל כל קומה רוכזו 10 איש. רצפת הצריפונים והמיטות כוסו בשכבה דקה של תבן. היינו דחוקים ולחוצים אחד על יד רעהו כסרדינים בתוך קופסה...

המסדר נערך פעמיים ביום: בבוקר בשעה שש שתינו ספל קפה שחור בלי לחם ויצאנו החוצה על הכיכר של המחנה. הסתדרנו בחמישיות ואחרי ציפייה של שעה שלמה בקור חזק הופיע לפנינו סרן גרמני האחראי למִפְקָדֵינו. מייד ניתנה הפקודה על ידי הסרן שלנו במילת "אכטונג" (זהירות), באותו רגע עמדנו בשקט ובלי שום תזוזת יד או רגל. הגרמני עבר בין כל שורה ושורה, ספר ומנה אותנו פעמיים (הגרמנים כנראה אינם כה בקיאים במתמטיקה ולכן מוכרחים לספור פעמיים בכל דבר ודבר כדי שיהיו בטוחים שלא יטעו בסך הכול), רשם בפנקסו ועבר אחר כך לצריפים אחרים להמשך פעולה זו. בערב נעשתה אותה פעולה כבבוקר.

ביומיים הראשונים לא עבדנו במחנה. הסרן (מפקד המחלקה) בא בצהריים וחילק לנו פתקים בכדי שנקבל בהם מנות המזונות מהמטבח. מכל פלוגה יצאו 4-5 איש בכדי לחפש האוכל בשביל כל חברי הפלוגה. הארוחה הובאה אלינו בתוך דליים. דלי אחד של מרק לכל 30 איש. בהתחלה המרק היה די טעים וסמיך, מרק של תפוחי אדמה. חוץ מזה כל אחד מאיתנו קיבל כמה אחדים של תפוחי אדמה מבושלים ובלי לחם. בערב קיבלנו אותו הדבר כמו בצהריים עם תוספת של חמישית כיכר לחם שחור לנפש. הלחם חולק רק פעם אחת ליום עם כפית של סוכר, כדי להמתיק הקפה

של הבוקר, פרוסת נקניק דקה ומעט גבינה או משהו אחר במקומה. **קפה משעורה** היה בשפע במחנה ובלי קיצוב.

ביום השלישי להגעתנו כאן נקראנו למשרד המפקח לשם רישום. נכנסנו לאולם גדול, בו היו צפופים ליד שולחנותיהם פקידים, שבויים צרפתיים מאלזס, מחוז צרפת על גבולות גרמניה, שרשמו בפנקסים את כל הפרטים בקשר לזהותינו הצבאיות ונתנו לכל אחד מאיתנו **מספר שבוי. מספרי היה 60750**, חרות על גבי פלקט יחד עם שם המחנה. הוכרחנו להפקיד במשרד את כל הכסף הצרפתי שהיה ברשותנו ולקבל תמורתו תלוש אדם. לא היה ערך למטבע הצרפתי במחנה. בכדי לקנות דברים מהקנטינה עלינו היה להצטייד במארקים המיוחדים שהוצאו לשם כך במחנה עצמו. כל השבויים בעלי מקצוע השתכרו ב־3 מארקים אחרי שבוע של עבודה. יתר על זאת ניתנה להם הזכות לקבל תוספת מזון.

אחרי כמה ימים נקראתי עם חברי כיתתי לנקות בתי השימוש של המחנה. בכל בוקר אחרי היקיצה הלכנו קבוצה של 8 איש בליווי מדריך העבודה. המדריך היה בלגי והתייחס ברעות כלפינו. לקחנו מטאטאות ודליים בכדי לרחוץ ולטאטא את כל בתי השימוש במחנה. 8 בתי שימוש היו בסך הכול. הם היו מסודרים בצורה מודרנית. כל בית שימוש היה בתוך צריפון גדול ובו היו צפופים 30 עֵבִיטים מחרסינה. רעפים אדומים כיסו את הרצפה. אחרי הצהריים עשינו סיבוב שני בשביל ניקיון כמו בבוקר. סרן גרמני ביקר בכל בוקר את עבודתנו. הזכות הייתה בהתחלה לכל עובדי הניקיון לקבלת פרוסת לחם נוספת על המנה הרגילה של המחנה. אומנם זכות זו בוטלה במרוצת הזמן והוחלפה רק בכף גדולה של מרק.

כל השבויים ממוצא אירופה הורשו לצאת למשקים לעבוד חקלאות. מלבד הכסף שהרוויחו בעבודתם, הם גם קיבלו תוספת מזון והיו מאושרים יותר ממנו אנו. יום יום ראינו פלוגות שבויים (צרפתים, בלגים ופולנים) שהצטופפו בחצר עם צרורותיהם על גבם והתכוונו ללכת לעבודות חקלאיות. לשבויים יוצאי צפון

אפריקה ניתנו עבודות שונות בתוך המחנה ובלי שום תשלום. הגרמנים התייחסו ברע כלפיהם. לעומת זאת הסנגלים נהנו מיחס טוב יותר ממנו אנו. אלו הם היו הכושים של מרכז אפריקה. הרגשתי היטב בדבר זה במשך כל הזמן ובכל מחנות השבויים שעברתי בהם.

כעבור ימים אחדים העתיקו אותנו מהצריף והצטרפנו לצריף אחר, בו גרו שבויים מארצות שונות: ספרדים, מרטיניקאים, סנגלים (כושים) וגם יהודים (מאלזס וצפון אפריקה). רב־סמל מאלזס מונה למתורגמן ונהיה לראש המחלקה שלנו. הברנש הזה היה "לדוגמה ומופת" ברעתו וביחסו הבלתי אנושי כלפינו. הוא ציער את חיינו יותר גרוע מהגרמנים. הוא היה אחראי בחלוקת המזונות ותמיד גזל כמויות גדולות ממנותינו הדלות. תרמיליו נמלאו לחם, ביסקוויטים, צנצנות של ריבה וחתיכות בשר משומר. כל השלל הזה נסחב לחדרו אחרי חלוקת המנות במקום לחלקם בצורה צודקת בין החברים, וככה מנותינו קיבלנו בצורה ובכמות די מצומצמת (שבלאו הכי הייתה דלה) יותר. אוי ואבוי למי שהעז לפצות פה בראותנו העול שהתרחש בפניו. הברנש הזה הלך ישר אל הגרמנים והעליל עלינו בכל מיני הלשנות כדי להשמיצנו בעיניהם. בתוצאות מעשיו, הגרמנים התנקמו והתעללו בנו בעונשים חמורים וקשים. הסמל הזה הציק ומירר את חיינו כל הזמן. בכל בוקר היה מוציאנו החוצה בקור החזק שעתיים או יותר לפני מועד המסדר, ועמדנו בחוץ בקור חזק זמן רב עד שהופיע הסרן הגרמני וביקר את טורינו. אם במקרה אחד ממנו אנו איחר את הזמן ולו לרגע קט להיות במסדר, הסמל הזה הלשין עליו לפני הסרן הגרמני וכתוצאה מכך הוכרח המפגר ללכת סביב הצריף בצעדי התעמלות ובמרוצה הדרגתית עד 4-5 פעמים. זהו העונש הקשה שהוטל במקום על ידי הגרמנים. לפעמים הסרן הגרמני שאל על פרטים באמצע הזמן של מסדר והנוגעים לכל סוג מהשבויים ביחס לגזעו ודתו של השבוי. **בינינו היו כמה יהודים (וגם אני ביניהם) ממוצא אלג'יריה ואלזס** שמסיבות שונות לא ענו על שאלות כאלו ובפרט שאלת ה"דת" ששאל על זה הגרמני.

אז התפרץ הסמל והעיר על נוכחותם האישית של השבויים הנמצאים בין מאות רבים שעמדו צפופים בחצר. הלה התפרץ בצחוק חמוץ ויחד איתו לעגו וצחקו כל הטורים של השבויים. זו הייתה כעין קומדיה שהתחוללה בזמן המסדר מתוצאות הלשנת סמל זה. הוא היה יותר קפדני מהגרמנים עצמם ביחס למדינו הצבאיים, ובדק כל אחד ממנו מכף רגל ועד ראש בדיוק כמו ב"שירות פעיל" בצבא. אוי ואבוי למי שחסר לו כפתור קטן במעילו או בכותנתו, נעליו לא היו די מבריקים ומצוחצחים או כל מיני עילות אחרות. עונשים חמורים ספג המסכן בגלל דבר הכי קטן... מלבד זה הוא גם טיפל בהשראת הניקיון בצריפים, הסוואת האורות ברדת חשכת הלילה וכו' וכו'... הוא נזף אותנו וקיללנו ככלבים אם במקרה מצא פיסת נייר שהתגלגלה סביב הצריף. הוכרחנו לטאטא החדרים 4-5 פעמים ביום ולרחוץ אותם רק פעמיים ביום. הוא התנקם והתעלל בנו בהטילו עלינו עונשים חמורים בגלל השגיאות הכי פשוטות שעשינו. זה היה ממש גועל נפש לחיות איתו במחנה.

ביום בהיר אחד עבודה קשה מיוחדת במינה נפלה בגורלנו: יום אחרי שהתפזרנו ממסדר בוקר, יצאו מצריפנו קבוצות אחדות של 10 איש לכל קבוצה, רתמו אותנו אחרי עגלות משא גדולות וכבדות והתחלנו לסוּחבן ככה עד שהגענו אל בתי השימוש, ובעזרת משאבות מיוחדות הורדנו את כל הלכלוך והצואה לתוכן. 5 עגלות מסוג זה היו במחנה. באמצעות משאבה שנתקעה מלכתחילה בתוך כל עגלה, הצטרקנו לעבור על כל בתי השימוש שבמחנה בכדי לנקותם במכשירים הללו. את העגלות שנתמלאו היה עלינו לסוּחבן אל השדה הנמצא במרחק של 2 ק"מ מחוץ למחנה, שמה הורק כל הלכלוך. ככה יצאנו כל בוקר מהמחנה בלוויית משמר חזק של זקיפים גרמנים, כשנרתמנו לעגלות ממש כבהמות בית. עבודה מפרכת וקשה זו עשינו אותה במשך 5 פעמים ביום. בקיצור גמאנו כ־20 ק"מ ביום ברגל רתומים כבהמות אחרי העגלות. בחוזרנו מהעבודה הרגשנו עייפות גדולה. ברכינו רעדו מרוב חולשה ומחוסר תזונה מספקת מפני שלא אכלנו באמצע היום חוץ מספל קפה ששתינו בבוקר וכף גדולה של

מרק בלי לחם שקיבלנו בצהריים. אחרי המון תלונות וריטון מעבודה קשה זו הוענק סוף סוף לכל קבוצה דלי של מרק נוספת על מנותינו היומיות. מאחר שבערב כרגיל לא נתנו לנו אף פעם ארוחה חמה, החלטנו בינינו לבין עצמנו להשאיר את התוספת שקיבלנו בצהריים לארוחת הערב בחזרתנו עם תום העבודה המעייפת והקשה. את דלי המרק השארנו בחדר תחת פיקוח הסמל שנשאר תמיד במחנה אחרי צאתנו לעבודה.

בערב אחד מצאנו שהדלי היה כמעט חציו ריק, וכמובן שחובתנו הייתה להעיר את הסמל על הגניבה. דיברנו איתו באדיבות גדולה בשאלנו אותו אם ראה במקרה מישהו מצריפים אחרים שהתגנב לחדרנו וגזל לנו את האוכל. הוא התחיל אז להתרגש ולצעוק ונוף בנו כהוגן. מלבד זה הלך ישר בזעם גדול אל המפקד הגרמני וסיפר לו כל מיני שקרים ועלילות על חשבוננו, שכביכול חשדנו בו בגניבה. מאותו יום והלאה חדלו לתת לנו התוספת בגלל מלשינותו הרעה, והוכרחנו להמשיך ככה בעבודתנו הקשה והמפרכת בקיבה ריקה. הסתפקנו מאז במנתנו הדלה היומית שקיבלנו במחנה.

כמובן שלא היה שמח בשבילנו לרוץ ולהתרוצץ כל היום עם תזונה כה לקויה. הגיע יום אחד שהרבה מהחברים נטו לנפול באמצע הדרך מרוב חולשה כללית. תכף אחרי הצהריים בהציקם עוד הרעב, הרבה חברים הלכו בחשאי אל המטבח לבקש אוכל. הטבח הראשי, נכמרו רחמיו עליהם וביד נדיבה השביע רצונם. לבסוף ידע מזה הסמל, ובאכזריות כה גדולה הלך בעצמו אל הטבח בצעקות, חרפות וגידופים על מעשיו אלו, ופקד עליו לבלי לתת לנו שום תוספת על מנותינו הרגילות. השבויים הערבים כמעט ורצו להתנפל על הסמל ולחונקו מרוב כעסם וחמתם, אומנם הוכרחו להתאפק ולהתאזר בסבלנות מפני שפחדו הרבה מעונשים חמורים (שבלאו הכי התייחסו הגרמנים כלפינו באופן הכי גרוע), ולזאת נמנעו מליצור איזה שערורייה במחנה.

בגלל הסמל עם מידותיו הרעות, כעבור כמה ימים רוב החברים נפלו חולים מרוב סבל ועייפות. אסור היה עלינו להירשם בתור חולה מבלי סיבה די רצינית. בחוזרו הביתה מהביקור אצל הרופא, על החולה היה להציג תעודה לסמל ה"מפורסם" זה. התעודה צריכה להיות מאושרת מטעם הרופא עם ציון כמות ימי המנוחה שניתנה לו בגלל מחלתו. אז החולה השתחרר מכל עבודה ועליו עוד להישאר בבית כל היום תחת פיקוח סמל הכיתה. אחרת עונשים קשים הוטלו על אלו שלא הוכר מצב חוליים מתוצאות הבדיקה הרפואית. עד 38 מעלות חום לכל הפחות שקיבל השבוי היה פטור מכל שירות או עבודה בפנים הקסרקטין.

ככה עברו חיינו במחנה זה. בכל בוקר יצאו השבויים הספרדים מהשורות בכדי ללכת לעבודות הובלת פחם וחומרים שונים מחוץ למחנה. אנחנו (יוצאי צפון אפריקה) יצאנו לעבודתנו הרגילה של ניקיון בתי השימוש. ככה נתרוקן כל צריפנו מאנשיו ורק התת־קצינים והחולים נשארו בחדר פטורים מכל עבודה. בצריפנו היו כ־10 תת־קצינים (מרטיניקאים וערבים) מחוסרי תעסוקה, ובכדי לבלות זמנם שיחקו בקלפים מהבוקר עד הערב. את מנות המזון קיבלו כמונו.

ביום אחד התחילו גם הם להשמיע ריטון ותלונות באוזני הסמל האלוסי, ראש המחלקה, בקשר לחלוקת המזונות שלא הגיעה בשלמותה אלינו. למחרת בשעת המסדר העיר לנו הסמל לאמור: "נדמה לי שנשמעו ריטון ותלונות מכם ביחס למזונות, ולכן תדעו לכם חברים העומדים כאן, לרבות התת־קצינים שביניכם, תהיו צפויים לעונשים חמורים ואשליכם ככלבים לתוך צינוק חשוך באם מישהו מכם יעז לדבר לעז עליי". הדברים הללו נמסרו מהסמל ה"מפורסם" זה כשידיו בתוך כיסיו, התהלך אנה ואנה בגאוותנות גדולה על כיכר המחנה. הוא תיאר לעצמו למלך "גיוס" (הגרמני) בשעתו בדברו ביהירות כה גדולה.

אחרי האיומים האלו לחש עוד כמה מילים באוזני הסרן הגרמני שבא לביקורת המפקד בדברו על התת־קצינים שלו שעמדו בטורים. מהיום ההוא והלאה לא הורשה

יותר לתת־קצינים להישאר בחדרים ובלי תעסוקה כמקודם. לפי הוראות הסרן הגרמני התחילו התת־קצינים לעשות עבודות קלות במחנה. בחוזרנו מהעבודה ראינו אותם כשהיו כפופים אל האדמה והועסקו באיסוף כל פיסות נייר שהיו מפוזרות סביב צריפי המחנה. ככה בכל בוקר הספרדים יצאו לעבודותיהם הרגילות (הובלת חומרים), אנו הלכנו לניקיון בתי השימוש והתת־קצינים התחילו עבודתם זו החדשה – איסוף ניירות סביב המחנה. כל הצריף הורק מאנשיו שהלכו לעבודות שונות.

יום אחד הרגיש מדריך העבודה שבקושי גדול סחבנו את העגלות המלאות צואה ולכלוך מהמחנה אל השדה. כשעברנו באמצע השדה בדרך מלאה חול, נתקעו הגלגלים בחול די עמוק. לא היה לנו כוח לחלצם מהדרך למרות שנאבקנו קשות. הכול נגרם מחולשתנו הכללית שהיינו שרויים בה. באותו יום לא הספקנו לעשות מלאכתנו כמקודם (4-5 נסיעות ליום). אז הלך המדריך מייד והתאונן על מצבנו בפני הסרן הגרמני. האחרון פקד לשלוח מייד תגבורת לעזרתנו – תוספת של שבויים בלגים – ככה מספר הפועלים במלאכה זו הוכפל והעבודה נעשתה יותר בקלות ובזה רווח לנו במקצת.

כעבור זמן מה פלוגות חדשות של שבויים (יוצאי צפון אפריקה) נהרו אל המחנה. מאחר שצריפנו היה מלא וגדוש באנשים ולא יכלו לסדרם איתנו, אז הוכרחו ללכת לצריף אחר שהיה על יד מעוננו. למוחרת קראו להם למלאת מקומנו בעבודות ניקיון, ומאז המלאכה זו נעשתה בתורנות על יד אנשי שני הצריפים ממוצא צפון אפריקה. אנו שמחנו מאוד על הסידורים החדשים שנעשו בעבודה זו ונהנינו בשבוע שלם של מנוחה מעבודת פרך. היות והמחנה היה עצום עד מאוד, מאוכלס בעשרת אלפים שבויים: צרפתים, בלגים, פולנים, אנגלים, אלגיריאנים ועוד, לכן היה צורך חיוני לנקות בתי השימוש בכל יום ובלי הפסקה של יום אחד. אלו הם היו הוראות מפקד המחנה.

בשבוע המנוחה שקיבלנו העסיקו אותנו בכל זאת בעבודות אחרות יותר קלות, כגון השראת הניקיון בצריפים או הובלת קרשים וחומרים שונים במחנה. הקרשים והחומרים נועדו להקמת צריפים חדשים על השטח הפנוי במחנה בכדי לקבל את ה"אורחים החדשים" (שבויים) שזרמו יום יום למחנה. כשגמרנו את עבודות הניקיון, נשלחנו למטבח לעזור לאנשיו בהקלפת תפוחי אדמה ובהדחת כלי הבישול של המחנה. כל העבודות הללו היו כאין וכאפס לעומת עבודות בתי השימוש שעשינו. כל הפלוגות שבמחנה הלכו בתורנות למקלחות ולחדרי ה"דזינפקציה" של הבגדים. ביום אחד נקראו כל השבויים מהמחנה להצטלם. באותו יום היינו חופשיים מכל עבודה. תעסוקתנו היחידה הייתה בטיפול התקנת בגדינו ותסרוקתנו היפה. התאספנו בתוך הכיכר ואחרי ציפייה של שעה שלמה הופיע הצלם למחנה. כל שבוי הצטייד בטבלת הזיהוי שלו, שמספרה היה חרות על גבי קרטון גדול שנתלה על הצוואר. ככה עבר כל שבוי מול המצלמה ובסדר מופתי אחד אחרי השני. ככה נסתיימה פעולת צילום השבויים במחנה.

על סף נסיעה

בשבוע זה פשטו שמועות במחנה שבגלל התקרבות עונת החורף הקשה והקור החזק השורר באזורים ההם, יוחזרו מייד לצרפת כל השבויים יוצאי ארצות טרופיות (חמות). ההוראות הללו נגעו כמובן לשבויי צפון אפריקה ואפריקה המרכזית (אלג'יריאנים, טוניסאים, מרוקאים, סנגלים (כושים), מרטיניקאים ואנאמיטים (שבויים מהודו סין הצרפתית)). החדשות גם הופיעו בנידון זה בעיתונות הבלגית. השבויים הבלגים העבירו לנו הבשורות המשמחות כשהיו אוכלי קנאה מגורלנו. לא תתואר השמחה ששררה אז בשני הצריפים המאוכלסים בשבויים מהסוגים דלעיל. "אנו ניצלנו", שוחחו הערבים ביניהם בשמחה רבה.

כעבור כמה ימים פלוגות חדשות של שבויים הגיעו למחנה והצטרפו אלינו בכדי להשלים את הכמות הדרושה לנסיעה בשיירה גדולה. הם באו ממחנות שונות

שבגרמניה רבתי. בכיליון עיניים חיכינו להכנת רשימת הנוסעים ה"מאושרים". כשהופיעו הרשימות על לוח המודעות אז הובטח אושרנו במאה אחוז... ביום בהיר אחד פקד הסרן הגרמני על הסמל ("החביב") שלנו לסדר רשימה כוללת של כל שבויי צפון אפריקה. הוא הצהיר לנו עוד שנקודת מסענו (התחנה הראשונה) תהיה העיר **טְרִיו** (חבל הסאר). משמה ניכנס לצרפת בכדי לסדר ניירות הנוגעות **לשחרורנו!!**

שמחתי מאוד באותו יום בראותי במו עיני את שמי על הלוח ברשימת הנוסעים. **ארבעת השבויים מאלג'יר (יהודים) שהיו איתי בצריף, אחרי שנכללו ברשימה, דחה אותם המפקד בבוז בגלל שייכותם לגזע "יהודי". זה היה מעציב לראות איך בכו בדמעות שליש בספרם לי על זה, ושמש נמחק מייד מתוך רשימת הנוסעים אני זכיתי להישאר רשום בנסיעה מפני שהתנכרתי עוד מהיום הראשון שנכנסתי למחנה בגרמניה על "מוצאי וגזעי". קרעתי גם את כל ניירותיי האישיים שהעידו על "זהותי היהודית", וראיתי שתחבולה זו הועילה לי במקומות הטמאים של גרמניה.**

הערבים עשו חגיגה גדולה באותו יום, רקדו ושרו מרוב שמחה וגם ניגנו בחלילים שירים מזרחיים. מרוב סקרנותם, חיילים גרמנים נכנסו לצריפנו להסתכל במחזה המקסים של החגיגה שהתנהלה לכבוד המאורע חשוב זה שהיינו מתכוונים הפעם לנסוע לצרפת (המולדת). נשארנו ככה עד שעה אחת אחרי חצות ובילינו בשירים וריקודים. דלתות וחלונות הצריף ננעלו מלכתחילה והאורות הוסוו כרגיל. הגרמנים עצמם נהנו מהחגיגה ובפרט בשומעם בפעם הראשונה בחייהם שירים וצלילי מוסיקה ערביים.

למוחרת ניתנה לנו צידה לדרך והתכונו ללכת לכיוון תחנת הרכבת הנמצאת במרחק 7 ק"מ מהמחנה. לאורך כל הדרך נשמעו רק תרועות של שמחה. שירים וחרוזים מזרחיים פילחו חלל האוויר.

ככה אחרי בלותנו תקופה של חודש וחצי במחנה סן בוסטל, הגיע סוף סוף קץ לסבלנו ועזבנו המחנה ב־23 לחודש ספטמבר 1940. עלינו על קרונות הרכבת־משא של בהמות, גדוד של 2,000 איש. זקיפים גרמנים ליוו אותנו בהיכנסם בקרונות הנוסעים בראש הרכבת, ואחרי יומיים של נסיעה הגענו לעיר **טרינו** בשעה ארבע לפנות בוקר.

פרק יד – החיים במחנה טריו Treves 27/9/1940

סטלג 12D Stalag

מחנה שבויים מס. 3: מחנה הרעב, הקור והעינויים

לקול הצופר הראשון הרכבת עצרה בשעה ארבע לפנות בוקר. ראינו מייד איך שהזקיפים עם צרורותיהם על גביהם נחתו ראשונים על האדמה. אחרי שנפתחו לרווחה דלתות הקרונות, ירדנו מייד כל השבויים. הצטופפנו משני צידי הכביש והסתדרנו בחמישיות כשהיינו מסוגרים כבר בחוליות הזקיפים הגרמנים. מאוד עייפים היינו מהנסיעה הבלתי נוחה שעשינו. במשך 48 שעות התנדנדנו ברכבת משא מבלי שהייתה לנו האפשרות אף לעצום עין ולישון רגע, מפני שבהיותנו רבים בתוך הקרונות, צפופים ולחוצים איש לרעהו, לא היה די מקום לפשוט את רגלינו. כולנו היינו מכורבלים וכפופים ככדורים. בקרון שהיה רשום עליו מבחוץ מידת קיבולו (40 נפש) הכניסו מספר כפול של נפשות, ובגלל זה נדחקנו בפנים כסרדינים בקופסה. אחרי שהסתדרנו באמצע הכביש, ראינו עוד פלוגה – תגבורת של זקיפים גרמנים שבאו מכיוון המחנה שאליו אנו היינו הולכים. הם הצטרפו אל זקיפי המשמר שלנו ואז ביחד איתם זזנו מהתחנה. סרן גרמני פקד אותנו במקום. הרבה חברים נעדרו, הם נמלטו על נפשם באמצע הדרך מהרכבת בנסיעתה המהירה. כשהתחלנו ללכת היה עדיין קצת חושך, הגרמנים זועפים קיללו אותנו נמרצות, הם גם התחילו לשאוג ולצעוק עלינו כחיות היער: "קְרִיגְס גִיפְנֶגְגְן שְׁנְאִין רְאִיין" (שבויים בני חזיר, הלאה לעזאזל). לבסוף דחפו אותנו והמריצו שנלך יותר מהר וגם התחילו להצליף אותנו בשוטים. בהלה איומה שררה בשורותינו וליבנו רעד מפחד. התחלנו להחיש את צעדינו ולרוץ במקום ללכת הליכה נורמלית, לא ידענו מה קרה להם לפתע כראותנו אותם כה זועפים עלינו. ומהי הסיבה? שבויים אחוזי בהלה ופחד, בהליכתם במרוצה

בחשכה גדולה הפילו שלא בכוונה ארצה חלק מחפציהם, ולשם זה התכופפו לאסוף אותם. הינה ראינו מייד שהגרמנים רצים אל המסכנים הללו בבעיטות רגל ובדחיפות חזקות ולא נתנו להם שהות קצרה לאסוף חפציהם מהאדמה. "לעזאזל", רטנו כל החברים. "הם הורגים אותנו כבר".

לבסוף הגענו אל המחנה כשכולנו נטרטבנו בזיעה אחרי הריצה המעייפת שהלכנו בדרך. הנחנו צרורותינו על האדמה, ומאחר שהשעה הייתה מוקדמת למדי, שערי המחנה עדיין לא נפתחו לפנינו. בראותנו הצורה הפראית בה הגרמנים ליוונו, תיארו לעצמנו שבכוונתם למוסרנו ביד השלטון הצרפתי על יד הגבולות, כפי השמועות שרווחו אז במחנה עוד לפני נסיעתנו. בגלל זה אולי היו כה מרוגזים ורצו להיפטר ממנו בהקדם. אומנם אהה!! תקוותינו נתבדו כראותנו שערי המחנה הגרמני שנפתחו לקבלנו. בהכניסנו פנימה, הגרמנים ערכו כרגיל חיפושים בבגדינו, במזוודותינו וגם בכיסינו. סכינים, מקלות, סכיני גילוח, מנורות כיס וכדומה נלקחו ממנו על ידם תכף אחרי החיפושים. אחרי כן נערך מבצע מיון כללי לכל הסוגים של השבויים במקום כדי לרכזם בצריפים המיועדים להם מראש. כל קבוצה וקבוצה נכנסה לצריף הנועד בשבילה. המחנה עצום בגודלו היה, ועל שטחיו הרחבים הזדקרו צריפונים לרוב. כל 80 איש גרו בתוך צריף. צריפי היה הכי גרוע מבין האחרים – מחסן תבואה עם תקרה גבוהה ובלי חלונות ורוח פרצים חדרו בפנים, הדלתות בלות וישנות שאין אפשרות לנעלם וגם לא לסוגרם. בפנים הצריף היו אצטבות של קרשים מלוכלכים בעלי 3 קומות דחוסות אל הקיר. הרצפה הייתה כולה מכוסה בעפר ולכלוך במקום תבן. דופני הצריפון ישנים ורקובים שדרכם חדרה הרטיבות החל מהגג ועד הרצפה. עם צרורותיי על גבי התחלתי להתכוון וללכת אנה ואנה במחסן הגדול זה (אורווה של סוסים), שנתמלא לאט לאט בקבוצות שונות של גדודי אפריקה הצרפתית. הצריפון המה מכנופיות שונות של שבויים שרצו והתרוצצו עם צרורותיהם לבחור להם איזה פינה מתאימה למגורם החדש.

נשארתי תוהה ומשתומם על גורלי, עלוב ובודד התחלתי לחשוב איך היה עליי לבלות את הזמן עם אספסוף כזה שלא הכרתי מעודי ולא חייתי בחברתם מעולם. בצריף הסמוך לזה הסתדרו כבר כל הכיתות של האלג'יריאנים הקתולים שהיו חבריי ובאו איתי יחד מהמחנה הקודם לזה. להסתדר איתם לא הייתה בגדר אפשרותי, מפני שבזמן הערבוביה ששררה בהתחלה במחנה הקודם, נרשמתי מבלי לעשות שום חשבון של החיים ברשימת השבויים הערבים ומוכרח הייתי להמשיך לחיות איתם. מיום דריסתי בפעם הראשונה על אדמת גרמניה, במחנה השבויים הקודם הכחשתי על זהותי האמיתית, קרעתי תעודותיי הצבאיות והצהרתי על נפשי ממוצא צפון אפריקה בחששי אז שמא הגרמנים יענו אותי יתר על המידה משבויים אחרים, ובפרט ביודעם שאני "יהודי" יליד ארץ ישראל. מהיום ההוא והלאה הצטרכתי להיכלל ברשימתם, לחיות תמיד איתם ולנדוד לכל המקומות עד שיגיע הקץ לסבלי. לבסוף אחרי עוברי הצריפון לאורכו ולרוחבו כדי לחפש מקום ההולם לרוחי, להיות לכל הפחות עם חברים שקטים ובעלי מידות טובות והגונות, כי באספסוף ההומה שמילא את הצריפון היו הרבה ערבים שבויים ממוצא צפון אפריקה וידועים לשמצה בעיני הגרמנים בגלל מידותיהם הרעות; מהם היו צעקנים, מחרחרי ריב ומדנים, גנבים מועדים, כייסים, רוצחים וגזלנים, מחוסרי תרבות ונימוס ומפגרים בכל המובנים במנהגי חייהם האזרחיים, ולכן היה לי קשה להסתגל לחיות איתם. התחלקתי לבסוף בין המון שבויים וסידרתי חפציי ליד ערבי שפרצופו העיד עליו כבן אדם רציני ודי הגון.

הוא היה נשוי בעל משפחה וילדים. אחרי ששאלתי לשלומו לפי הנוהג הערבי באדיבות גמורה התחלנו לגלגל שיחה. בין יתר השאלות הסקרניות ששאלני היו גם שאלות בנוגע לזהותי ומולדתי וכו' (דבר שיגורתי לגלותו בפירוש לשבויים), עניתי לו שאני יליד אלג'יריה, אומנם רוב הזמן הייתי בסוריה, יען שהרגיש מייד במבטאי בשפה הערבית שלא הייתה דומה לגמרי לשפתו האלג'יריאנית ומבטאה. אחרי שיחה

קלה ולבבית של היכרות, ביקשתיהו להשגיח על חפציי המונחים על ידו תמיד בכל זמן העדרי מהחדר, וגם אני מצדי הבטחתי לשמור על חפציו מגניבות בזמן צאתו מהצריף. בצריף זה התגוררו קבוצות שונות של ספאהים (חיילים פרשים מאפריקה הצפונית) שהיו מומחים לגניבת חפצים. הלכתי קצת לסייר במחנה שעלה בגודלו פי שלוש ממחנה סן בוסטל. מחנה זה היה מאוכלס ב־30 עד 35 אלף שבויים, נדמה ממש לעיירה קטנה ומחולק היה להרבה שכונות.

תיאור המחנה ומבנהו

בכניסתנו למחנה ליד השער הראשי רואים כמה צריפונים על השטח, אלו הם מחסני המזונות של המחנה. קצת למעלה על הבקעה מתחילה להציץ שכונת האנאמיטים (יפנים מהודו סין הצרפתית): עשרות צריפונים צפופים אחת ליד השנייה. מכולם מזדקרת שכונת הצרפתים, המורכבת מהרבה צריפונים פזורים על השטח. הצריפונים הללו היו יותר נוחים ומסודרים מיתר הצריפים שבמחנה. בפנים הצריפים רואים מיטות מעץ, דלתות וחלונות בצורה מתאימה ומודרנית כמו בקסרקטין. מול הצריפים הללו נראים עוד שני צריפונים בודדים ששימשו למרחצאות וכיבוס בגדים. מול שכונה זו ולצד שמאל רואים עוד שני צריפונים גדולים צבועים בצבע לבן מבהיק – הלא הם המרפאה וחדר הביקור של המחנה. כ־100 מטרים למעלה מזה ניגשים לשכונה הערבית של השבויים, שכונה הכי מלוכלכת והכי גרועה בצורתה מכל יתר השכונות שבמחנה: שורות שורות של צריפונים בלים ורקובים הדומים לאורות גדולות, בלי חלונות, ודלתותיהם שבורות ורעועות למחצה. הם היו מאוכלסים בשבויים ממוצא מושבות אפריקה הצרפתית, מהם היו אלג'יריאנים, טוניסאים, מרוקאים, סנגלים (כושים), מרטיניקאים (אמריקה הדרומית) וגם אלג'יריאנים השייכים לדת הקתולית ומשום מה התייחסו לגזע אירופי.

מול הצריפים האלו נמצאת עוד שורה גדולה של צריפים יותר קטנים, מתוקנים ומסודרים נאה מבחוץ. בהם גרו בעלי דרגות, כגון סרנים וסמלים (הם נחשבו לצרפתים טהורים). לרובם ניתנו תפקידים של ראשי מחלקות לכל סוגי השבויים. יותר קצת למטה יורדים אל הצריפים של מטבח הפועלים שבמחנה והצריף של הקנטינה. מאחוריהם רואים עוד שני צריפונים: המטבח המרכזי ואולם התיאטרון. קצת יותר למעלה נכנסים אל שכונת האירופאים המאוכלסת בשבויים צרפתים, אנגלים, פולנים, בלגים, צ'כים וספרדים. במרחק קטן מהם ולצד ימין רואים צריפון גדול מוסווה בין העצים, הלא הוא מחסן החבילות והדואר של המחנה, וממולם נמצא צריף אחר – משרד הדואר. מול המשרד ישנו עוד צריפון גדול ורחב ידיים – מרחצה ומכבסות לבגדים. מאחורי המרחצאות נשקפים לעינינו עוד שורות של צריפונים חדשים ומצוחצחים, נקיים ומבריקים להפליא, הלא הם מגורי מפקד המחנה על משרדיו השונים יחד עם תחנת המשמר הגרמני. בירכתי המחנה וסמוך לגדרי התיל רואים עוד הרבה שורות צריפונים ששימשו למגורי עובדי המחנה, מחסני נשק וחומרים שונים. המחנה נמצא על גבעה קטנה במרחק 3 ק"מ מהעיר. משם רואים את מרבית העיר המוקפת בשדות רחבות ידיים.

3 גדרי תיל דוקרניים הקיפו את המחנה מכל צדדיו. משמרות חזקות רוכזו סביב המחנה יומם ולילה. ביחס לאקלים כאן שרר קור חזק עוד בהתחלת ספטמבר. שום מפקד של שבויים לא היה קיים כמו במחנה הקודם של סן בוסטל, לעומת זאת כל ניסיון של בריחה מהמחנה הייתה בלתי אפשרית ונחלה למפרע כישלון מוחלט מחמת השמירה המעולה והמתוכננת שהוקמה פה.

בכל יום בשעה אחת עשרה לפני הצהריים מפקד המחלקה (סרן צרפתי) בא לצריפנו והתחיל בחלוקת תלושי המזון בהם מוכרחים לקבל מנותינו האישיות. הוכרחנו לעמוד בתור לא רק במשך שעה או שעתיים אלא כמעט יום שלם שעבר אך ורק

בשביל חלוקת ארוחת הצהריים בכדי לספק 35 אלף נפש אוכלוסי מחנה עצום זה. החלוקה התחילה משעה עשר בבוקר ונסתיימה בשעה שלוש וחצי אחר הצהריים. התפריט היומי: כף גדולה של מרק כרוב או גזר וזה הכול. תפוחי אדמה לא זכינו לטעום אפילו כמו במחנות הקודמות. בערב חולק לנו שישית לחם לנפש עבור היממה עם כפית קטנה של ריבה או גבינה גרמנית "ארזתס" (גבינה תעשייתית) או תחליף לזה, פרוסה דקה של קותלי חזיר עם ספל קפה שחור. לעיתים קרובות גם הלחם היה חסר במחנה, ובמקומו נתנו לנו בייסקוויטי מלחמה גרמניים בגודל של שקדים. חפיסה של 100 שקדים לנפש עבור היממה. התלוננו ממצב התזונה הרע שקיבלנו במחנה הקודם, אומנם פה היה עוד יותר גרוע. היה עוד סוג של בייסקוויטים שניתן לנו במקום לחם. זה היה עשוי מתערובת של סובין ונסורת של עצים ממש. היה קשה מאוד לעיכול (השארתי אחת בכיסי למזכרת, אומנם בעבור הזמן אבדה לי).

יום יום נראו אנשים שצנחו ארצה מרוב חולשה. בזמן חלוקת הארוחות, כמעט כל השבויים הסתדרו בישיבה ארצה מחוסר בכוח לעמוד שעות שלמות ולחכות בתור בכדי לקבל המנה המצערת והזעומה של המזונות. חוץ מזה היחס אלינו היה מיוחד במינו לרעה: רביסמל גרמני סייר במשך כל היום את המחנה כשהיה מצויד במגלב. כאשר ראה התקהלויות שבויים אפילו סביב צריפיהם התחיל אז להצליף מימין ומשמאל בכדי לפזרם ומבלי שום התגרות או סיבה כלשהי. בכדי להימנע מ"הלטיפות המתוקות" רצו הערבים בפנים הצריף בחיפזון ברגע שראו פרצוף של הסמל ה"מפורסם" עובר בשכונה.

הכי מאושרים מבין השבויים היו אלו בעלי מקצוע. מלבד שקיבלו תוספת מזון על מנותיהם היומיות, הם גם הרוויחו קצת כסף בעשותם עבודות שונות בעיר תחת השגחת הצבא הגרמני. בחוזרם בערב למחנה, תרמיליהם היו מלאים לחם שחור שנקנה על ידם מהעיר ונמכר אחר כך לשבויי המחנה במחירים מפולפלים. כיכר לחם ששווי בעיר מארק אחד (20 פרי צרפתיים) נמכר אז במחנה ב־200 פרי. למטבע

הצרפתי לא היה שום ערך במחנה ורק בין השבויים הוחלף בעסקי שוק שחור ולפי ראות עיניהם במחיר הכי נמוך. כמובן, למי שלא היו אמצעים לקנות לחם כל כך ביוקר הוכרח להסתפק במנת המחנה המצומצמת.

בכדי לקנות משהו מהקנטינה, כל אחד היה עליו להצטייד במארקים אזרחיים או במארקים של המחנה (תלושי ערך שהוצאו במחנה עצמו ושעובדי המחנה קיבלו כתמורת שכרם בעבודה). השבויים הצרפתים התחילו בהחלפת כספיהם הצרפתי שהחזיקו עדיין איתם ומבלי שירגישו בזה הגרמנים במארקים של המחנה בהפסד עצום ובריבית קצוצה משער החליפין הרשמי. עוד ביום הראשון שנכנסנו למחנה ניתנו ההוראות לנו להפקיד כל המטבעות הצרפתיות שהיו ברשותנו למשרד המחנה שממנו קיבלנו תמורתם תלושים אדומים. המחנה נהפך כעין יריד בו שווקו סחורות שונות. יום יום חיכו הערבים בכליון עיניים בחזרת העובדים בערב. הם קנו מאיתם כמויות גדולות של לחם שמכרו אותם לחבריהם במחנה במחירים מפולפלים. שבויים אחרים התעסקו במכירת מנותיהם הדלות שקיבלו במחנה בכדי לקנות סיגריות מהקנטינה. הטבק כאן היה מצרך נדיר ויקר. קבוצות אחרות של שבויים למדו "מקצוע חדש", לגנוב חפצי מלבוש של חבריהם בכדי למוכרם לשבויים האירופאים. יום יום נראו לעינינו התקהלויות שבויים (ערבים ואנאמיטים יפנים) ששוטטו לאורך כל היום במחנה עם סחורותיהם תלויות על זרועותיהם ומוצגות למכירה. כל מיני דברים, כגון סיגריות וחפיסות ביסקוויטים שנקנו קצת בזול מהקנטינה נמכרו לבסוף בדמים יקרים ליתר השבויים שבמחנה. גם התלוש של המארק כבר נתפרסם מחירו במחנה ונמכר בשיעור של 10-12 פרנקים.

בקשר לשאלת ההיגיינה במחנה, המצב היה עגום למדי: היות ומזמן רב לא זכינו אפילו לקבל חתיכת סבון לכביסה, נראו כבר קבוצות שבויים שהשתטחו על האדמה בשמש והתעסקו ב"ציד הכינים" שנערמו על בגדיהם המלוכלכים. זה היה מראה מאוס ומחפיר. יותר הלאה על השטח הרחב שבמחנה רואים קבוצות אחרות של

שבויים כשהם רצים ומתרוצצים אחרי אוטו משא עת היכנסו למחנה ושהיה טעון ירקות, במטרה לגנוב משהו בכדי לשבור רעבונם. זקיפים גרמנים רדפו תמיד אחרי האומללים הללו עם מגלבים בידיהם. האנאמיטים (יפנים) קצרי הקומה שוטטו כל הזמן סביב שני בתי המטבח המרכזיים של המחנה, וחייטטו בערמות האשפה בכדי למצוא שיירות אוכל או ירקות רקובים שנזרקו. זה היה מחזה מחריד לתאר את המצב העגום בו היינו שרויים במחנה זה.

בשעה שבע בערב מייד אחרי הארוחה הוכרחנו ללכת כל השבויים שבמחנה אל הכיכר בליווי מפקדינו בכדי להקשיב לחדשות היום ששודרו באמצעות רמקולים מרדיו **שטוטגרט Stuttgart** - עיר גרמנית **בחבל הסאר**. בתום החדשות הושמעו עוד התראות מפקד המחנה בקשר לעסקי שוק שחור שהתנהל כאן ושעל העבריינים יוטלו עונשים חמורים. למרות כל האזהרות היומיומיות שניתנו במחנה, הערבים המשיכו תמיד במכירת מרכולתם בחשאי בצריפים אחרים.

צריפנו היה ידוע לשמצה לעיני כל השבויים שבמחנה ובהרבה מקרים נענשנו (כל תושבי הצריף) על ידי הגרמנים בהפסקת המזונות ליממה. כמובן גם האנשים חפי פשע שבינינו ספגו בשתיקה העונש הקולקטיבי שהוטל על ידי הגרמנים. מריבות, צעקות ושערוריות גדולות ולפעמים גם התנפלויות בסכינים התחוללו בין השבויים שבצריפנו. אוי ואבוי לשבוי ממוצא אירופי שנזדמן במקרה למכור משהו בצריפנו. היו ברנשים שתכננו ביניהם את השיטה כיצד להפשיט "סוחר זה" מרכושו הדל שתלה על זרועותיו. לכן הקיפו אותו במעגל סגור והתחילו להתמקח איתו במחירי הסחורה שהחזיק אותו בידיו. לפתע פרץ אחד מהחבורה ותקף את המסכן בפראיות כה איומה עד שהפילו ארצה וכל הדברים שהיו בידיו נפלו והתפזרו על האדמה. באותה שעה כל אחד מהם חטף משהו מהשלל ונכנס במרוצה לתוך הצריף. מרה הייתה אחריתו של הסוחר שהעז להדביק ולרדוף את התוקף בפנים הצריף, אז כולם התנפלו עליו בהרביצם אותו מכות נמרצות וכשיצא מהצריף היה כולו שבור ורצוף

ושותת דם מפצעיו. תלונותיו אל מפקד הכיתה לא נשאו פרי, מפני שהלה הסביר לו בבזז שעסקי שוק שחור הרי נאסרו במחנה. על אחת כמה וכמה לא העז המסכן להגיש תלונה בפני מפקד המחנה, מפני שאז תוטל האשמה עליו ועונשים חמורים היו צפויים לו בגלל זה. כמובן שהוכרח ככה לוותר על כל סחורתו שנשדדה ממנו בפרהסיה והיה חוזר לצריפו אבל וחפוי ראש.

בעקבות מקרים תכופים כאלו שום שבוי מצריפים אחרים לא העז יותר לגשת אל צריפנו. לעומת זאת הערבים הלכו בבטחה לצריפי הבלגים ומכרו להם סחורות שונות (מלבושים, אוכל, סיגריות וכו'...). הרבה פעמים ראינו כיצד הזקיפים הרביצו מכות נמרצות לשבויים ערבים ואנאמיטים שנתפסו בעבירת שוק שחור, ומאות מהם הושלכו לצינוק חשוך. זה לא היה זהיר אף לטייל בחופשיות בתוך החצר מפני שהגיעו זמנים שהגרמנים תפשו בחוזקה כל אנשים שהתקהלו גם סביב צריפיהם והשליכום לבית הכלא. בהתהלכנו בשלווה בחצר ומבלי שום סיבה מספקת, הופתענו לפעמים במטר מכות שניתכו על ראשינו בעבור הרב־סמל הגרמני עם מגלב בידיו. בכדי להימנע מכל הצרות הללו, האמצעי הכי טוב היה לנו להישאר תקועים כל היום בבית.

אחרי ארוחת הצהריים הדלה, החברים נשאו רעבים. היו מהם שהלכו ועמדו בתור ארוך מאחורי שני בתי המטבח תוך תקווה שירחמו עליהם בתתם להם שיירי אוכל או מרק בתום חלוקת המזונות. השבויים מהמשטרה האזרחית הצרפתית היו בשעתו המשגיחים והממונים על בתי המטבח. הם היו יותר גרועים במידותיהם מהגרמנים ולא הרשו לשבויים אפילו להתקרב. הם רדפו אחריהם לגרשם מהשטח בהתיזם עליהם מים ממשאבות גדולות ובמקלות עבות הרביצו להם... בהגיע הרב־סמל (גרמני) אל המקום, חיל ורעדה אחזו את לבבות העומדים בתור סביב המטבח ומייד נמלטו מהמקום. באותו זמן ראיתי אנאמיט אחד שאיחר המועד ולא הספיק להימלט עם שאר חבריו. הוא החזיק תמיר בידיו קערת מתכת והתחנן אל

הטבח שייתן לו תוספת מזון בגמגמו כמה מילים במבטאו המוזר. כמדומני שלא הרגיש בנוכחות הסמל ה"מפורסם" במקום. לפתע התקדם האחרון אל השבוי האומלל, ובאכזריות גדולה ירה עליו באקדחו בתקעו 2 כדורים בברכו. השבוי התחיל ליילל ולבכות באנחה כשכולו היה שותת דם מפצעו, ובקושי רב סחב את רגלו והלך לכיוון צריפו. הוא הוכנס אחרי כן למרפאת המחנה ומאז לא ידענו מתוצאותיו, אם נשאר בחיים או מת.

באותו יום קרה עוד אסון אחר עם ערבי. הגרמנים רוצצו את גולגולתו עם קת הרובה מפני שנתפס על ידם בזמן שגנב ירקות מאוטו משא בהיכנסו למחנה. בעקבות המקרים הנ"ל חיל ורעדה אחזו את כל השבויים במחנה. לא נמצא יותר איש שיעז לגשת אל בתי המטבח חוץ משעות חלוקת הארוחות. יתר על זאת משמרות חזקות הועמדו סביב כל צריפי המטבח ומחסני הציוד שבמחנה. הוראות חמורות נמסרו לכל השבויים שעליהם להיכנס לצריפיהם עם רדת חשכת הלילה. אסור היה לנו לעשות אף רעש קל בפנים הצריף וגם לא להצית גפרור.

זה לא היה דבר קל לישון בשעה כל כך מוקדמת ובפרט בצריף שלי שבו שרר קור חזק ואיום. הרצפה הייתה חשופה אף משכבת תבן דקה כיתר הצריפים שבמחנה. היא הייתה מלאה אבק ולכלוך ורטיבות. גם שמיכות לא היו לנו להתכסות בלילה לפני שעזבנו מחנה סן בוסטל נלקחו ממנו השמיכות על ידי הגרמנים בטענה שהיינו מיועדים ללכת לצרפת לקבל שחרורנו. נמצאנו כאן במחנה מעבר רק באופן זמני ועלינו היה לחכות עוד להגעת גדודים אחרים של שבויים מגרמניה בכדי להשלים את המספר הדרוש של השיירה הנוסעת לצרפת. יומיים אחרי בואנו למחנה זה ביקשנו שוב לראשי מחלקותינו שיחזירו לנו לכל הפחות השמיכות בכדי להתכסות בהם בלילות הצוננים. אומנם לדאבונו בקשותינו נדחו. תשובתם השגורה בנידון זה שאנו היינו מוכנים לנסיעות מיום ליום ומשעה לשעה. בהבטחות שווא כאלו **עברנו 27**

ימים בלי שמיכות.

מרב הקור והרטיבות שכבתי בלילה כל הזמן בתלבושתי המלאה כדי שייחם לי והתכסיתי עד כמה שאפשר היה לי במעיל החורף הצבאי. קשה לי היה להירדם מייד: מלבד הרעב והקור שהציקו לי, הערבים חברי כיתתי עשו שאון והמולה בכל לילה עד שעה אחת אחרי חצות, מהם היו ששרו וצחקו בקול רם, אחרים סיפרו מעשיות ו"ציזבטים" ביניהם ובפינה אחרת של הצריף התקוטטו והתנפלו איש על רעהו בסכינים. איך אפשר לעצום עין באורווה רועשת והומייה כזו? הצריף שלי היה מאוכלס בברנשים רעים של שבויים, מהם היו רוצחים וגזלנים וגנבים מועדים. עליי היה להתאזר בסבלנות גדולה בכדי לחיות איתם עד שיגיע היום בו נזכה לנסוע לצרפת כפי שהובטח לנו כל הזמן. אומנם היום ההוא נדמה לנו עוד רחוק מלבוא.

באשר למצב הסניטרי פה מתחת לכל ביקורת: בהיותם רחוקים הבתי שימוש מהצריפים, אנשים קמו בלילה והשתינו על יד פתח הצריף יען שמרוב הקור לא העזו לצאת החוצה ובפרט באפלה גדולה. בכל בוקר נראו לעינינו ביצות ביצות מלאות נוזל של צחנה שריחות רעים ומחניקים התנדפו מהן. זה היה סביב הצריף בשעה שבע בכל בוקר. אנשי הסניטריה של המחנה עברו אז עם דליים מלאים אבקה לבנה שריחה הציק לעיניים. האבקה פוזרה על כל שלוליות הלכלוך והצחנה. ככה הייתה פעולת הדזינפקציה לכל צריפי המחנה. כעבור כמה ימים החיים נמאסו לי להישאר יותר בצריף יחד עם אספסוף צעקני כזה, גם פחדתי להסתובב כל היום בחוץ מחמת המקרים שהזכרתי לעיל.

ביום אחד חולשה כללית, מפאת התזונה הלקויה, תקפתי. הלכתי למטבח וביקשתי לעבוד בהקלפת ירקות, תפוחי אדמה, גזר וכיו' כדי לבלות את הזמן שהתמתח עד אין סוף, ובאותו זמן לזכות בקערה נוספת של מרק שנתנו כשכר לעובדי המטבח. עבודה זו נעשתה עד היום רק על ידי שבויים ממוצא אירופי. בשמוע הטבח הראשי שגרתי בצריף 34 (צריף זה היה ידוע לשמצה בכל המחנה מפני שהיה מאוכלס בברנשים בעלי מידות רעות), דחה את בקשתי. לבסוף אחרי שהסברתי לו שלא הייתי מסוג זה,

נאות לבקשתי ומהיום ההוא והלאה הלכתי יום יום בחשאי מבלי שירגישו בי חברי מיטתי לעבודה במטבח וככה נהייתי בתוספת מרק.

נתעודדתי קצת מהחולשה הודות לתזונה יותר טובה ובשפע כמקודם. כסף לא היה לי לקנות סיגריות. היות ואכלתי לשובעה במטבח, השארתי (במידת זהירות) מנת הלחם שקיבלתי במחנה בכדי להחליפה תמורת קופסת טבק. בימים האלו קל להשיג כסף במחנה כשבן אדם מוכר מנותיו ובפרט הלחם. הרבה חובבים קונים ששילמו בעדו דמים יקרים. ככה כל 4 ימים הפרשתי פעם מנת הלחם בכדי לקנות תמורתם את יתר צרכיי. בערב בחוזרי מהעבודה לצריף הייתי תמיד שם לב איך להחביא את הלחם הנותר לי בתוך תרמילי בצורה שגם חברי מיטתי לא ירגישו ולא יראו במחבוא אוצר זה. בצריף שלי קרו מקרי גניבות יום יום של חפצים מתוך התרמילים שהיו מונחים על האדמה. היו אנשים שנשאו תמיד תרמיליהם על גבם בצאתם מחוץ לצריפים מפני שלא היה להם אמון להשאירם בתוך הצריף מחשש גל הגניבות שפרץ במחנה.

ההפתעה הבלתי נעימה ושממנה יגורתי כל הזמן נפלה ביום אחד בגורלי: בחוזרי הביתה בצהריים מצאתי את תרמילי, שהשארתי אותו בחדר, פתוח לרווחה וממנו נעלמו כמה פרוסות לחם וכותונת עם שאר החפצים. מאוד חרה לי עד מוות מהמעשה זה וציינתי בגניבה לראש הכיתה ולמרות כל החיפושים שנערכו על ידו בדבר לא מצאתי את אבדתי. הבינותי סוף סוף שלא כדאי היה לי להישאר יותר בצריף זה עם כמה אנשים שחשדתי בהם בגניבות. החלטתי לקחת חפציי ולהחליף את מגורי בצריף אחר הסמוך שבו גרו שבויים קתולים (ילידי צפון אפריקה) ומרטיניקאים (ילידי מושבה צרפתית בדרום אמריקה). הסרן, ראש המחלקה שהכרתיהו עוד במחנה הקודם (סן בוסטל), היה חברמן טוב ומייד הכניסני ברשימת אנשיו. רווח לי במקצת לחיות עם חברים חדשים בעלי תרבות והלך כמוני. היות וזמן נסיעתנו ממחנה זה עדיין לא נקבע והשמיכות לא קיבלנום חזרה. מיום שהגענו

למחנה נטלו ממנו הגרמנים אותם בטענה שהיינו מיועדים לנסוע לצרפת ואין לנו צורך בהם כי שמה נקבל שמיכות אחרות וחדשות היות והיינו כאן במחנה מעבר ובאופן זמני... הסרן חילץ עצמו ממבוכה והלך אל מפקד המחנה והשיג לנו בינתיים 2 שמיכות לכל אחד מאחר ששרר קור חזק באזורים הללו ואי אפשר היה לנו להישאר בלעדן בלילות הצוננות.

בסוף השבוע הורגשה במחנה תנועת נדודים: הרבה פלוגות שבויים (צרפתים, בלגים ופולנים) עזבו כבר המחנה. האחרון התחיל להתרוקן לאט לאט מאוכלוסיותיו. היות ונתמעטו השבויים שנשארו במחנה אז נעשו סידורים חדשים בקבלת המנות היומיות. כל צריף קיבל 2 חביות מלאות מרק בצהריים. ככה היה יותר קל ונוח לנו לקבל האוכל בצריף מללכת ולעמוד בתור שעות שלמות על ידי בתי המטבח כמקודם. ראינו סוף סוף שקצת סדר ואורגניזציה התנהלו במחנה. היינו מאושרים בחלקנו וצפינו בכיליון עיניים לנסוע לצרפת שאודותיה דובר כל הזמן. פעם ב-3 ימים הגיע תורי ללכת עם החברים למטבח להקלפת ירקות וככה זכינו בתוספת מרק על מנותינו הרגילות. כשאוכלים קצת לשובעה מצב בריאותנו ורוחנו השתפרו במידה ניכרת.

מקץ 26 יום לבואנו למחנה זה, פלוגות חדשות של שבויים הגיעו למחנה ונועדו להצטרף אלינו כדי להשלים המספר המסוים של השיירה הנוסעת לצרפת. באותו יום עברנו כולנו, יחד עם החדשים אל המקלחות ולמוחרת התאספנו על "הכיכר השחור" (שכונת משרדי מפקד המחנה) עם צרורותינו מוכנים לנסיעה. אחרי שנתנו לנו צידה לדרך, 3 ביסקוויטים גדולים מרובעים לכל אדם עם קצת שומן וגבינה, הלכנו לתחנת הרכבת. כל הגדוד מנה אז כ-2,000 איש. עלינו על קרונות רכבת משא של בהמות כרגיל. 60 איש נכנסו לתוך הקרון.

אחרי שנסגרו וננעלו הדלתות עלינו, עלו הזקיפים שומרי ראשינו בקרונות הנוסעים בראש הרכבת. הרכבת זזה בשעה שמונה בבוקר. לא ידענו שם העיר בצרפת אליה

נועדנו להגיע. מכמות קטנה של הציוד שקיבלנו רק עבור יומיים תיארונו לעצמנו שאין לנו יותר דרך לעשות. מרבית החברים כבר אכלו את צידתם הדלה עוד ביום הראשון לנסיעתנו. חיכינו אחרי יומיים של נסיעה לקבל ציוד חדש, אומנם לצערנו הרב מאומה לא קיבלנו על אף צעקותינו ורטינותינו בנידון. הרכבת דהרה תמיד באדמות צרפת והזקיפים אטמו אוזניהם לבקשותינו הצודקות. גם מים לשבור את צימאוננו לא היה, בפנים הקרון שרר חום מחניק מהצפיפות הגדולה שהיינו שרויים בה. מדי פעם בפעם במשך הנסיעה עצרה הרכבת לזמן מה, ועל אף בקשותינו ותחנונונו לשומרי ראשינו הנוסעים בחלק הקדמי של הרכבת, לא הורשה לנו לרדת בכדי למלאת מימיותנו מים. הם הסתפקו בהסתכלם בנו בחיוך של לעג דרך אשנבי הקרון הקטנים והמגודרים, והיינו כעכברים בתוך מלכודת.

אחרי 3 ימים של נסיעה בלי אוכל ובלי מים הגענו לעיר אמבואז (מחוז אנדר ולואר). במשך הנסיעה היו כמה חברים שמתוך סבל וייאוש הצליחו בעזרת אולר קטן ומקל לפתוח מנעולי הדלתות, לקפוץ מהרכבת ולהימלט על נפשם בתוך השדה בזמן שהרכבת דהרה במהירות מסחררת. זה היה בסביבות פריז.

התכוונתי גם אני לעשות צעד כזה, אומנם סיכמתי ברעיוני שהמבצע היה כרוך בסכנת נפשות וזוהי שטות גדולה לקפוץ מהקרונות הגבוהים על האדמה ולגרום על ידי כך לשבירת יד או רגל, ובייחוד בזמן שהרכבת נסעה עוד במהירות גדולה.

פרק טו – החיים במחנה אמבואז Amboise 23/10/1940 פרונטסטאלאג 130 Frontstalag – אזור הכבוש בצרפת

מחנה שבויים מס. 4

עייפים ורצוצים מטלטולי הנסיעה והרעב שהציק לנו, ירדנו מהרכבת בשעה שמונה בבוקר. כולנו היינו חלשים ותשושי כוח. בעוברנו ברחובות העיר, כל האזרחים שמחו מאוד בראותם אותנו שוב על אדמת צרפת. הם עודדו אותנו במילים חמות ושאלו אותנו באם היינו נגועים בשחפת מחמת החיזורון שכיסה את פרצופינו. נשים רחמניות הצטופפו משני צידי הכביש כשבידיהם סלים מלאים לחם וממתקים שחילקו לנו בידיים נדיבות.

אחרי הליכה של 2 ק"מ הגענו למחנה הנמצא בירכתי העיר. מחנה זה היה גדול ומחולק לשני חלקים. חלקו האחד היה כבר תפוש בשבויים צרפתיים שבאו לפנינו מגרמניה זה זמן רב. החלק השני המיועד לקבלנו היה מורכב בשורה גדולה של 20 צריפונים צפופים על שטח המחנה. אחרי שפקדו אותנו פעם ופעמיים כרגיל, מפקד המחנה ערך מיון כללי במקום לכל השבויים ונכנסנו אחרי כן כל 100 איש לצריף אחד. מתוך הגדוד של 2,000 איש רק 300 מהם היו ממוצא אלג'יריה (ערבים וקתולים) וגם אנו ביניהם. היתר היו טוניסאים, מרוקאים, סנגלים (כושים) ואנאמיטים (יפנים). ככה 3 צריפים אוכלסו בשבויים אלג'יריאנים. בצריפי היו כ-15 יהודים וקתולים ממוצא אלג'יריה. הם נמנו בעיני הגרמנים לאירופאים. סידרנו חפצינו לאורך הצריף משני צדדיו על הרצפה המכוסה בשכבת תבן דקה, כשהיינו צפופים איש ליד רעהו, לחוצים ודחוסים אל הקיר. הובטח לנו ביום בואנו למחנה שייתנו לנו בזמן יותר מאוחר יצועים מעץ. מה שיכולתי להבחין מייד שמחנה זה היה מוכן מחדש, מפני שממולי כל הצריפים, שבויים צרפתיים עבדו בחפירת תעלות על

שטח המחנה להכנת בתי שימוש. אורך התעלה היה 5 מטרים על רוחב 2 מטרים. התעלות כוסו אחרי כן בקרשים ברווח של 50 סנטימטרים בין קרש אחד לשני. לוחות גדולים של אבץ כיסו את התעלות מלמעלה במקום תקרה, וככה כל צריף הותקן לו בית שימוש ממולו על שטח חצר המחנה. התעלות האלו לא היו בגדר הנוחיות, משום שכל הזמן היו גלויות ובלי מכסה, ולכן ריח הצחנה עלה באפינו תמיד בהיותנו עומדים בחצר.

בשעה עשר בבוקר הביאו לנו הגרמנים מריצה קטנה מלאה לחם לשבור רעבונו בינתיים שיגיע זמן ארוחת הצהריים. מאחר ששרר אי סדר בהתחלה, החברים התנפלו כולם על המריצה ושוב פעם כרגיל התחוללו שערוריות, צעקות, מריבות ומעשי אלימות בין השבויים בגלל פרוסת לחם. אחרי כן נעשתה רשימה מלאה בשבויים על ידי מפקד הצריף, וחילקו את האנשים לפלוגות וכיתות. כל מפקד כיתה נעשה לאחראי מאז בחלוקת המנות בין אנשיו. ארוחת הצהריים הייתה מורכבת מתפוחי אדמה, שעועית, לפעמים גם אורז עם חתיכת בשר ולחם לבן שחולק בין 4 איש (זוהי המנה היומית). בערב קיבלנו מרק ירקות עם קצת ריבה או בשר משומר. החברים קפצו משמחה בראותם זו הפעם הראשונה לחם לבן ובשר. בגרמניה לא זכינו לאכול אף פעם בשר, ורק קופסאות אחדות של בשר משומר שנזרקו לתוך דוודים גדולים של מרק ובכמות כל כך מצערת שראינו את הבשר בשערות הצפות על פני המרק. גם מצב רוחנו התרומם במקצת, מפני שהרגשנו בעצמנו נמצאים כעת על אדמת צרפת ומלאי תקוות היינו שהיננו עומדים על סף השחרור.

יומיים אחרי כן מתנדבים פועלים במחנה נקראו לעבוד בעיר בהובלה בתחנת הרכבת. 30 איש נדרשו לעבודות הללו, ובכל יום נסעו לעבודה בליווי משמר זקיפים גרמנים. עבודה זו נעשתה בתורנות לכל אנשי המחנה.

ביום אחד הלכו האלג'יריאנים (יהודים וקתולים) עם חבריהם הערבים לעבודה, ובחוזרם בערב למחנה, ארבעה מהם חסרו מהמפקד היומי. מאותו יום והלאה לא

הורשה יותר לנו לצאת לעבודות בעיר מלבד השבויים הערבים, בגלל התחמקות האלג'יריאנים (קתולים) הנ"ל מהמחנה. הגרמנים נתנו יותר אמון בערבים מפני שאלו לא הסכימו להימלט על נפשם, ולהפך היו שמחים בחלקם לעבוד ולהרוויח גם 10 פ'ר' ליום. חוץ מזה כל עובד הייתה לו הזכות לקבל גם תוספת מזון על מנותיו היומיות שבמחנה. בין העובדים היו גם שהביאו בערב תרמילים מלאי לחם שמכרו אותם לחבריהם שבמחנה ובמחירים מפולפלים. הלחם ששוויו בעיר 4 פ'ר' נמכר במחנה עד 20-30 פרנקים. ככה התחיל לפרוח שוק שחור במחנה. על יד מיטתי היו ערבים שהגיעו להרוויח לפעמים יותר מ־200 פרנקים ליום רק בעסקים כאלו. על יצועיהם התגלגלו תמיד כיכרות לחם לרוב (כעין מאפייה קטנה).

המסדר נערך כאן פעמיים ביום: בבוקר אחרי היקיצה שתינו ספל קפה ויצאנו כולנו החוצה. הצטופפנו בחמישיות ממול הצריפים. סרן גרמני היה מיועד להעביר ביקורת. הוא עבר לכל טור וטור, רשם בפנקסו את הסך הכול, וכשפעולה זו נסתיימה בכל הצריפים שבמחנה אז התפזרנו והיינו חופשיים.

בחלקו השני של המחנה נפתחה קנטינה ובה נמכרו יין, סיגריות, ערמונים ופירות. אסור היה לשבויים לגשת לקנטינה, ורק מפקד הצריף טיפל בעצמו בקניית הדברים שהוזמנו ושולמו מראש על ידי אנשיו. עבודות המטבח (קילוף ירקות וכו') ניתנה יום יום בתורנות לכל שבויי המחנה. כל עובד זכה לקבל מנה כפולה של מרק בצהריים. בחוזרם מהעבודה, הערבים מילאו תרמיליהם תפוחי אדמה שנגנבו באמצע העבודה. יום יום חיילים גרמנים חיפשו בבגדיהם וכליהם ומכות נמרצות ספגו בגלל התנהגותם הרעה.

יום אחד המרק שניתן לנו בצהריים לא היה סמיך כמקודם, ואחרי שהתלוננו על זה בפני הטבח, הטיל הלה האשמה על החברים שגנבו כל הירקות בזמן עבודות ההקלפה במטבח. הירקות נועדו להכנת הארוחות. מאותו יום והלאה נאמר על הערבים ללכת לעבודות הקלפה במטבח ורק האירופאים והמרטיניקאים המשיכו

בעבודות הללו. כל יומיים הגיע תורי ללכת עם החברים לעבודות המטבח. שמחנו בחלקנו לקבל תוספת מזון וגם לבלות את הזמן שהתמתח עד אין סוף במחנה. המצב התזונתי בכללו השתפר בהרבה מזה שקיבלנו מגרמניה, אבל בכל זאת כשמקבלים מנות קצובות, הרגשנו שהרעב הציק לנו, בלקחנו בחשבון מצב חולשתנו הכללי שנגרם לנו מתזונה לקויה בגרמניה וסבל ועינויים שעברנו.

הזמן התמתח עד אין סוף מרוב שעמום. כבר 8 חודשים עברו עלינו בנדודים, רחוקים ממשפחותינו, עמוסי דאגות וצרות, עייפים בגופנו ובנפשנו, כלואים ומסוגרים כל הזמן, משוללי חיים חופשיים ובבדידות איומה. כל הגורמים הללו השפיעו לרעה על מצב רוחנו והפכו אותנו לבהמות פראיות מבלי לדון ולחשוב על שום דבר אחר בעולם זולתי האוכל והזללות. אלו הם משאת נפשם של כל השבויים במצבים עלובים כאלו. לאמיתו של דבר מה יעשו לנו 200 גרי לחם לנפש וליממה? הרי יש לנו תיאבון לאכול עוד פי שתיים ושלוש מחמת מצב בריאותנו שהתרוץ בהיותנו בגרמניה.

חיכינו בקוצר רוח לשעות בהם חולקו המנות בכדי לשבור רעבונו. בימים הראשונים וכאמצעי חיסכון הייתי רגיל לחלק את מנת הלחם הדלה שקיבלתי לשני חלקים, החצי הראשון אכלתי עם המרק של הצהריים והנותר בשביל ארוחת הערב. אחרי כן ביטלתי שיטה זו מפני שהרעב הציק לי בבוקר וגם בערב אחרי האכילה. מאחר שארוחת הצהריים הייתה די טעימה וטובה, נגררתי בתאבוני לאכול את כל מנת הלחם היומית בפעם אחת לשובעה, וככה כל החברים עשו. בערב התרגלנו לבלוע המרק בלי לחם, ובאין ברירה הלכנו אחרי כן לישון תכף ומייד בכדי שלא נרגיש בתלאות הרעב שכרסמו את קיבותינו הריקות. החברים שהיה להם כסף אכלו לשובעה בקנותם לחם בשוק שחור. ערבים חברי מיטתי קנו כל אחד מהם עד 2-3 ק"ג לחם ליום. בהיותנו ברעה ובחוסר כל, נהפכנו לזוללים וסובאים. הסבל הכי קשה מנשוא היה לאלו מחוסרי פרוטת כיס לקנות תוספת מזון, והסתכלו כל הזמן

בחבריהם ה"מאושרים" שאכלו לשובעה נגד עיניהם. לזאת פשתה המחלה בקרב השבויים למכור חלק מבגדיהם ומחפציהם המיותרים בכדי לקנות תמורתם לחם, לאכול לשובעה כיתר חבריהם שבצריף.

במשך כמה ימים הלכתי עם החברים למטבח להקלפת ירקות. הייתי שמח בחלקי ונהניתי יפה מתוספת מרק שהייתה די טובה. בהתחלה התאוששנו קצת מחולשתנו ומצב בריאותנו שופר. אולם אחרי זמן מה שררה מבוכה גדולה ואי סדר במטבח: סמל מרטיניקאי נתמנה למשגיח על החברים עובדי המטבח ועשה לנו תמיד צרות. הוא השתדל למלאת רק את רצון חבריו (בני ארצו) בתתו להם בחשאי קערות מלאות מרק סמיך, ובשבילנו רק המרק הדליל (מים). זה היה שכרנו אחרי יום עבודה. מריבות, צעקות ותלונות לא חסכנו על העוול שהתנהל ביחס לחלוקת המזונות. כל עדת המרטיניקאים השתלטו כבר על מחסני המזונות והמטבח ועשו כאוות נפשם וכבעלי בתים ממש. לבסוף נמאס לנו, האלגייריאנים (יהודים וקתולים), להמשיך בעבודות מטבח וללא כל תוספת מזון הראויה כמקודם.

ביחס למצעינו במחנה, זה היה איום ונורא המצב לתארו: התבן שישנו עליו התעפש במרוצת הזמן ונתמלא בכינים ופרעושים. הרמשים הללו התפשטו חיש על כל המחנה וכרסמו את בשרינו יום ולילה. כל היום נראו חבורות של חברים ברחבי החצר של המחנה שהתעסקו בציד הרמשים מבגדיהם. זה היה מראה מחפיר ומאוס שאין כמוהו. מקלחות לא היו עוד במחנה, חוץ מחדר קטן שנמצא ממולנו בחלקו השני של המחנה ושימש למקלחת אך ורק לשבויים צרפתיים עובדי המחנה.

גם מקום לכביסת בגדים לא היה לנו. הוכרחנו לכבס בגדינו על האדמה ובלי סבון. התרחצנו תחת כיפת השמים ברחבי החצר וכמעט ערומים, למרות הקור החזק ששרר פה. עשינו כל האמצעים שבאפשרותנו מבחינה היגיינית בכדי להיחלץ ממגפת החיידקים המאוסים שהתפשטו לאלפים ולרבבות. הכותונת הנקייה שלבשנו בבוקר, נערמו כבר הכינים עליה עוד באותו ערב. זה היה איום ונורא. כל זה נגרם מהתבן

הישן והרקוב שלא הוחלף אף פעם בתבן חדש מיום היכנסנו למחנה. כל הזמן התלונונו ביחס לזה, ולדרישותינו הצודקות נתקלנו באוזניים אטומות. מרבית השבויים נוגעו בַּגְרָבָת. יתר על זאת התעלות של בתי השימוש היו בלתי מכוסות. הריחות הרעות עלו באפינו במשך היום והכינים כרסמו את בשרינו בלילה. ביום אחד אחרי הצהריים עבר במקרה חייל גרמני ליד הצריפים. הוא השתומם לראות כיצד רוב השבויים היו מחטטים בבגדיהם ועורכים חיפושים אחרי "ציד החיידקים". למראה המחפיר והעלוב זה הבטיח לנו להיפגש עם מפקד המחנה ולבקשו שיחליפו לנו התבן הישן והרקוב בתבן חדש. הוא גם הצהיר לנו שבקרב יוכנו לנו מצעי קש. מיום שנכנסנו למחנה ועד היום פרשנו שמיכותינו על התבן שברצפה במקום מצעים, והתכסנו בלילה במעילי החורף שלנו. מייד אחרי ביקור החייל במעונונו ראינו שסוף סוף נכנסו כמה אלומות תבן למחנה. הכמות הייתה קטנה ובלתי מספיקה לכל הצריפים שבמחנה. אז התחוללו כרגיל מהומות ומריבות בין השבויים בגלל קומץ דל וקטן של תבן שכל אחד חטף מהערמה שהושלכה לחצר, ורק בעלי גַרְם ניצחו במערכה "וכל דאלים גבר". מרבית הצריפים לא זכו לקבל בכלל מהשלל היקר זה.

לא יתוארו החיים הקשים שעברנו בהתחלה במחנה זה. זה היה בחודש דצמבר ועונת החורף הייתה קשה עד מאוד. למרות שהיינו דחוקים וצפופים בפנים הצריף אחד על יד רעהו, רעדנו מקור בלילות מחוסר כסות חמה מספקת, זולתי שמיכה אחת דקה וקטנה שקיבלנו עת הגיענו בחודש אוקטובר למחנה זה. שכבה עבה של כפור כיסתה את שלוליות המים ברחבי החצר, ובמשך שבועות שלמות הזקיפים שומרי ראשינו היו מכוסים ומוגנים היטב נגד הקור העז ששרר באזורים הללו. כל אחד מהם היה לבוש בבגדים כבדים וחמים עם מעילי חורף כפולים ומכופלים ולרגליהם מגפי גומי ועל ראשיהם כומתות פרווה חמות. לעומת זאת מרבית החברים שלנו היו עדיין לבושים בגדי קיץ, יען בשעות הבהלה ובנופלם בשבי לא הספיקו לאסוף את חפציהם

שנשארו בשדה. אין מי שידאג לתת לנו מלבושי חורף חדשים. כולנו נשארו בלויי סחבות בבגדינו הקרועים והדלים. מרוב הקור החזק גם מסדרי בוקר נערכו בפנים הצריף, וכל היום אחרי המסדר שקענו בתוך התבן מכורבלים וכפופים תחת שמיכותינו הדלות. כל אחד עמד ליד מיטתו בשעות המפקד, עד שהגרמני והמתורגמן שנלווה אליו עברו לאורך הצריף במנותם אותנו פעם ופעמיים כרגיל. בהסתלקם ממנו אז רווח לנו וחזרנו לשכב על ערשינו בכדי להתחמם קצת. בימים האלו גם הגרמנים הכירו במצבנו העלוב, ובראותם אותנו תשושי כוח מהקור החזק, הוכרחו לפטורנו מכל שירות ועבודות, ועזבו אותנו לנפשנו חופשיים בתוך הצריפים.

החל מיום 15 לדצמבר חל שיפור ניכר במצבנו הכללי. כמות קטנה ובלתי מספקת של בגדי חורף הגיעו למחנה, ולכל כיתה שמנתה 30 איש קיבלה רק תריסר של בגדים (כותונת, תחתונים וחולצות צמר). כמובן שהיה צורך להפיל גורל, ורק 12 איש מהכיתה ("המאושרים") זכו בקבלת הבגדים בחלוקה הראשונה. על יתר החברים היה לחכות לפעם אחרת עת הגעת הבגדים כדי לקבל מנתם המגיעה להם. בכל שבוע נתקבלה במחנה אותה הכמות של בגדים. חלוקת בגדי החורף האחרונה והסופית נסתיימה במחנה בסוף ינואר ושחולקה אז בין הזוכים האחרונים, אחרי שכמעט עונת החורף הקרה והקשה עברה כבר.

שני תנורי חימום סודרו בתוך כל צריפון, ומכיוון ששרר תמיד אי סדר בצריף בין חברינו הערבים, האחרונים השתלטו על המצב. הצטופפו כל יום סביב התנורים בכדי להתחמם, חיממו את מאכליהם וגם חיממו מים לכביסת בגדיהם. אנו (היהודים והקתולים) שחינו איתם לא העזנו לפצות פה, מאחר שהיינו מועטים לעומתם.

צעקות ומריבות התחוללו בגלל התנורים, ולבסוף הוכרחנו לוותר על זכותנו בגישה לתנורים כדי להתחמם. על ידי כך חסכנו לעצמנו מלעשות שערוריות איתם. מספיקים היו לנו התלאות שסבלנו מרעב ומקור במחנה, ולא היה כדאי לנו להסתבך

עוד במריבות ולהוסיף צער כל חיינו ובפרט עם כמה ברנשים במיניהם שהיו צעקנים, מחרחרי ריב וחמס ואין להם שום אופי חברותי. הם חיפשו רק את האינטרסים שלהם הן בחלוקת המזונות והן בחלוקת הבגדים וכו', ונחוצה הייתה סבלנות לנו בכדי להתאפק ולחיות איתם. כולנו היינו עמוסי דאגות, סבל ובדידות מחיי השבויים האלו.

בשבוע זה הגיע המרשל פֶּטֶן, שהכניע את צרפת בידי הגרמנים, לבקרנו במחנה. בערב בואו אלינו פקד עלינו מפקד הצריף להתקין מלבושינו ולערוך את כל סידורי הניקיון בחדרים בכדי לקבל את פניו. למוחרת היום היינו כולנו לבושים ומצוחצחים (במידת אפשרותנו) ומוכנים לפגישה. חיכינו בקוצר רוח לבוא המרשל לצריפנו והכיננו לשם זה את כל רטינותינו ותלונותינו להציגם בפניו ביחס לחיינו האומללים הן מבחינת הכלכלה, המלבוש וכו' וכו'. לדאבונו הרב, תקופת ביקורו במחנה הייתה קצרה עד מאוד ולא הספיק לבקר בכל המחנה. הוא עבר רק בצריפי הסנגלים (כושים). הצריפים הללו היו ממילא מסודרים והיה בהם יותר נוחות משלנו. היו להם מיטות מעץ ומצעי קש ולכן לא נשמעו תלונות רבות מתושביהם. הכושים התלוננו רק מהקור העז ששרר במחנה. הוברר לנו לבסוף שהמרשל עודדם במילים חמות והבטיח להם שחרורם המלא בזמן הקרוב ביותר. מייד אחרי עוזבו את המחנה, שתי שמיכות חולקו לכל שבוי ולכל הצריפים שבמחנה. גם תפריט האוכל היה די מגוון וטעים בעקבות ביקור המרשל. אז פשטו שמועות ששחרורנו מהשבי מתקרב לקיצו. מיום בואנו למחנה זה לא זכינו לראות אף פעם הופעת העזרה מ"צלב האדום", ושאוודותיה דובר זה זמן רב. ביום בהיר אחד נכנסו למחנה ארבע מכוניות משא שהיו טעונות מכל טוב: ביסקוויטים, תמרים, סבון וסיגריות. המכוניות היו נהוגות בידי נשים שענדו על זרועותיהן סרט "הצלב האדום". שמחה וששון שררו אז במחנה בראותנו השלל היקר זה. הרגשנו אז כי מנתנו הדלה של המחנה תוגדל להנאתנו. בכל ערב קיבלנו תוספת של ביסקוויטים ותמרים על מנותינו היומיות של המחנה.

היו כמה חברים שנמאסו להם החיים להישאר יותר במחנה, ולכן מצאו שעת הכושר להימלט בהסתתרים יפה מאחורי גלגלי המכוניות הגדולות. מקום מחבואם היה די מוסווה לעיניים, וככה עברו את שער המחנה מבלי שירגישו בזה הזקיפים העומדים על משמרתם. למוחרת היום הורגש היעדרם בזמן המפקד הרגיל שנעשה בבוקר על ידי הגרמנים. האחרונים נמלאו חמה וזעם על מעשים אלו. לא יכלו לנחש כיצד הצליחו השבויים להתחמק מהמחנה, מאחר שהאחרון היה מוקף בגדרי תיל גבוהים משולשים ובמבצרי משמר שעליהם שמרו הזקיפים יום ולילה בעיניים פקוחות. ברשימת העובדים שמחוץ למחנה לא הופיעו הנעדרים, מאחר שהיו כולם "אירופאים" ממוצא צפון אפריקה ושלא הייתה להם זכות בעבודות חוץ. כיצד עשו לצאת מהמחנה? זוהי הבעיה הקשה שלא נמצאו לה פתרונים. בעקבות התקריות הללו פרצה פלוגה של 25 חיילים גרמנים שהתחילו לערוך חיפושים אחרי הנמלטים. אומנם לשווא הייתה טרחתם. במשך שעותיים שלמות, בהם נערכו החיפושים בפנים החדרים, הוציאונו החוצה בקור החזק. בחוזרנו לחדרים ראינו הערבוביה ששררה אז בתוך צרורותינו הפתוחות לרווחה, כשבגדינו נתפזרו על התבן בעקבות החיפושים המדוקדקים שנעשו על ידי הגרמנים במטרה למצוא איזה כלי נשק או משהו מכשיר אחר שהיה חשוב בעיניהם, ושבעזרתם הצליחו השבויים להימלט מהמחנה. תקריות מעין אלו התחוללו שוב מדי פעם בפעם בזמן הגעת "הצלב האדום" למחנה. סכינים, מקלות, בגדים אזרחיים וכל מיני דברים שנמצאו בצרורותינו נלקחו מהגרמנים בכל פעם שערכו החיפושים בחדרינו. לבסוף נתגלתה ערמת המתחמקים מהמחנה, וביום בהיר אחד נערכו חיפושים מדוקדקים גם בגלגלי המכוניות של "צלב האדום" עוד לפני צאתם המחנה. השבויים שנתפסו בעבירה באותו יום ספגו מכות נמרצות מהגרמנים והוטלו בתוך צינוק חשוך.

היו חברים אכולי קנאה מחבריהם שהצליחו להימלט מהמחנה והמציאו להם שיטות חדשות: ביום אחד מפקד הצריף יחד עם שני אנשים ביקשו רישיון מיוחד

לעקור שיניהם הכואבות אצל רופא שיניים הגר בעיר. לפני צאתם מהמחנה לבשו בגדים אזרחיים שקנו אותם מלכתחילה בחשאי באמצעות הערבים שעובדים כל יום בעיר. על הבגדים לבשו מעיל חורף צבאי שהסתיר מהעין את תלבושתם. בליווי משמר גרמני יצאו החברים לדרכם. בהיכנסם לחצר של רופא שיניים, הזקיף הגרמני עמד ליד השער וחיכה להם לסוף הביקור. בינתיים חברינו נכנסו לאולם, פשטו מעליהם המעיל הצבאי ויצאו כעבור רבע שעה עם יתר החולים האזרחים לעיני הזקיף שלא הכיר אותם ואף לא שם לב אליהם. רק כעבור זמן מה פרץ אל האולם בכדי לחפשם, והשתומם לראות במקומם המעילים הצבאיים מושלכים על הרצפה. אז הבין בעורמה, אסף את החפצים וחזר למחנה על אפו ועל חמתו.

היו שבויים אחרים ששילמו למפרע דמים יקרים את שכר עבודתם היומית לאלו שנועדו לצאת העירה. ככה הם ניצלו את ההזדמנות בכדי להימלט מהעיר באמצע העבודה. האזור של "צרפת החופשית" נמצא במרחק קטן של 10 ק"מ מהמחנה, ולכן היה להם כדאי לנסות מזלם ולרכוש שחרורם בידיהם. אומנם כל ניסיון של התחמקות נעשה יותר קשה בשבילנו, מפני שלא זכינו לצאת מהמחנה ולעבוד בעיר, בעוד אשר הסנגלים (כושים) והערבים יצאו יום ויום ואף אחד מהם ניסה להימלט על נפשו. לעיתים רחוקות מאוד אחד מהם נעדר מהמפקד. לגרמנים, היה להם יותר אמון בהם ממנו אנו.

האנאמיטים גם הם עשו מעשה חוכמה מיוחד במינו בכדי להתחמק מהמחנה: ביום אחד התחילו לקדוח חור בתוך בתי השימוש הנמצאים מול צריפיהם, ואחרי עמל וטורח של כמה ימים ושבועות הצליחו להתקין כעין מנהרה המובילה אל מאחורי גדרי התיל אל מחוץ למחנה. אף איש מצריפים אחרים לא ידע מכל העניין, וביום בהיר אחד 15 איש נמלטו דרך התעלה שנחפרה על ידם. הגרמנים חזרו שוב בחיפוש כלליים כרגיל בכל צריפי המחנה, וכשנלאו ממלאכתם הרגישו סוף סוף בעורמה והתעלה נסתמה.

כמה ימים עברו, וגדוד של שבויים צרפתים שגרו בחלקו השני של המחנה התכוונו לנסיעות. פשטו אז השמועות שנסעו בחזרה לגרמניה בתור חמס כנגד חמס שעשו הגרמנים בגלל התחמקויות התכופות שהתרחשו בזמן האחרון במחנה. לזאת נדהמנו כולנו וצפינו לגורלנו בדאגה. אחרי כמה ימים נקראנו כל האלג'יריאנים (יהודים וקתולים) להתאסף בחצר. הסרן הגרמני שפקד אותנו שאל אותנו בין יתר השאלות "האם אתם כולכם צרפתים?" כמובן שכל הטור ענה בחיוב על שאלה זו. "בטלנים שכמותכם", לחש לנו באותה שעה הסרן הצרפתי "מייד תחזרו לגרמניה". ולפי דבריו היה עלינו לענות לגרמני שהיננו צרפתים ממוצא צפון אפריקה, בכדי שלא תחול עלינו גזירת הגרמנים להגלותנו שוב לגרמניה הטמאה.

הגרמני כמעט שהתפקע מצחוק כשומעו את חוות דעתנו שהצהרנו חליפות. הוא הרגיע אותנו באמצעות המתורגמן שאל לנו לפחד כי לא ניסע יותר לגרמניה. הוא הצהיר עוד לנו שיחולו בעתיד הקרוב העברות שבויים ממחנה אחד למשנהו, אומנם בצרפת גופא מפני שאין מחסור לעת עתה בגרמניה בידיים עובדות ולכן אין צורך בנו.

ליום המוחרת של הרצאה זו ראינו איך שכל האלג'יריאנים (ערבים) התאספו בחצר עם צרורותיהם והתכוונו לנסוע לעיר **רן שבצרפת** (מחוז בריטניה), ושמה יעבדו במשקי חקלאות. מאחר שהתחיל להתרוקן המחנה בעקבות המסעות התכופות של 1,000 צרפתים ואחריהם עוד 300 ערבים, אז ניתנה הפקודה להעבירנו אל הצריפים האירופאים של השבויים הצרפתים שנסעו. שמחנו מאוד על בשורה זו, יען כי הצריפים הללו היו הרבה יותר נוחים, מתוקנים ומסודרים מצריפינו שלנו. לאורך כל צריף מבפנים ניצבו אצטבאות גדולות מעץ בעלי שלוש קומות, ועל כל קומה היו צפופות מצעי קש מופרדות אחת מהשנייה במחיצת עץ דקה. לכל אחד הייתה לו מיטה אישית כמו בקסקרטיין. יתר על זאת הצריפים היו יותר מאווררים ונקיים,

ואין להשוותם במעוננו הישן. "סוף סוף אנחנו ישנים בתוך מיטות כבני אדם", קפצו החברים מרוב שמחה.

על יד הצריפים הללו היו גם מקומות כביסה, מקלחות ומרחצאות. ביחס למזונות חלה גם הטבה בחלוקה, מכיוון שהיינו מועטים במחנה. קנינו לחם לבן כאוות נפשנו וכתוספת על מנותינו שקיבלנו מהמחנה. בכל ערב חולקו לנו ביסקוויטים, ריבה וגבינה כתוספת על מנותינו. כל המצרכים הנ"ל הוענקו לנו במתנה מטעם "הצלב האדום", ובכל 10 ימים באו לבקרנו עם מכוניותיהם העמוסות מכל טוב. סוף כל סוף אחרי חודשיים של סבל וקור שבילנו פה, כעת מתחילים להתאושש במקצת הן מבחינת תזונה והן מבחינת ההיגיינה וכו'... וכו'...

גם תיאטרון קטן נפתח במחנה, ובכל יום ראשון בשבוע הלכנו לחזות בהצגות של שחקנים מומחים (שבויים צרפתיים שנשארו במחנה במיוחד כדי לשעשענו ולהפיג צרותינו). קבוצת מרטיניקאים שהיו איתנו בחדר הצטרפו אל הקבוצה הצרפתית, ויחד איתם השמיעו זמירות ושירים אורגינליים. ככה בילינו שעתים של שמחה ובידור בצפותנו בינתיים לשחרורנו מהשבי. הגרמנים, בראותם אותנו מובטלים מכל עבודה, פקדו על כל ראשי הכיתות להעסיקנו במשהו, ולזאת בכל בוקר הוברחנו לצאת אחרי המסדר לעשות תרגילים צבאיים, תרגילי ספורט והליכה צבאית וכדומה. התרגילים החלו יום יום משעה שמונה בבוקר עד שעה אחת עשרה, שעת ארוחת הצהריים. אסור היה למישהו להסתתר בחדרים בזמן התרגילים, מלבד החולים וסוג אחר של שבויים שהיו פטורים מכל שירות. בגלל גילנו המבוגר ועמוסי דאגות לא היה לנו חשק רב לעשות תרגילי ספורט כנערים, ולכן כל אחד מאיתנו התחיל להתחמק והסתתר באיזה פינה נידחת במחנה בשעות התרגילים. גם מפקדינו הרגישו סוף סוף בעניין ולא לחצו עלינו את העול.

על סף הנדודים

בשבוע זה הייתה חלוקת בגדים, גרביים וכו' בכל הצריפים. כל מפקד צריף סידר רשימה מלאה של החברים שעדיין לא קיבלו שום דבר בחלוקה הקודמת, ואחרי יומיים נתקבלה פקודה גם בשבילנו בכדי להתכונן למסעות חדשים. אחרי שקיבלנו צידה לדרך הצטופפנו על יד הצריפים. סרן גרמני מנה האנשים, ובשעה שמונה בבוקר הופיעה במחנה פלוגת זקיפים (כ־50 איש) עם צרורותיהם על הגב, שנועדו ללוותנו בדרך עד תחנת הרכבת. ככה המחנה התרוקן לגמרי מאנשיו.

חייל אחד שהיה חברי במחנה מעיר מולדתי, ושנפגשתי איתו עם יתר השבויים שבאו מצפון אפריקה, זה הרבה שנים שנפרדנו בהיותנו אז תלמידי בית הספר בצפת, מצא ברגע האחרון שעת הכושר להסתתר באיזה פינה נידחת בכדי להימלט אחרי נסיעתנו. היעדרו מהמפקד הורגש מייד, ואז התחילו הגרמנים בחיפושים אחריו בכל המחנה. אומנם בהיותנו צפופים ומוכנים לנסיעה, לא היה להם הגרמנים זמן יותר לבזבז בגללו, ולכן חדלו מלחפש יותר אחרי שבוי זה.

אחרי כן נסגרנו בתוך חוליות הזקיפים שסובבונו מכל העברים, והפקודה ניתנה לזוז מהמחנה. ככה אחרי 3 חודשים עזבנו מחנה אמבואז ביום 7/2/41. אחרי הליכה של 2 ק"מ הגענו לתחנת הרכבת. היננו שוב נמצאים על קרונות המשא לבהמות כשהיינו צפופים ודחוקים אחד על השני כרגיל. במשך הנסיעה הדהדו כמה יריות בודדות מתוך הקרונות הקדמיות בהם היו הזקיפים. כפי הנראה שירו על החברים משלנו שקפצו ונמלטו מהרכבת. אחרי יומיים של נסיעה הגענו אל העיר **סומיר Saumur** **בצרפת (מחוז מן-Les Mans ולואר-Loire).**

פרק טז – החיים במחנה סומיר

Saumur 9/2/1941 - אזור הכבוש בצרפת

מחנה שבויים מס. 5

ברדתנו מהרכבת הצטופפנו לאורך המדרכות של הרחוב משני צדדיו כשהזקיפים הגרמנים סגרו אותנו בחוליות משמר משני עברי המדרכות. סרן גרמני ערך המפקד במקום, והרגיש שהרבה אנשים חסרו והוא לא פצה פה על זה. בכל זאת הוא הוכיח קשות את הזקיפים שליוונו בדרך ובפנים מלאי חמה הפנה מבטו אל שורותינו. בעוברנו ברחובות העיר קידמו פנינו אנשים ונשים מהאזרחים עם סלים בידיהם שהיו מלאים לחם וממתקים. הם התחילו לזרוק אלינו בשמחה את הדברים. החברים כמובן עצרו את הליכתם לזמן מועט בכדי ללקט את הממתקים. לפתע ראינו את הזקיפים איך שנמלאו חמה ובעטו בבזז ברגליהם את כל הסלים מלאי כל טוב שהנשים המסכנות הניחו על הרצפה, ובאותו רגע אסרו עלינו להתקרב ולקחת משהו. הנשים האומללות נמלטו וברחו על נפשן בראותן היחס הרע בו התנהגו הגרמנים אליהן. היו גם אנשים שהביאו דליי יין וכל מיני משקאות מרעננים. הם חיכו לבואנו ועמדו משני צידי הכביש. אומנם לדאבונו הגדול גם הפעם לא הורשה לאף אחד מאיתנו לגשת אליהם.

הגרמנים, מרוב זעפם עלינו, התחילו לאיים בנשקם שכוון אלינו במקרה ואחד מאיתנו יסטה נימה מהשורה בה הוא עומד. ולבסוף נשמעו גם יריות אזהרה באוויר מהזקיפים הגרמנים. הסתפקנו אז להסתכל על האזרחים מרחוק בנופנו ידינו לאותות הכרת תודה. באותו רגע ראינו בן אדם הגון, כנראה מנכבדי העיר, שהתקדם אלינו עם ארגז מלא סיגריות. הוא ביקש באדיבות רשות מהסרן הגרמני בכדי לחלק לנו אותם, אומנם ללא כל סיבה בקשתו נדחתה בבזז, וגורש מייד מהמקום. כל

האזרחים שעמדו ברחוב התחילו בצעקות כלפי הגרמנים "הזוהי הקולבורציה (שיתוף הפעולה) שלהם?" בימים האלו רווחו שמועות שגרמניה הציעה הסכם שיתוף פעולה עם צרפת הכבושה ברווח של סיוע הדדי לכל אזרחי צרפת. לבסוף כל האזרחים הוכרחו להתפזר ולהתרחק מאיתנו בפחי נפש בהמשיכם להסתכל אלינו בפנים מלאי אהדה ורחמים.

הגענו אל המחנה כשכולנו עייפים ורצוצים אחרי 48 שעות של טלטולים ברכבת. במשך הנסיעה לא הייתה לנו אפשרות להתנמנם מרוב הצפיפות ששררה בקרונות, ומחוסר מקום לא יכולנו גם להשתטח או לפשוט רגליים בכדי לישון. היינו צפופים ודחוקים כסרדינים בקופסה בתוך אלו הקרונות משא של הבהמות.

הסתדרנו בצריפים לפי סדר הכיתות והפלוגות שהיינו במחנה הקודם של אמבואז. המפקד נערך כאן פעמיים ביום. מייד אחרי שתיית הקפה בבוקר, כל פלוגה בליווי מפקדה הצטופפה לאורך השטח בכיכר הגדול של המחנה ובחמישיות. מבצע המפקד לא עבר מהר כמו באמבואז (עניין של 10 רגעים). פה היה צורך לחכות עד בוא מפקד המחנה שהתגורר בעיר, ורוב הזמן עמדנו כשעתיים, משעה שמונה עד שעה עשר ולפעמים גם יותר מאוחר. כשנסתיים המפקד אז רווח לנו. אותה פעולה נעשתה גם בערב, וככה מחצית היום איבדנו רק במסדרים.

המזונות שקיבלנו במחנה זה היה מוקצב למדי ולפי השיטה שקיבלנו בגרמניה: בכל 48 שעות חולקו לנו 16 ביסקוויטים לנפש עם חמישית לחם גרמני. ארוחה חמה זכינו לקבל רק פעם אחת (צלחת רוטבגה – מרק לפת צהוב), ובערב קיבלנו ספל קפה שחור עם כפית של ריבה או שומן. אסרו עלינו לשוטט באמצע היום סביב גדרי התיל שבמחנה, וככה הוכרחנו להיות תקועים כל הזמן בצריפים. ראינו יום יום פועלים אזרחים שנכנסו למחנה והתעסקו בעבודות בניין שונות. לנו לא הורשה אף לגשת אליהם או לשוחח איתם. עם כל זאת ארבעה שבועיים אירופאים (יהודים) מצריפנו הצליחו להתחמק מהמחנה אחרי שקנו בגדים אזרחיים באמצעות הפועלים שעבדו.

הם עברו ביום אחד את השער עם יתר הפועלים האזרחים שסיימו עבודתם במחנה. הזקיפים שעמדו על המשמר לא הכירו ולא הרגישו במעברם מעל פניהם. "יש להם מזל, הם נמלטו על נפשם", ככה שוחחנו בינינו בראותנו אותם כשיצאו בשער המחנה. תדהמתנו הייתה חזקה שעוד באותו ערב פרץ לצריפנו חייל גרמני לחפש אחרי השמיכות והמזונות של השבויים הנעדרים. כפי הנראה שהשבויים נתפסו על ידם ונמצאים כעת בבית הכלא של המחנה. חוץ מתחנת המשמר שעמדה על יד השער הייתה עוד תחנת ביקורת אחרת, וכל פועל שיצא מהמחנה הוכרח להציג את תעודותיו האזרחיות. ורק אלו המסכנים (4 שבויים) שלא היו מצוידים כפועלים אחרים בתעודות זהות, נתפסו בעוונם על המקום והוחזרו מייד למחנה. בערב הלכנו לבקרים בכלא. הם היו סגורים בחדר אפל, מלא רטיבות ומבלי חלונות. מזונם היה רק מים ולחם יבש. חוץ מזה המסכנים הללו ספגו מכות נמרצות מידי הגרמנים. פניהם היו חיוורים ורעים וסימני סטירות נראו על לחייהם הנפוחות.

היות ומחנה זה היה כעין תחנת מעבר, מקץ 12 יום לבואנו אליו ניתנה פקודה שוב להכין צרורותינו למסעות. מחצית הגדוד (2,000 איש) הורשו להישאר באופן זמני במחנה על מנת להסיעם אחרי כן לעבודות חקלאיות בעיר סומיר. ביניהם נשאר גם קבוצת שחקני התיאטרון המרטיניקאים שהיו איתנו באמבואז. הודות להצלחתם בתפקידיהם, הוחזקו על ידי הגרמנים בכדי לשעשע את יתר השבויים שנשאר במחנה. אחרי שהצטופפנו על הכיכר של המחנה, חיפוש כללי נערך באמתחותינו על ידי הגרמנים. ככה אחרי בלותנו 12 ימים שוב פעם התכוננו לנדודים. עלינו כרגיל לתוך קרונות משא של בהמות, הדלתות נסגרו וננעלו עלינו מבחוץ, ואחרי נסיעה של לילה אחד הגענו בבוקר לעיר **דינאן Dinan**-אזור בריטניה, מחוז הצפון.

פרק יז – החיים במחנה דינאן Dinan 1/3/1941

פרונטסטלאג 133 Frontstalag

מחנה שבויים מס. 6

ברדתנו מהרכבת הצטופפנו מייד בחמישיות לאורך המדרכות. סרן גרמני מנה את כל הטורים במקום. הוא הרגיש שכמה חברים נעדרו במפקד והתחמקו על נפשם בזמן הנסיעה. הלכנו אחרי כן בליווי זקיפים גרמנים לקסרקטין של חיל הפרשים הצרפתי הנמצא בירכתי העיר. שמחנו בכל זאת בראותנו את דירתנו החדשה (בנייני אבן), וכמובן שהיה יותר טוב ונוח לנו מלגור בצריפים כמו במחנות הקודמים. החדרים היו מרווחים ומאווררים למדי עם חלונות ודלתות. בכל חדר רוכזו 50 איש. שורות של מיטות מעץ בעלי 3 קומות עם יצועי קש היו צפופות לאורך כל החדר משני צדדיו. בפעם זו השבויים האירופאים נפרדו מהערבים יוצאי צפון אפריקה וגרו לחוד. רביסמל נתמנה למפקד החדר. הוא היה חברמן טוב איתנו ומייד רכש אהדתנו הכללית. אחרי כן הורכבו כיתות של 10 איש לכיתה מכל החברים שבחדר, ובראש כל כיתה וכיתה מונה בעל דרגה כמנהיג. זוהי הייתה השיטה המדויקת שהתקיימה בצבא קבע בצרפת. בשעה אחת עשרה לפני הצהריים נשמעה תרועת החצוצרה (זוהי הפעם הראשונה ששמענו אותה שוב מאז נפלנו בשבי ועד היום) לשם מסדר בוקר.

המזונות במחנה זה היו הרבה יותר טובים ובכמות מספיקה יותר מאשר יתר המחנות שעברנו עד כה. זהו התפריט היומי של הארוחות שקיבלנו: צלחת מרק מלווה בצלחת אחרת של בשר מטוגן עם תפוחי אדמה. 400 גר' לחם הייתה מנתנו היומית. בערב אכלנו אותו הדבר כמו בצהריים, חוץ מבשר שלא היה.

המסדר נערך פעמיים ביום. בכל יום בשעה שמונה בבוקר ובשמוע קול החצוצרה, התאספנו כולנו בתוך הכיכר של החצר. כל מחלקה ומחלקה הצטופפה בחמישיות עם ראש המחלקה שעמד בשורה הקדמית. ביקורת המסדר נעשה על ידי קצין צרפתי צעיר בימים שהיה אחראי היחידי לכל המחלקות על פלוגותיהם וכיתותיהם. כל ראש כיתה אחרי פוקדו את אנשיו העביר בזה פתק לקצין שבחן על המקום המספר הכללי, והעביר אחרי כן פתק אחר למפקד המחנה הגרמני. האחרון היה תמיד תקוע במשרדו, ולא הופיע אף פעם להטרידנו כמו במחנות אחרים בזמני המסדרים. ככה המסדר עבר במהירות גדולה והרגשנו קצת באווירה חופשית. לא היינו מבוהלים כמקודם בזמן המסדר בכדי לעמוד דום ובשקט מוחלט בזמן שעבר הגרמני בביקורת בין השורות. המסדר כולו לא ארך יותר מ־5 רגעים. הרגשנו חופשיות גדולה עם מפקדינו. אחרי כן התפזרנו לכיוון חדרינו.

תרגילי ספורט מעייפים כמו באמבואז (המחנה הקודם) לא ידענו פה, ולאורך כל היום היינו חופשיים מכל עול. בהיותנו מאוכסנים יפה וניזונים טוב, שמחים בחלקנו בחופשיות גמורה, אלו היו שאיפותינו העיקריות של השבויים המצפים לשחרורם מיום ליום. לאמיתו של דבר נהנינו במחנה זה באותן המידות של שירותנו בצבא, והרגשנו את עצמנו כחיילים ממש בארצנו, ולא כשבויים מדוכאים ועלובים הנמצאים על אדמת האויב ותחת יחסו הבלתי אנושי. המורל שלנו חיש התרומם. חיילים גרמנים מפילי אימה לא ראינו אף פעם בפנים הקסרקטין, ורק בכניסה ליד השער עמד תמיד זקיף גרמני על משמרתו סביב המחנה. המחנה היה מגודר בשורה אחת ויחידה של תיל. ממולנו ראינו חיילים גרמנים בבגדי עבודה שהתעסקו כל הזמן בניקיון מגוריהם ובצחצוח סוסייהם. זוהי הייתה מלאכתם לאורך כל היום. רק משרד מפקד המחנה הגרמני היה באגף אחד מבנייני הקסרקטין שלנו. בכל בוקר היה בא במונית מהעיר, ומדי פעם ראינוהו בחצר ואז הצדענו לו באדיבות. בהיותנו

בנוחיות, לא צצה אפילו המחשבה בראשינו להתחמק מהמחנה, ובפרט שהאזור החופשי של צרפת היה רחוק ממנו כ־300 ק"מ.

כמה ימים עברו אחרי בואנו, וביום בהיר אחד נקראו מתנדבים בזמן המסדר שילכו לעבוד בשדה התעופה שנמצא במרחק של 4 ק"מ מחוץ לעיר. 600 פועלים נזקקו לעבודות אלו. בכל בוקר זקיפים גרמנים באו במיוחד מהעיר בכדי ללוותם למקום העבודה. שכר כל פועל היה 10 פרי ליום עבודה. זה לא היה עסק ביש בשביל השבויים שהיו זקוקים מאוד לכסף כיס בכדי לקנות סיגריות ודברים אחרים. וחוף מזה מבליים הם את הזמן שהתמתח יותר מדי בשעמומים מחוסר עבודה מיום בואנו למחנה זה. כל הסרנים ראשי המחלקות התחילו בהכנת רשימות האנשים שיצאו לעבודה. מכל חדר גויסו מספר אנשים שווה למכסת הפועלים הדרושה יום יום. ככה אורגנה העבודה וחולקה בתורנות לכל שבויי המחנה.

ביום ההוא לא הגיע עדיין תורי לעבודה. מחדרנו יצאו 15 חברים שהצטופפו בשורה עם יתר העובדים בתוך החצר. קבוצה אחרת של 30 איש נדרשו כמו כן בשביל עבודות הובלה בתחנת הרכבת. לעבודה זו נועדו רק ילידי צפון אפריקה (הערבים). ראינו איך שכל טורי העובדים הצטופפו בכיכר המחנה. הגרמנים פקדו אותם במקום והשיירה זזה. חיכינו להם בקוצר רוח לשובם בערב למחנה בכדי לדעת מהות העבודה והאם הייתה קשה או לא. בחמש בערב כל הפועלים חזרו לקסרקטין. אחדים מהם הביאו בתרמיליהם לחם לבן שנקנה מהעיר. כולם היו שמחים ושבעי רצון מהעבודה שלא הייתה קשה ביותר, והיחס אליהם היה הוגן מצד הזקיפים שומרי ראשיהם. עבודתם הייתה ללקט אבנים משטח השדה ולנקות כל האדמה מקוצים וכל מיני לכלוך. הזקיפים הגרמנים לא הטרידו אותם במשך העבודה והסתפקו רק להסתכל עליהם ולשומרם מרחוק. בקיצור, מראה פניהם הוכיח לנו שהיו שמחים ומאושרים בחלקם בבלותם ככה את היממה בשדה לשאיפת אוויר צח ונקי.

בצהריים האוכל הובא להם מהקסרקטין ישר אל מקום העבודה באמצעות מכוניות משא מיוחדות למטרה זו. תדהמתי הייתה כה רבה בהיכנסי אל החדר ולא ראיתי את ארבעת החברים שהלכו לשם עם יתר הפועלים לשדה ולא חזרו למחנה. הם נמלטו על נפשם באמצע העבודה בשדה. מנהל הצריף התרגז מאוד מהעניין, ולבסוף הוכרח לציין את היעדרם לקצין הצרפתי האחראי ולמסור לו את שמותיהם. כל החפצים שהשתייכו לנמלטים הללו נלקחו מייד מתוך החדר והופקדו במשרד.

למוחרת בבוקר הועברה לנו הפקודה שאסור לכל שבוי אלגייריאני (אירופי) לצאת יותר לעבודות בשדה. מאותו יום ראינו כרגיל שורות שורות של עובדים שהצטופפו בחצר מלבד האלגיירים. רובם ככולם היו רק ערבים או מרטיניקאים, סנגלים (כושים) ואנאמיטים (יפנים). חיכינו לשווא בעומדנו גם אנו בשורות בחצר, אומנם הסרן הממונה על העובדים לא שעה לבקשותינו ואטם אוזניו לתחינותינו והפצרותינו בנידון העבודה. לבסוף התפזרנו בחצר אחרי נסיעת כל העובדים מהמחנה.

לאורך כל היום החברים בילו את הזמן מי במשחקי הקלפים ברחבי החצר ומי במשחקי כדור רגל. אחרים היו מוטלים על עריסותיהם ושקועים בקריאת ספרים ורומנים וכו'. כל אחד מאיתנו חיפש לעשות משהו בכדי לבלות הזמן שהתמתח עד אינסוף. כולנו היינו אכולי קנאה כראותנו יתר החברים המאושרים שעבדו והרוויחו כסף על ידי זה, בו בזמן שאנו משוללי פרוטה נשארנו במחנה.

החיים נמאסו לנו. מבחינת התזונה לא היה לנו על מה להתאונן, יען כי זו הייתה בשפע ובאיכות טובה. אומנם בכל זאת התחלנו להרהר ימים שלמים על גורלנו ומה תהיה מנת חלקנו לימים הבאים? נתייאשו כולנו מהחיים המונוטוניים הללו. הייאוש והבהמיות תקפנו בראותנו מצבנו העלוב: "אנו חיים תמיד כחיות, סגורים ומסוגרים בכלוביהם, רחוקים ממשפחותינו, קרובינו ומכרינו, עמוסי דאגות ויגון. הינה כבר עברו עלינו חודשים רבים מיום נופלנו בשבי, ואנו עדיין ממשיכים

להתגלגל ממקום למקום, תועים כצאן שאין להם רועה. לא שומעים שום חדשות מהעולם הרחב, לא קוראים עיתונים וגם לא משוחחים עם בני אדם זרים זולתי בנינו לבין עצמנו, אותם הפרצופים שרואים יום יום. ככה אנחנו נחסכנו מכל אושר של החיים הנורמליים וגם לא רואים באופק קץ לסבלנו ומאסרנו. אנו לא מעוניינים לעבוד פה במחנה בכדי להרוויח קצת כסף. מטרתנו היחידה רק החופש והדרור היקרים לנו מכל אוצרות תבל. מתי יפתחו עבורנו שערי כלאינו ונצא פעם חופשיים". ככה הייתה שיחתנו כל היום במחנה. היינו כה מאוכזבים ומלאי ייאוש מהחיים הללו, עד שקצה נפשנו ודימינו לעצמנו שלא נצא יותר אף פעם מהשבי, אפילו אחרי הרבה שנים. אם לא נשתחרר מכאן באמצעינו אנו, ולא אנו אבודים לעד.

ככה התגלגלו השיחות בינינו לבין עצמנו במחנה זה. בעקבות המחשבות האלו צצו בראשינו תוכניות שונות על מנת להתחמק מהמחנה. היו שבויים ששילמו דמים יקרים עבור איזה חליפה ישנה או בגדים שונים אזרחיים בכדי לנסות מזלם בשעת הכושר לצאת העירה לעבודה ולהימלט על נפשם אחרי כן. אחרים שילמו גם כן סכומים הגונים לעובדים המאושרים היוצאים יום יום לעבודות בעיר. ככה הם מילאו מקומות חבריהם בעבודה אך ורק בכדי להימלט מהמחנה. בין יתר החברים היו גם אלו שבחירוף נפש וסכנת מוות טיפסו בלילה על הכתלים הגבוהים שבחצר המחנה, למרות השמירה המעולה של הזקיפים. בלילה נשמעו יריות בודדות ולמוחרת בזמן המפקד הורגש בהיעדר השבויים שנמלטו ואינם עוד איתנו במחנה.

יום אחד הופיע בחדרנו חייל גרמני שבא לשאול על כמה אנשים שירצו ללכת לעבודות חוץ. צריך לראות באיזה התלהבות גדולה התאספו חיש החברים סביב החייל והציעו לו כולם שירותם. מרבים החברים ("המתנדבים") לבשו מתחת למדיהם הצבאיים מלבושים אזרחיים שנקנו בחשאי מהעובדים. כמובן הגרמני לא לקח יותר מ־10 איש שהיה זקוק להם ודחה את בקשת הנותרים. בערב רק 4 חברים מבין ה־10 שנסעו לעבודה חזרו למחנה, ויתרם נמלטו על נפשם מתוך השדה. הם עשו

תחבולה גדולה על הזקיף ששמר עליהם: כנראה שבצאתם מהמחנה נכנסו לבית מרוח הנמצא על יד בית הקברות (מקום העבודה). הם הזמינו את הגרמני לשתות כוסיות מהמשקאות החריפים, ואחרי שהשתכר מרוב היין, שניים מהחברים שלנו גלגלו שיחה איתו בינתיים שהיתר יצאו כולם לשדה לחפור באדמה תעלות עמוקות. לאט לאט כל אחד מהם התפשט מבגדיו הצבאיים, ובשעת הכושר דלגו כשפנים באמצע השדה וברחו. הזקיף שהיה שתוי כל כך והיה ממולם במרחק של 10 מטרים, לא הספיק לירות עליהם ואף לרוץ אחריהם. היה מוכרח להישאר במקום ולשמור בעיניים פקוחות על יתר ארבעת השבויים הנותרים תחת השגחתו, בכדי להחזירם שוב בערב עת סיום עבודתם.

בעקבות התקריות הרצופות, חיפוש כללי נערך על ידי הגרמנים בתרמילנו וחפצינו אחרי שהוציאנו כולנו מהחדרים. החיפוש ארך יותר משעתיים, וכל בגדים חשודים (מכנסיים או כותונות אזרחיות) נלקחו והופקדו במשרד המפקד, ואסרו עלינו לצאת יותר בעבודות חוץ.

שבוע זה ראינו בפעם הראשונה מכוניות משא מטעם "הצלב האדום" שהגיעו לקסרקטין מלאים מכל טוב: ביסקוויטים, תמרים ועוד הרבה דברים שנועדו לחלוקה בין השבויים. הרבה חברים לא החמיצו את ההזדמנות היחידה להסתתר בין גלגלי המכוניות האחוריות (בדיוק כמו שקרה במחנה הקודם, אמבואז) בכדי להתחמק. ברגע היכנסם פנימה לחצר, כבר היו מוקפות המכוניות מכל הצדדים במאות של שבויים במטרה לפרוק הסחורה, וכשנגמרה פעולת הפריקה והמכוניות הוכנו לצאת מהשער, אז התרוצצו החברים בחיפזון, טיפסו על גבי המכוניות והסתתרו בין הגלגלים וכל הקודם זכה. לבסוף אחרי מספר פעמים של התחמקויות בשיטה זו, הרגישו הגרמנים בעורמה ומאז נערכו חיפושים גם במכוניות שיצאו מהמחנה.

כל שבוע ביקרו אותנו מכוניות "הצלב האדום" כשהיו עמוסות מכל טוב. זוכרני שפעם אחת בבוא "הצלב האדום" עם המזונות כרגיל התכוננתי לנסות מזלי ולהתחמק: היינו קבוצה של 10 איש שהתכוננו לביצוע התחבולה, ולמטרה זו התקדמנו לפריקת ארגזי הביסקוויטים מכל המכוניות שנכנסו לחצר המחנה. על כל מכונית היו 40 ארגזים, ואחרי שהוריקונו אותם במחסן, התכוננו להעמיסם שוב על האוטו. באותו רגע עלינו כ־20 חברים בחשאי על האוטו, בזמן שיתר חברינו עמדו על המשמר בחצר בהקיפם אותנו במעגל גדול באופן כזה שלא ירגישו הגרמנים בנו ולא יראונו. על כל איש שרבץ על גבי האוטו הונח עליו ארגז ריק וגדול. אחרי השכבה הראשונה של הארגזים הונחה עוד שכבה שנייה ושלישית, וככה האוטו נסע כמקודם. מקום מחבואנו היה סמוי מן העין, וחיכינו בקוצר רוח שתתקבל הפקודה ליציאת המכוניות מהשער בכדי להשתחרר ממחבואנו ולהימלט. ישבנו כרבע שעה כפופים ובמצב של צפיפות וחוסר אוויר לנשימה מתחת לארגזים. עם כל הסבל זה ליבנו דפק בשמחה שבקרוב נצא למרחקים. לדאבונו הגדול סרן צרפתי שסייר באותו זמן בחצר הרגיש בתנועה חשודה בארגזים הריקים שמעל המכונית. מייד פקד עלינו להוריד את כל המטענים, והופתע לראותנו כולנו צפופים על האוטו. עורמתנו נכשלה והוכרחנו לדלג בחיפזון ולרדת עוד לפני בוא הגרמנים שומרי השער. התרגזנו מאוד על הסרן ובליבנו קיללנו אותו. "נצליח בפעם הבאה", ככה ניחמנו עצמנו והתפזרנו מייד בחצר כשהיינו עצובים ומרוגזים על רוע מזלנו.

ביום בהיר אחד פלוגה גדולה של שבויים אלג'יריאנים הגיעו אל המחנה מגרמניה. עוד לפני בואם אלינו, כשבוע ימים הכינונו להם יצועים מעץ. שכר העבודה היה 10 פר' ליום עבודה. במשך שלושה או ארבעה ימים עבדתי עם חבריי בהרכבת מיטות העץ לאורחים הנ"ל. החדר הסמוך לנו נועד לאכסן מרבית חברי הפלוגה, ויתרם רוכזו בקומה השלישית של הבניין. בפלוגה זו הכרתי את חבר הנעורים שאיתו למדתי בבית ספר (הוא כעת מורה ילדים במרוקו) שבא יחד עם הקבוצה.

אחרי כמה ימים נתקבלה פקודה במחנה לכל יוצאי צפון אפריקה האירופאים להתכונן עם חפציהם בכדי לנסוע לעבוד במשקי חקלאות. קפצנו מרוב שמחה בשומענו הבשורה טובה זו, וכמעט כולם נרשמו מייד ברשימת הנוסעים. פלוגה של 30 איש מחדרי התכוננו לנסיעה, וגם אני ביניהם. אומנם הוכרחתי לדחות את הנסיעה מפני שבאותו יום נקבע לי ריאיון אצל רופא עיניים בעיר בעקבות הביקור שעברתי מלפני שבוע. הייתי מלא תקווה שאולי יפסלו אותי משירות וככה אנצל את ההזדמנות היחידה להשתחרר סוף סוף מהשבוי החשוך...

כל חברי חדרי הכינו צרורותיהם ועזבו את המחנה למוחרת. כשנשארתי לבדי בחדר, הסרן, מפקד החדר הסמוך, צירף אותי ברשימת אנשיו, וככה העתקתי מגוריי וישבתי עם האלג'יריאנים שבאו מחדש למחנה. חיינו בחברה עליזה וכל היום שיחקנו בקלפים, בדומינו או בכל מיני שעשועים אחרים בכדי לבלות הזמן. שמחתי מאוד שהייתי עם חברים אדיבים בעלי תרבות, ורוח של חברותיות הדדית שררה בינינו. בכל יומיים הורכבו מחלקות חדשות מהמחנה לצאת לעבודה בקומנדו (משק חקלאי), וככה המחנה התרוקן בהדרגה מתושביו. 3 מחלקות של אנאמיטים (יפנים) ושתי מחלקות של מרוקאים וטוניסאים כבר התכוננו לנסיעה ולא נשארו במחנה רק פלוגות הסנגלים, ערבים והפלוגה החדשה של שבויים שבאו לא מזמן מגרמניה. הסנגלים והערבים הצטופפו בכל בוקר כרגיל בתוך החצר, מוכנים לעבודות שונות בעיר, מלבדנו אנו (יוצאי צפון אפריקה ה"אירופאים"), שנשארנו במחנה כי אסרו עלינו לצאת לעבודות חוץ בגלל התקריות התכופות שאירעו (התחמקויות של שבויים שהזכרתי לעיל). בכל זאת חיכינו במרוצת הזמן שיבוא גם תורנו לנסיעות.

על סף הנדודים

בשבוע זה כל החברים שהלכו לעבודות המשקים התחילו נוהרים אלינו בחזרה. הם סיפרו לנו שעבודתם נסתיימה וגם הרבה מהם נעדרו ונמלטו על נפשם באמצע העבודה. למוחרת היום נקראנו כולנו למשרד לקבל כספינו החודשי המגיע, ויומיים אחרי כן ארזנו חפצינו והתכוננו לנסיעה. חיפוש כללי נערך בחפצינו על ידי הגרמנים ואחרי כן קיבלנו ציודנו לדרך. בלילה האחרון בילינו כל המחלקות מעורבות יחד, ולמוחרת הצטופפנו בחצר בחמישיות. חמישים זקיפים גרמנים עם צרורותיהם על הגב נועדו ללוותנו. ראינו מפקד המחנה שהיה זועף ומרוגז מחמת ההתחמקויות של שבויים שאירעו במשך שהותנו במחנה זה. לזאת הוציא פקודות חמורות לשומרי ראשינו שעליהם להשגיח בעיניים פקוחות עם נשקם בידיהם ובמצב ירייה הכן. ככה היינו מלווים לאורך כל הדרך עד שהגענו לתחנת הרכבת. מראה זה נדמה היה לנו כאילו כנופיות של פושעים היינו, ולא כשבויי מלחמה. ככה אחרי בלותנו כחודש ימים בדינאן, היננו שוב עולים על קרונות משא של בהמות כרגיל, ואחרי יומיים של טלטולים ברכבת הגענו **לסן קונטן (מחוז אן בצרפת)**.

פרק יח – החיים במחנה סן קונטן

La Fere Saint Quentin 30/4/1941

פרונטסטאלג 192 Frontstalag

מחנה שבויים האחרון מס. 7

ברדתנו מהרכבת הובילו אותנו לקסרקטין צרפתי בירכתי העיר. בשטח שלפני הקסרקטין ולצד ימין רואים ביתן ובקומתו הקרקעית נמצא משרד מפקד המחנה. כמאה מטרים הלאה מזה רואים מולנו בניין בעל 3 קומות. בשתי קומותיו מאוכלסים חיילים גרמנים, ובקומה הקרקעית רואים אולם גדול ומרווח – אולם התיאטרון של המחנה. אחרי כן ניגשים לכניסה הראשית של הקסרקטין, איפה שנראה לעינינו שני דלתות ברזל מגודרים וזקיף עומד על יד השער. כ־100 מטרים הלאה ומצד שמאל נמצאים משרדי הפקידים של המחנה בקרן זווית של הביתן. קצת למעלה מזה מצד שמאל נמצאים חדרי המקלחות (ביתן קטן באמצע החצר עם 3 מדרגות המובילות אליו). כ־50 מטרים למטה מהביתן רואים בניין גדול בן 3 קומות. מול הבניין הזה ובירכתי המדרכה מזדקרים לעינינו עוד שני בניינים – קופת חולים, קנטינה וחדר מגורים של עובדי המחנה המקצועיים. מול שני הבניינים הללו נמצאים עוד שני צריפונים המשמשים לבתי השימוש של המחנה. כ־50 מטרים מאחורי הצריפונים רואים עוד שני בניינים, אחד ממול לשני ובריווח של 50 מטרים. מול הבניינים הללו ולצד ימין מהמדרכה היורדת מטה מזדקרים עוד 3 בניינים גדולים צפופים בחצר. מצד אחד לכניסתנו למחנה רואים שורה אחת של תיל המשתרע לרוחב החצר המקיפה את שלושת הכתלים הגבוהים הסוגרים ככה את הכול.

בסך הכול היו 10 בניינים, 5 מהם אוכלסו בגדוד השבויים, שניים מהם נשאר ריקים והנותרים הלא הם הבניינים של שבויים צרפתיים.

אחרי שהנחנו צרורותינו בחצר, קרא מפקד המחנה מתוך רשימה כללית את כל האנשים שהיוו הגדוד שנסע מדינאן (המחנה הקודם). כ־50 איש (יהודים וקתולים) חסרו במפקד. הם נמלטו על נפשם במשך נסיעתנו ברכבת. מיון כללי נעשה במקום, ובכל בניין סודרו 200 איש. ככה כל סוג וסוג של שבויים רכש את בניינו המיועד. היות ואנחנו שבויי צפון אפריקה (יהודים וקתולים) היינו רק 120 איש, ובכדי להשלים את המספר הדרוש לבניין (200 איש) הוכרחנו לצרף אלינו מרוקאים. הללו גרו בקומה השלישית של הבניין. הקסרקטין היה שייך בזמנו למשטרה הצרפתית הניידת. מספר הבניין שלנו היה מסומן בספרה 10.

בכל בניין היו הרבה חדרים קטנים מסודרים בטוב טעם ומאווררים עם חלונות גדולות. הרצפה הייתה עשויה מרעפים חדשים. לכל 4-5 חדרים היה חדר מיוחד לרחצה עם בית שימוש מודרני. בכל חדר היו צמודים 6 מיטות מעץ לחוצים אל הקיר 3 מכל צד. בכל מיטה היה מזרן מקש. ביחס ללינה אין מה להתלונן, זה היה נוח וטוב ביותר. משמעת ברזל של הגרמנים הייתה כאן יותר קשה ממחנות אחרים שעברנו בהם ברחבי "צרפת הכבושה". האזור כולו נקרא בפייהם "אזור אדום". בכל בוקר ולשומענו קול המשרוקית, עלינו היה להתאסף כל המחלקות בחצר כל מחלקה ומחלקה על יד בניינה עם המנהיג בשורה הקדמית ובדייקנות של זמן מוחלטת. בבוא הסרן הגרמני (הוא היה נורא זועף ומרוגז כלפינו בגלל הציונים הרעים שקיבל ברשימה מהתנהגותנו הקודמת), ראש המחלקה צעק אז "אכטונג" (זהירות!). אז היינו מוכרחים לסדר מייד את עמידתנו הישרה ומבלי שום רעש ותנועה כלשהי. הוא עבר הביקורת בבודקו אחד אחרי השני מכף רגל ועד הקודקוד. אחרי כן גמגם כמה מילים עם המתורגמן בציינו את אי שביעות רצונו בפעם הראשונה מהמסדר הכללי. המתורגמן הסביר לנו במילים קצרות את הוראות המפקד בנוגע לתלבושתנו וניקיון

בגדינו וכו'. הוראות מיוחדות ניתנו במחנה לצחצח יום יום הנעליים ולהחזיק הניקיון בחדרים, להחליף במידה וישנו מעיל או מכנסיים קרועים מהמחסן. בתוך החדרים עלינו להיות בגלוי ראש ועוד כמה הוראות אחרות ביחס לניקיון החדרים וכו'.

המזונות היו לקויים מאוד במחנה זה: פעם אחת בצהריים קיבלנו ארוחה חמה שהייתה מורכבת רוב הזמן ממרק לפת צהוב עם כמה חתיכות זעומות של בשר טחון שהיו צפות על פני המרק. בכל ערב קיבלנו קצת ריבה, שומן או גבינה עם ספל קפה שחור. כיכר לחם שחור חולק בין 3 איש, זוהי מנתנו היומית.

מפקד השבויים נעשה רק פעם אחת ליום. אף אחד מאיתנו לא נשאר בחדר במועד המסדר מלבד החולים ופטורי כל שירות. תרגילים צבאיים ותרגילי התעמלות עשינו יום יום עד שעה אחת עשרה לפני הצהריים. אחרי הצהריים התחלפו שוב התרגילים החל משעה שתיים עד ארבע וחצי. עונשים חמורים הוטלו על אלו שהתגנבו או נעדרו מאיזה סיבה שהיא ממילוי התרגילים. סרן גרמני מיוחד שוטט לאורך כל החצר וחיפש אחרי הנחבאים בזמן התרגילים. עונשם היה קשה ואיום. ביום אחד נתפסו שני חברים שטיילו להנאתם מאחורי הבניינים בזמן התרגילים. הסרן הגרמני שהפתיעם בחצר פקד עליהם לסובב בהליכה את כל החצר של המחנה הרבה פעמים ובצעדי התעמלות. יתר על זאת לכל 10 צעדים כל איש הוכרח ליפול ארצה במלוא קומתו, לקום אחרי כן ולהמשיך עוד פעולת המרוץ. הפעולה ארכה כחצי שעה וקראו לה "פלוט!" – התרגילים מעייפים בייחוד את כלי הנשימה, ובתוצאה מזה סובלים מכאבי מותניים ועקביים למשך 24 שעות. זהו העונש שהוטל על השבוי העבריין. זה היה איום ונורא לעשות התרגילים המעייפים כל היום, ובפרט שתזונתנו הייתה לקויה, לא היה לנו חשק וגם כוח לקום בעול הזה.

מייד אחרי המסדר נהרו יום יום המוני שבויים למרפאה להירשם כחולים פשוט בכדי להיפטר מכל הטרדות הללו. ראינו איך שהמרפאות הוצפו בשעות הבוקר

המוקדמות בחולים "דמיוניים". הם עמדו בתור לבדיקה רפואית, ובינתיים מחצית היום כבר עבר והחברים לא נוכחו בעשיית התרגילים כיתר האנשים. אומנם שיטה זו לא ארכה הרבה זמן. עונשים חמורים הוטלו אחרי כן על כל אחד שלא הוכר צדקת דבריו אצל הרופא ביחס לבריאותו. מאותו יום נתמעטו ה"לקוחות" למרפאה ולא העזו יותר להירשם בתור חולים אלא במקרה רציני למדי. כל אחד הוכרח לעשות כפי יכולתו וכוחותיו התרגילים הדרושים ממנו לעשות. לאושרנו הרב ראשי הכיתות שתחת פקודתם עבדנו התייחסו באהדה וברחמנות אלינו, ובפרט בראות מצב רוחנו העלוב עם תזונתנו הלקויה, ולכן העלימו קצת עין ונתנו לנו לנוח מדי פעם בפעם באמצע התרגילים. אומנם בראותנו הסרן הגרמני ("השטן") שעבר בחצר, חיל רועדה אחזונו. הוכרחנו לקום מהאדמה ולהפסיק מנוחתנו בכדי להמשיך לרוץ ולהתרוצץ בביצוע תרגילי ספורט וכו'. התייראנו מאוד מהעונשים החמורים הצפויים לנו ממנו במקרה של סירוב.

משעה שמונה בערב (עוד השמש טרם שקעה בעונה זו) מוכרחים היינו להיסגר כבר בתוך חדרינו. אין רשות לאף אחד לצאת אל החצר עד למוחרת עת תקיעת החצוצרה. האורות הוסוו בשעה תשע בערב, ובשעה עשר הוכרחנו להיות במיטה בלי לעשות רעש או לעשות ניצוץ של אור בכדי להדליק סיגריה. ראש מחלקתנו היה שבוי ממוצא אירופי, ובנופלו חולה הועבר תפקידו לסרן אחר ערבי שהיה חסון וגבה קומה, אומנם בעל לב טוב. הוא שעשע אותנו בהלצותיו ובדיחותיו במבטאו בצרפתית רצוצה. הוא עודדנו תמיד במילים חמות בהסבירו לנו שאיננו אשם בזה בעשיית התרגילים המעייפים, כי הוא מוכרח להיכנע להוראות שניתנו לו בנידון זה מהגרמנים... הוא גם היה האחראי לביקורת הניקיון בחדרים, הסוואת האורות בלילה וכל מיני הוראות ומשמעת הנוגעות לחיי המחנה.

אחרי כמה ימים המפקד הגרמני הסביר לנו בקריאת הרפורט היומי אם במקרה ואחד מאיתנו היה נגוע באיזו מחלה כרונית (פנימית) עליו מייד לציינה כי הרופאים

במחנה עומדים לרשותנו. אומנם הזהירונו לבלי להדגיש את הסאה ולהמציא על ידי כך מחלה "דמיונית" שאין לה שחר, יען שעונשים חמורים יוטלו אז על כל העבריינים באם לא יוכרו אחרי בדיקת הרופאים.

למוחרת החלטתי גם אני להסתדר בין יתר החולים בכדי לעבור ביקור אצל רופא עיניים של המחנה. בבודקו אותי היטב האחרון פקד עליי לעבור עוד ביקור נוסף אצל רופא אחר מומחה למחלות עיניים שגר בעיר. יחד עם ארבעה חברים הלכנו בליווי זקיף גרמני. הרופא הכיר שיש לי מחלת "גרענת" ומייד נתן לי פתק לרופא המחנה שיעבירו אותי לבית חולים לשם טיפול. שמחתי מאוד להיפטר מהמחנה ותלאותיו לזמן מה, ובאותו יום אחרי הצהריים ארזתי תפציי ונסעתי לבית החולים.

הכניסה לבית חולים הנרי מרטין סן קונטן

Hopital Henri Martin St.Quentin-15/6/1941

זה היה בית חולים צבאי מוחזק על ידי הרשות הצרפתית. רק בפתח ליד הכניסה רואים תחנת משמר גרמני היחידה. בניינו חולקו לארבעה אגפים גדולים: א) "פתי ליסה"; ב) אולם "מגיננו" עם חצר קטנה; ג) אולם "התיבה הכחולה"; ד) אגף לשירותי פצועים קלים.

אחרי שהנחתי חפציי על הרצפה, החובש התורני רשם אותי במשרד הכניסות. נתתי את כל הפרטים ביחס לזהותי הצבאית ונכנסתי אחרי כן לאולם גדול באגף ד (פצועים קלים). שמחתי מאוד בראותי מיטה גדולה ונקייה עם סדינים לבנים ומגוהצים. תנאי שינה כאלו הם הרבה יותר נוחים (אנושיים לכל הפחות) וטובים מחיי המחנה. כאן הייתי פטור מכל שירות או תרגילים מעייפים שעשיתי במחנה. בגדיי המלוכלכים של המחנה הנחתי לתוך סל מיוחדת לכך, ובמקומם קיבלתי בגדים נקיים. החדר היה נקי ומאוורר והכול בסדר. "הלוואי זה יאריך זמן", ככה לחשתי לעצמי בינתיים שיגיע מועד שחרורי המלא.

את ארוחתי קיבלתי עם יתר החולים באולם הגדול. מהיום הראשון הכרתי כבר בהפרש העצום שאין להשוות תנאי החיים פה ביחס לאלו של המחנה. התזונה הייתה בכי טוב. תפריט ארוחת הצהריים היה מורכב: 1) צלחת מרק; 2) ירקות מבושלות, תפוחי אדמה או שעועית מלווה בחתיכת בשר במיץ עגבניות; 3) לחם לבן ומפל בירה לשתייה עם פירות לקינוח סעודה. אותו תפריט היה גם בערב, מלבד הבשר שלא נתנו.

בכל בוקר עבר הרופא (סרן צרפתי) באולם לטפל בחולים קלים. כשניגש למיטתי הצהרתי לו שהייתי מפונה מהמחנה בגלל מחלת עיניים. טיפולים בבית החולים לא

קיבלתי ולא ידעתי לגמרי מה הולכים לעשות לי. בהיותי בתנאים מצוינים (מבחינת תזונה ואכסון יפה) לא נלהטתי לדעת את תוצאות מגוריי בבית החולים.

המפקד נערך רק פעם ליום ובשעה ארבע אחר הצהריים. בשעה זו הופיע הגרמני בלוויית רביסמל צרפתי (מתורגמן) לחדרים. הרביסמל צעק אז המילה "אכטונג!" (זהירות), וכל החולים הוכרחו לעמוד דום לרגלי מיטותיהם, ואלו ששכבו הצטרכו לזקוף קצת קומתם בישיבה על המיטה. אחרי כן הגרמני פקד וסיכם בפנקסו את מספר החולים שבחדר, הצדיע באדיבות והלך לו לחדרים אחרים שבבית החולים. הזמן ביליתי יפה בשחקי עם חבריי בקלפים דומינו וכו', לפעמים גם ישבתי להנאתי בגינה לקרוא ספר או עיתון יומי. הזמן לא נדמה לי ארוך כמו במחנה, היות ופה היה לי גם ניצוץ של תקווה להיחלץ ביום אחד מכל הצרות של השבי אחרי עוברי בדיקות רפואיות ואצא "פסול לשירות". אותו היום נכספתי אליו, ומתי יבוא?

כשבוע ימים של חיי עונג בבית החולים, הופיעו שני חיילים שבאו מהמחנה, ורק כמה שעות אחרי כניסתם כבר ברחו ונמלטו על נפשם מבית החולים. העניין הורגש רק אחרי תום המפקד היומי של אחר הצהריים. החובש האחראי בתדרם הוכרח לציין היעדרם לגרמני שערך המפקד הכללי בבית החולים. בשעה שמונה בערב בזמן שטיילתי עם חבריי בגינה, והינה מופיע לפנינו לפתע החובש כשכולו מבוהל ומרוגז וציווה עלינו להיכנס מייד לחדרינו כי לפי דבריו צריכים לעבור עוד מפקד שני של חולים בגלל התחמקויות של שני החולים האלג'יריאנים באותו יום. הגרמני נכנס שוב לחדרינו, פקד שוב אותנו וכשראה שאין אחד נעדר ממנו הסתלק לו. אחריי בא החובש והודיעני כי עליי לארוז חפציי ולהתכונן לשוב בחזרה למחנה. הוא כבר הכניסני ברשימת היוצאים.

נשתגעתי כמעט מרוב רוגז בשומעי הבשורה בלתי משמחת זו ולא ידעתי לאן אפנה. לבסוף הלכתי למשרד הרופא ושאלתי פרטים על מצבי ומהו פשר העניין ליציאתי הפתאומית. הרופא ענה לי בבוז שאנחנו האלג'יריאנים איננו ראויים לתשומת לב

ביחס למצבנו הנפשי. במקום להישאר שקטים בבית החולים ושעל ידו יבוא יום אחד שחרורנו המלא, אז אנחנו עושים "קונצים" ובורחים, ולכן נגזר עלינו לחזור כולנו למחנה מבלי לתת שום סיבה מוצדקת להחלמתנו. זוהי הייתה החלטת הגרמנים להתנקם בנו באופן קולקטיבי.

למרות הפצרותי ותחנוניי אצל הרופא שישאירני בבית החולים מכיוון שהתנהגותי הייתה טובה ושקטה ולא הייתה בי האשמה של החברים שהתחמקו מבית החולים, אומנם כל מאמצי בנידון זה עלו בתוהו. חפצי ארזתי בעצבות איומה וחזרתי למחנה. איתי היו עוד כמה שבויים (ערבים) שזה לא מזמן רב נכנסו לטיפולים ועדיין לא החלימו, ובכל זאת נידונו לצאת כי זוהי הייתה פקודת נקם כללית מטעם הגרמנים. במשך שבתי בבית החולים לא קיבלתי שום טיפול. על פתק היציאה שקיבלתי היה רשום פרטי המחלה (גרענת) ולמטה בסוף הגיליון נרשמה המילה "הבריא" עם חתימת הרופא. פרטים נוספים המנמקים סיבת היציאה לא נרשמו בפתק. אז הבנתי שכל העניין היה מזויף ויציאתי הייתה כעונשים בגלל התנהגות השבויים הרעה שנמלטו מבית החולים.

חבריי בחדר, בראותם אותי בחזרה התחילו להטרידני בכל מיני שאלות ומה עשיתי ולמה חזרתי? וכו'. "אני כבר הבראתי!" זוהי הייתה התשובה השגורה והקצרה שהייתה בפי, כי לא היה לי חשק לתאר להם את כל הסיבות מרוב מצב רוחי העגום ששרר בי. את חפצי סידרתי שוב בחדר בו גר יחד איתי חברי מהנעורים, ושכחתי את כל מה שעבר.

בכל יום עשיתי התרגילים כרגיל עם כל החבר'ה. מפי חבריי שמעתי על תקרית קטנה שאירעה בזמן העידרי מהמחנה: יום אחד זקיף גרמני התלונן אצל המפקד שהשבויים האלגיריאנים, ובפרט היהודים שביניהם, התלוצצו עליו דרך החלונות בזמן מילוי תפקידו, וגם זרקו עליו אבנים כשציווה עליהם להסוות האורות בנפול חשכת הלילה. עוד מלפני זה כל השבויים מסוג אירופי (יהודים וקתולים) גרו יחד

בבניין מס. 10, ורק אחרי ה"עלילות שווא" של הגרמנים, מפקד המחנה ערך מחדש מיון כללי של שבויים והפריד היהודים משאר חבריהם הקתולים והערבים. הוא הכניס אותם באגף מיוחד בבניין המחנה תחת השגחה מעולה. יתר על זאת כולם נענשו למוחרת התקרית בשעתיים של תרגילי התעמלות קשים ומעייפים. גם אני הרגשתי בשינויים שחלו בחדרים בזמן היעדרי, אולם לא ידעתי את פשר העניינים רק אחרי ששמעתי מהחברים על התקרית הנ"ל.

כמה ימים עברו ושמעות רווחו במחנה שכל חיילי מלחמת 18-1914 הנמצאים עודם במחנה מוכרחים להשתחרר מהשבי. יחד עם זה כל חייל שהיו לו שלושה אחים בצבא, וכמובן כל חייל שהגיע לגיל 40 שנה ומעלה, כל אלו הסוגים שנזכרו לעיל יקבלו כמובן שחרורם המלא!!

שמחה וששון פרצו במחנה מהבשורות הטובות אלו, היות ואיתנו היו הרבה שבויים מהסוגים המעוניינים. השמועות נתאמתו לנו כששמענו אותם בצורה רשמית בזמן קריאת הרפורט היומי. למעשה ראינו למוחרת קבוצות חיילים שהצטופפו בחצר עם צרורותיהם על גבם, מוכנים להיפרד ממנו אנו אחת ולתמיד. "יש להם מזל", שוחחנו בינינו לבין עצמנו בהסתכלנו בקנאה אליהם. "אולי גם תורנו יגיע ביום אחד", ככה התנחמנו במקצת בשיחות כאלו. בכל זאת מתחיל מצב רוחנו קצת להתרומם.

עכשיו הבה וננדוד קצת על התזונה במחנה: במחנה זה לא היו חדרי מטבח ובישול, ולכן האוכל הובא לנו מהעיר בכל יום באמצעות מכוניות משא. עם הופעת המכוניות בחצר כבר הזדנבו תורים ארוכים בתוך החצר לקבלת המנות. כל מנהיג חדר עם כלי קיבול מיוחדים קיבל בהם המנות לפי מספר אנשיו. החלוקה הכללית בחדרים נעשתה אז על ידו בצורה צודקת ותחת השגחת הסרן האחראי לכל החדרים שבבניין אליו השתייך. פעמיים ביום קיבלנו גם קפה. מהקנטינה שבמחנה קנינו לחם בתוספת על מנותינו. מכוניות של "הצלב האדום" עם מזונות התחילו לזרום אל המחנה ואז מנתנו היומית הוגדלה בכמות ביחס לזה. חלוקת תוספת המזונות

נעשתה רק פעם בשבוע – בכל יום ראשון. זהו ההרכב של תוספות שקיבלנו: כל אחד מאיתנו קיבל 3 ביסקוויטים גדולים מרובעים עם תמרים, תאנים, מרגרינה וסבון לכביסה. מכיוון שקיבלנו רק פעם אחת ליום ארוחה חמה ובכדי לשבור רעבונו, חיפשנו תמיד על ימין ועל שמאל להשיג יותר אוכל. ככה הזדמן לי פעם להכיר אחד ממזכירי המחנה (יהודי מיוצאי אלזס שהיה בעילום שם). מנה כפולה במזונות ניתנה תמיד לפקידי המחנה, ומתוך שיחה שהתגלגלה ביני לבין המזכיר זה ובהיותו איש בעל לב טוב, נאות לתת לי בכל יום דלי מלא של מרק שהבאתי אותו אל החדר וחילקנו אותו בין החברים כתוספת על מנותינו שבמחנה. החברים שבחדר הסמוך התקנאו בנו מ"השלל היקר" שהבאתי יום יום ולא ידעו מאין מוצאו. ככה בחדרנו נהיינו למאושרים ואכלנו לשובעה.

ביום אחד קיבלתי חבילת מזון מ"הצלב האדום" באלג'יריה. זו הייתה תשובה לבקשה שעשיתי בכיוון זה מלפני כמה חודשים. בחבילה היו הרבה דברים טובים: תמרים, ביסקוויטים, תאנים, סיגריות וסבון. כל הדברים חלקתי בין החברים שבחדר וככה היו עושים אחרים כשקיבלו חבילות מזון משלהם. היינו שמחים בחלקנו בצפותנו תמיד ליום השחרור.

אחרי מספר ימים נתקבלה פקודה במחנה לכל השבויים שעליהם להתכונן לנסוע בשביל עבודות "קומנדו" (עבודות שדה). לעבודות הללו נדרשו רק גברים צעירים, חסונים ובריאים בגופם. הרבה חיילים היו נגועים במחלות כרוניות (פנימיות), ולזאת ניתנה פקודה בשביל לעבור בדיקה רפואית ובדיקה ברדיו לכל השבויים שבמחנה. בכל יום נסעו כ־50 איש בלוויית הזקיפים לעיר לשם בדיקה. הם חזרו למחנה רק בערב. ככה עברו בתורנות בבדיקה הרפואית כל תושבי המחנה. מטרת בדיקה זו לקבוע כושר וסוג בריאות האנשים ולמיין אחרי כן אלו המסוגלים לעבודות קשות בשדה. אחרי תום הבדיקות בשבועיים ימים, הרבה מהאנשים

הוחזקו בבית חולים לשם טיפול, אחרים שוחררו לגמרי מהשבי מאחר שבעקבות הבדיקה הרפואית יצאו "פסולים לשירות".

יום אחד הלכנו כולנו לכיוון המרפאה בכדי לקבל זריקות. כעבור יומיים נקראנו שוב לעבור בדיקות העיניים בפני הרופא הראשי של המחנה. הפעם זו הכיר הרופא במחלה (גרענת) והסתדרתי עם יתר חבריי בטור המפונים לבית החולים. כ־50 איש מוינו באותו יום לעבור לבית חולים לשם טיפול וגם אני ביניהם. שמחתי מאוד להיות בין המפונים מהמחנה, אומנם עדיין לא הגענו לתוצאות סופיות ביחס לשירותנו במחנה, כי עלינו לעבור עוד ביקור נוסף לזה בבית החולים בפני רופא עיניים מומחה, ורק הוא בעצמו יערוך החלטה סופית על מצב בריאותנו, וגורלנו ייקבע מבחינה זו.

הלכנו לבית החולים ליום אחד לבדיקות ומבלי לקחת איתנו את חפצינו. בהגיענו לבית החולים עברנו אחד אחרי השני לפני אותו רופא עיניים שהייתי אצלו כבר מלפני שבועיים. הייתי נרגש מאוד וחיכיתי בקוצר רוח עד שיבוא תורי לעבור בפני הרופא. ליבי דפק בחוזקה כשנקראתי להתייצב לפי הסדר שברשימה. "האצליח הפעם או לא?" לחשתי לעצמי.

הרופא התחיל להסתכל בי בחיבה יתרה. הוא הרים את עפעפיי ובדק בפנים העין בשוחחו עם הרופא השני שעל ידו נמצא. האחרון שוב הסתכל בפנים העין מבעד לזכוכית מגדלת. שמעתי באותו רגע השיחה שהתגלגלה אודותי בין שני הרופאים, ולבסוף הרופא הראשי דיבר בקול רם: "אסטיגמטיזם קל עלול להתפתח". הרופא השני הגיב על דבריו בזמן שמישש לי שוב העפעפיים, הסתכל עוד היטב בפעם האחרונה לתוך העין השמאלית. במשך כל הזמן לא הרימותי את מבטי מעל הרופא ברומזי לי שייתן החלטתו הנאותה ביחס אליי. הוא שוב פעם חזר ובדק ואחרי כן הצהיר בקול רם: "יכול להיות מועמד בין המפונים". רווח לי בשעתו בשומעי את המילים הללו שהוקראו באוזני המזכיר שרשם אותם מייד בפנקס. בתום הבדיקה

חזרנו כולנו למחנה. כל שאר החברים מלבדי אני התעלמו לגמרי מהתוצאות הנוגעות למצבם, ואף אחד לא ידע מי היו אלה מועמדים להיכנס לבית חולים לשם טיפול. יומיים אחרי כן נקראתי עם יתר חבריי שגרו איתי בחדר, ארזנו חפצינו ויצאנו מהמחנה. כתריסר אנשים הוכרו כחולים בין 50 איש שעברו בדיקות כלליות.

הכניסה שוב לבית חולים הנרי מרטן

מייד בהגיענו לחצר בית חולים, החובש התורני בשירות רשם אותנו בפנקס הנכנסים. איתי היו שלושה אלג'יריאנים (יהודים) והיתר ערבים. כל אחד מאיתנו מילא טופס שהכיל פרטים שונים ביחס לזהותנו הצבאית, שמות המחנות שבהם היינו עד כה וכו' וכו'... סידרו אותנו אחרי כן כל 10 איש בתוך חדר גדול ומרווח. המיטות היו כבר פרושים עם סדינים לבנים ונקיים ושמיכות חדשות. בין יתר ההוראות שקיבלנו מהחובש ביחס לניקיון החדר הוא גם יעץ לנו להתנהג בשקט ולא להסתובב כל היום בחצר. היינו כולנו ששים ושמחים שהתפטרנו בחיי המחנה ותלאותיו, ובהיותנו ניזונים ומאוכלסים יפה וטוב היה עלינו להתאזר בסבלנות, יען כי הרגשנו שימים יותר טובים ממשמשים ובאים אלינו, ושהיינו עומדים על סף השתחררות. ככה התאוושנו ומצב רוחנו התרומם בהדרגות. ראינו איך שהערבים פרצו בתרועות של שמחה "יחי השחרור". ניצוצות של תקווה האירו לנגד עינינו.

למוחרת הרופא הצבאי של בית החולים העביר לחדר מיוחד כל אלו שהיו נגועים ביותר במחלת העיניים ושעיניהם היו אדומות וזקוקות לטיפול מיידי ונמרץ. הוא שאל אותנו בהלצה באם היינו יותר מאושרים כאן מהמחנה. כ־100 אחוז כולם ענו בשמחה ובצהלה. הוא ציווה אותנו להתנהג כהוגן ולא לשוטט בחצר, כי הרופא הראשי לא מסכים לזה. הוא הבטיח לנו עוד שיעשה כל מה שבאפשרותו להתעניין ולדאוג למצבינו ולהחיש לשם כך הצעדים הדרושים למילוי שאיפותינו היחידות בשחרורנו המלא, ושבקרוב יוחזר כל אחד לביתו ולחיק משפחתו.

ככה בילינו הזמן יפה עד מאוד בקוראנו כל היום עיתונים וספרים שהחובש הביא לנו מספריית בית החולים. המזונות היו די טובים בבית החולים. הרי התפריט היומי: 1) מנת מרק; 2) צלחת ירקות עם חתיכת בשר ובקבוק קטן של בירה. נתנו לנו רשות לקנות לחם לבן מהעיר באמצעות החובש שעבר בכל החדרים וקיבל הזמנות לכך.

אחרי כמה ימים פלוגה אחרת של ערבים (יוצאי צפון אפריקה) הצטרפו אלינו. ככה בכל 4 ימים פלוגות חדשות של חולים שבויים נהרו אל בית החולים. שבועיים אחרי כן רופא גרמני הגיע לבית החולים במיוחד לחרוץ גורלנו ולאשר את כל הבדיקות הרפואיות שעברנו עד כה. מייד הצטופפנו באולם כ־30 איש. כל אחד החזיק בתעודותיו הרפואיות שהיו כבר מוכנות מראש עם כל הפרטים הדרושים על ידי הרופא הראשי של בית החולים. האחרון סידר בשורה הקדמית כל אלו החברים שהיו נגועים ביותר במחלת הגרענת. עברנו אחד אחרי השני לפני שני רופאים. הרופא הגרמני שאל את הצרפתי על מחלת ה"טארכוס" ומאין מוצאה, והלה ענה לו שזוהי מחלת עיניים מדבקת שמוצאה מארצות חמות שבאפריקה. כאשר עברו 2 או 3 ערבים, הרופא הגרמני הנלאה פנה ברגשנות אל חברו הרופא: "האם כל הטור של השבויים הם נגועים באותה מחלה?" וכאשר הלה ענה לו בחיוב, התפרץ במילים "גוט, ראווס!" (טוב, החוצה!) בנופפו בידיו אלינו להסתלק מהמקום, כי כבר האמין לדברי חברו הרופא ולא היה כבר צורך לבדוק כל אחד ואחד מאיתנו. נכנסנו כולנו לחדרינו שמחים ועליזים מתוצאות הביקור, ולמוחרת הרופא שלנו בא לברנו באופן רשמי (בהיותנו בשבי ובכל המחנות שמענו כבר כמה בדויות ביחס לשחרורנו, אומנם כל השמועות נתבדו) שבתוך 15 יום ניסע לפריז ברכבת סניטרית ושמה ימריצו הצעדים הדרושים עבור שחרורנו המלא!

אין לתאר השמחה שהייתה לנו בשומענו ההצהרה הרשמית המשמחת דלעיל, שנתבטאה הפעם לא מפי החיילים של המחנה אלא מהרופא הראשי של בית החולים

ואפשר לסמוך על דבריו. מסמכינו הועברו לאישור עוד באותו יום מטעם הרופא, וראינו במו עינינו התכוננויות לנסיעה שמתחילות להתגשם ביתר שאת. לפי התוכנית היינו מיועדים ללכת לבית החולים הצבאי הגדול **בפריז**, **בית חולים ול די גראס**. זו הייתה תחנתנו הסופית של כל המועמדים לשחרור מלא משירותי הצבא. הימים המועטים שנשארו לנו פה נדמו בעינינו כשנים ארוכות מפני שקצרה רוחנו והתגעגענו מאוד ליום נסיעתנו שאליו ציפינו מזמן רב... דאגות וטרדות לא היו לנו יותר כמו במחנה. התחלנו להרגיש באווירה של נוחיות ובחיים חופשיים.

מקץ 15 יום שעברנו הבדיקות הרפואיות נתקבלו תעודותינו המאושרות באמצעות החובש. כל מסמך היה מורכב משתי תעודות: (1) בתעודה הראשונה היה אישור מטעם הרופא הראשי עם ציון המחנה של המועמד; (2) תעודה שנייה אישרה שלא קיבלנו שום משכורת או פיצויים בזמן שהותנו **בבית החולים סן קונטן**. ככה כל אחד מאיתנו קיבל תרשמת שנארזה היטב בין חפציו בכדי להציגה בזמן הנחוץ כשנגיע לבית החולים בפריז.

למוחרת היום עם צרורותינו על הגב הצטופפנו בחצר מוכנים לנסיעה. בסך הכול היינו כ־30 מפונים (מחלות עיניים). בין יתר החולים שנשארו שמה לחכות לתורם בפעם הבאה. איתנו הצטופפו עוד טורים של חולי גוף פנימיים שונים. שני אוטובוסים סניטריים נכנסו קודם לבית החולים בכדי להוביל את אלו השכובים במיטותיהם ישר לתחנת הרכבת. אחרי שהגרמנים פקדו אותנו פעם ופעמיים כרגיל (זו הפעם האחרונה), בשיירה גדולה של 90 איש הלכנו לכיוון תחנת הרכבת. עלינו לקרונות נוסעים!! (ולא על קרונות של בהמות כרגיל) עם כמה חובשים שליוונו במטרה להפקידנו בידי הרשות הצרפתית של בית החולים בפריז. ככה אחרי בלותנו כחודש ימים חיי עונג בבית חולים של סן קונטן הגענו אחרי 4 שעות של נסיעה לפריז, עיר האורות.

פרק יט – החיים בבית החולים ול די גראס, פריז

Val- de- grace hospital, Paris 15/7/1941

הראשון שירד מהרכבת בתחנת הצפון בפריז היה החובש, ראש מחלקתנו. הוא מסר לידי קצין המחנה (גרמני) את רשימת החולים כשהייתה חתומה ומאושרת מטעם הרשות הצבאית של סן קונטן. אחרי שנערך מפקד שבויים במקום, הסיעונו בתוך מכוניות משא השייכות ל"צלב האדום" ישר אל בית החולים ול די גראס הנמצא במרחק של 6 ק"מ מתחנת הרכבת.

תיאור בית החולים ומבנהו

בית חולים זה היה עצום בגודלו. הוא הכיל קרוב ל-5,000 חולים ופצועים והיה מורכב מהרבה בניינים. בכניסתנו בשער הראשי ולצד שמאל ראינו בניין ראשון ששימש למשרדי תחנת המשמר של המשטרה הניידת הצרפתית המשגיחה על כל האזרחים הבאים לבקר קרוביהם ומכריהם בבית החולים. על יד משרד זה ישנו ביתן קטן המשמש לבית השוער של בית החולים. מול תחנת המשטרה משתרע מסדרון קטן שבירכתיו נמצא חדר "מרכזיית הטלפון" לבנייני בית החולים עם בחורה צעירה שהתעסקה במשך כל היום אך ורק בהפעלת כפתורי חיבור טלפוניים לכל הבניינים. לצד חדר זה נמצא עוד משרד אחר – משרד הרופא התורני. בהגיענו לסף הכניסה אנו רואים 2 דלתות ברזל מגודרים ובפנים מגיעים לחצר קטנה ועגולה שחציה מקומרת מרוחב של 3 מטרים (הכניסה לחצר הראשית של בית החולים). בתוך החצר הקטנה נמצאים "משרדי הכניסות". מזווית המשרד רואים חלק מבניין גדול המזדקר ומתרומם על שלוש קומותיו והמוביל לאורכו עד הגינה הראשית.

בניין פצועים מס. 3 : בפנים של בניין זה ובקרקעיתו רואים אולם ארוך המגיע עד בניין ה"מוזיאום", משרדי הפקידים, בית מרקחת ומשרדי הרופאים הראשיים של

כל המחלקות שבבית החולים. בקומה הראשונה של הבניין רואים מסדרון גדול ובשני צדדיו נמצאים חדרי הפצועים, חדרי הניתוחים לעיניים, לאוזניים וכו'... בקומה השנייה רואים עוד מסדרון גדול בצורת חצי עיגול ומשני צדדיו צפופים חדרי החובשים, חדרי הקצינים הפצועים, חדרי ניתוח וחדרי "כירורגיה" של רופאי שיניים, רופאי גוף ורופאים כירורגיים. בקומה השלישית ושמאלה מהכניסה נמצאים חדרי האוכל של החולים עם המטבח לקצינים. מימין נמצא הקבינט של הרופא (קולונל) מומחה למחלות עיניים. בתוך חדר גדול ומרווח שקירותיו צבועים בצבע שחור, רואים מכשירים שונים אופטיים ומיקרוסקופיים מכל הגדלים כשהם ניצבים על כורסאות מכניות. בירכתי החדר נמצא חדר קטן: משרד הרופא. בלכתנו חזרה אל החצר החיצונית שתיארנו לעיל ולצד שמאל בקומת הקרקע רואים משרדי היציאות, ובפינה לצד ימין רואים משרד אחר – משרד השילומים. בעוברנו בפרווזדור של החצר המקומרת מגיעים לגבול החצר הראשית של בית החולים. כ-200 מטרים משמאל ומבפנים החצר מתנוסס בניין גדול בן 4 קומות, מוסווה למחצה בין העצים. זהו בניין של חולי הקדחת (מס. 4). בלכתנו אחורנית ובמרחק של כמה מטרים מבניין זה נמצא עוד בניין אחר ענקי – בניין המכונות והמעבדות. בקרקעית הבניין נמצאת הקנטינה האזרחית וחדר המתנה של הרופא שיניים. בחוזרנו אל החצר המקומרת וכמאה מטרים ממול נמצא עוד בניין גדול בעל 3 קומות.

בניין פצועים מס. 4: בקצות הבניין ולצד ימין נמצאים המטבח הראשי, יחד עם מחסני ציוד של בית החולים. מאחורי הבניין רואים עוד חצר בצורת עיגול עם גינה ובניין המשמש למחסן כלי עבודה, בקרקעיתו נמצא אולם הקולנוע. מול בניין הפצועים 4 לצד ימין מהגינה המרכזית מתרומם עוד בניין גדול – בניין לחולים אזרחים וחיילים אנגלים. הבניין מסוגר בתוך גינה עם חצר. על יד השער עומדים על משמרתם זקיף גרמני עם שוטר צרפתי. מאחורי בניין הפצועים 4 רואים שני בניינים גדולים עם גינותיהם המיוחדות, הלא המה בניינים לחולי קדחת מס. 12 ופצועים

מס. 2. בעומק הגינה המרכזית נמצאת קנטינה צבאית וכ־10 מטרים מאחוריה מזדקר עוד בניין גדול עם גינה: בניין עובדי הסניטריה והחובשים.

בפנים הגינה במרכזית ומול הבניין 4 רואים עוד שני בניינים גדולים עם גינותיהם במרחק של 25 מטרים אחד מהשני, הלא זה בניין של חולים אנגלים, חיילים זרים וחולים אזרחים כלואי בית הסוהר. מאחורי שני הבניינים הללו רואים עוד 3 בניינים עם גינותיהם צפופים על השטח. הבניינים אלו נועדו לאלו שמחלתם מדבקת. כ־200 מטרים והלאה ישנה מדרכה ולימינה רואים שורה של 20 צריפי עץ המהווים למקומות עבודה של בעלי המקצוע המועסקים בבית החולים. השדרה מובילה אל השער הראשי של היציאה. בסך הכול ישנם 10 בניינים בעלי 3 קומות כל אחד עם גינותיהם המפוזרים על השטח הרחב. רוב הבניינים אינם נראים מרחוק מפני שהם מוסתרים בעצים עבים. מאחורי בניין לחולים מדבקים ניצבת חומה גדולה וגבוהה המקיפה מעבר אחד את כל בנייני בית החולים. החומה מובילה עד לפתח היציאה מהכניסה הראשית של השער.

הכניסה לבית החולים

בהגיענו שמה הנחנו צרורותינו על הרצפה שבחצר העגולה וליד משרדי הכניסות. אחרי שנרשמנו במשרד, הובילונו לבניין פצועים מס. 3. היינו כ־18 איש. יתר החברים סודרו בבניינים אחרים. נתנו לנו פתקאות בהם יכולנו לקבל מנות האוכל במטבח, היות והגענו בשעה יותר מאוחרת ממועדי מתן הסעודות לחולים. באופן זמני סידרנו חפצינו בחדרים שונים שבבית החולים. יומיים אחרי כן נקראנו לעבור שוב בדיקות עיניים אצל הקולונל – מומחה למחלות עיניים. כל אחד ואחד מאיתנו עם תרשמתו בידו עברנו לתוך חדר אפל. בפנים החדר הוצבו תכשירים אופטיים מכל הסוגים שהועמדו עם מנופים מכניים. זרקורים חשמליים האירו את החדר. ככה חיכינו כל אחד בתור בחדרה לעבור בדיקות העיניים, כי בדיקה זו הכי חשובה ומדוקדקת בכל פרטיה מכל הבדיקות הקודמות שעברנו עד כה ורק היא היא תחרוץ

גורלנו ("לשבת או לחסד"). כל אחד מהחברים נשאר בפנים החדר כחצי שעה. כשהגיע תורי וישבתי על מושב מול הרופא. אחרי שכובו האורות, הרופא התחיל להסתכל בעזרת משקפת מיוחדת בפנים עיניי שהיו פתוחות לרווחה. אחרי כן הרים את עפעפיי בכוונו האור מולי. הוא גם התכופף קצת בכדי להסתכל בפנים העין. אחרי כן הושיבני ליד מכשיר אופטי אחר שבעזרתו התחיל לבדוק כל עין לחוד. בבודקו העין הימנית כשהיא פתוחה, העין השמאלית נשארה סגורה באותו זמן, ואחרי כן בדק את העין השמאלית פתוחה בזמן שהשנייה הייתה סגורה. לבסוף ישבתי ליד מכשיר אופטי יותר קטן, הדרכתי מבטי לעבר חור קטנטן שבתוכו בסובבי את מבטי לכל הצדדים, באותה שעה האורות סנוורו את עיניי. בכל פעם ופעם ראיתי שרשם כמה מילים בניירותיי. מרוב סקרנותי לדעת התוצאות הסופיות, שאלתי אותו והוא ענה לי במילים אלו: "היה בטוח בני שלא תישאר זמן רב פה, מכיוון שאינך נמצא עדיין ברשות הגרמנים. אתה נחשב מעתה אצלנו כחייל ולא כשבוי ואנו עושים המאמצים הדרושים בכדי לשלחכם כולכם בזמן הקרוב ביותר לשחרור מלא. בבית החולים יישארו רק אלו שזקוקים לטיפול ממושך, וגם הם לבסוף יחזרו לבתיהם כשיבריאו ממחלתם".

לאמיתו של דבר שמחתי בשומעי הצהרה כזו והודיתי לו מקרב ליבי. אחרי הבדיקה הזמין אותנו החובש לקחת חפצינו וללכת לגור באגף של בעלי חולי מדבק. החברים נבהלו בשומעם דבר שכזה. "כנראה שמצבנו הוא רציני", לחש אחד לשני מכיוון שמרכזים אותנו עם בעלי מחלות "מדבקות" ולא הבנו פשר העניינים. החובש מייד הרגיע אותנו בהסבירו לנו שמחוסר מקום באגפים אחרים בבית החולים, הוכרח לסדרנו באגף זה שהיה כמעט ריק, אומנם מצב בריאותנו לא מדאיג חס וחלילה כפי שתוארנו לעצמנו. בגלל זה אל לנו להיבהל מכל העניין.

סידרנו חפצינו בקומה ג של הבניין הנ"ל. בכל חדר היו 10 מיטות שטוחות מכוסות בסדינים לבנים עם שמיכות חדשות וכרים. בחדר היו גם שולחן גדול וספסלים.

הסתדרנו בחדרים והרגשנו עצמנו כאילו תיירים היינו ושמחנו בחלקת גורלנו. אחרי כמה רגעים בהגיענו למעוננו החדש בא החובש לבקרנו. בין יתר ההוראות שמסר לנו הוא גם ביקש אותנו שלא לשוטט בבניין או להתערב עם יתר החולים הגרים איתנו בקומות התחתונות, מפני שמרביתם היו חולי אדמת ושחפת. להם היה אסור לצאת לגינה המרכזית של בית החולים. מהיום הראשון לבואנו הורשה לנו לטייל ברחבי הכיכר וגם בגינה המרכזית הגדולה. למוחרת הרופא התורני של המחלקה בא לביקור אצלנו והבטיחנו שבקרוב זמן נעבור בדיקה סופית הנעשית על ידי המועצה הרפואית לשם שחרורנו מכל שירות, ואז נהיה חופשיים לנפשנו. הותר לנו גם לצאת מחוץ לבית החולים לטייל בעיר ולהתבדר קמעא בכדי לשכוח את דאגותינו וסבלנו שעברנו במשך חודשים רבים שהיינו בשבי.

בכל יום באו החובשים והנשים החדרניות לטפל בניקיון חדרינו ובסידור המיטות. היות והיינו חופשיים מכל עול ועבודה כאן, עזרנו לנשים הללו בעריכת המיטות. זה לא היה נעים מצידנו אנו (בהיותנו חסונים ובריאים) להסתכל עליהם שישרתו אותנו בתוך חדרינו. בכדי לבלות את הזמן קבענו מהיום הראשון קבוצות של חברים ובתורנות לעבודות קלות כאלו (ניקיון החדרים, רחיצת הרצפה וכו'). עשינו מלאכתנו בדיוק כימי שירותנו בצבא במחנה. הנשים שמחו מאוד על יחסנו אליהם והתנהגותנו האדיבה כלפיהן והודו לנו מקרב ליבן.

הארוחות הובאו אלינו לחדרים על ידי עובדי בית החולים האזרחים. בארוחת צהריים הוגש לנו: מנת מרק, ירקות עם בשר במיץ עגבניות, לחם לבן ולבסוף פירות לקינוח סעודה. שני ספלים של יין קיבלנו ביום בזמן הארוחות. הערבים שהיו איתנו קיבלו חלב במקום יין מפני שאסור להם לפי דתם לשתות שום משקאות חריפים. מנת הלחם הייתה 400 גר' ליום, והתפריט בערב היה אותו דבר כבצהריים מלבד הבשר שלא היה. החברים חברי חדרנו התעסקו בעבודות שונות במטבח, ובחוזרם הביתה בכל ערב הביאו איתם קערות מלאות מרק ומאכלים טובים המיועדים

לטבחים. נהנינו מהמאכלים הללו וויתרנו לבסוף על מנותנו שקיבלנו מבית החולים מפני שהאוכל שהביאו מהמטבח היה יותר טעים לחיכינו. בבוקר השכם קיבלנו ספה קפה עם פרוסת לחם כשהיינו עוד במיטות. בהיותנו ניזונים טוב ומאוכלסים יפה, לא היו דאגות וצרות לנו כמו במחנות השבי בהם בלינו. מצבנו הכללי שופר במידה גדולה, וכוח זרם בעורקינו וגם פרצופינו השתנו לטובה.

כל מצרכי תמרוקים, סיגריות, ביסקוויטים וכו' קנינו מהקנטינה הצבאית. ארגון "הצלב האדום" היה לספקנו הראשי. ככה הסחורות עלו לנו הרבה יותר בזול ובהנחה גדולה מאשר בעיר. בכל שבת הוחלפו הסדינים וגם בגדים נקיים ומגוחצים נתנו לנו. התקלחנו פעם בשבוע וגם קולנוע שעשע אותנו כאן בבית החולים. להקות שחקנים גדולים מפריז באו בכל יום שני בשבוע להציג בפנינו הצגות תיאטרון שונים ומגוונים בכדי לשעשענו ולהפיג צערנו. כרטיסי כניסה לתיאטרון הצטיידנו בערב יום ההצגות כי לא יכולנו לזכות במקומות ישיבה ברוב המון החולים שזרמו מכל הבניינים בשעות ההצגה. בין יתר החולים ראינו גם נכי רגליים שבאו עם עגלותיהם ונכים אחרים במשענותיהם. כולם נהנו מההצגות רבי עניין ששיחקו אומני פריז בפנינו. ככה עברו שעתיים של שמחה ועליצות באולם התיאטרון.

במשך כל היום לא עשינו שום עבודה מלבד הטיולים לאורך החצרות והגינות שבבית החולים. בכל הגינות ראינו רק התקהלויות של חולים (אזרחים וצבאיים) שהתיישבו בנחת ובשלווה על הספסלים, שוחחו בקול רם, צחקו, שרו ושמחו בחלקם. "כל העולם צוהל" פה, הגינות המו עוד מרוב אזרחים שנהרו מהעיר בכדי לבקר קרוביהם ומכריהם השוכבים חולים. אפילו הצלם עשה עסקים טובים בצלמו תמונות רגעיות של חולים ושכר יומו היה כפול ומכופל מאשר בעיר. הערבים התרוצצו גם הם אחריו בכדי להצטלם ולהביא מזכרות יפות לקרוביהם בשובם הביתה. בכל הגינות נראו קבוצות קבוצות של חולים לסוגיהם: היו אלו שנשארו שטוחים נגד השמש, התעסקו בקריאת ספרים ורומנים. אחרים טיילו להנאתם

לאורך שדרות הירק והפרחים הריחניות; אחרים ניהלו שיחות רעשניות וויכוחים על כל מיני נושאים הנוגעים לחיים אזרחיים. "אלו הם החיים האמיתיים", ככה שוחחנו איש לרעהו. לא נחשבנו יותר כאומללים עצובים ועגומי נפש, שרויים בדאגות ובצרות כמו במחנות איפה שהיינו סגורים ומסוגרים כל הזמן כחיות היער. גם לא זכינו שמה (במחנות השבי) לראות פרצופי בני אדם שמחים ועליזים כמו כאן. נמאס לנו החיים בראותנו כל הזמן זקיפים גרמנים מלאי חמה וזעם ששאגו עלינו תמיד מדי יום ביומו. כאן אנחנו ניזונים טוב ומאוכלסים יפה, משתעשעים לאורך כל היום שבעי רצון מגורלנו בינתיים שיגיע מועד שחרורנו המלא ונחזור לחיק משפחותינו, קרובינו ומכרינו היקרים לנו עד מאוד.

מועצת הרפורמה - ועדה רפואית של פיטורין מהצבא, 21/7/41

בערב אותו יום החובש הראשי הזהירנו שעלינו להתאסף למוחרת בבניין פצועים 4 עבור הבדיקות הרפואיות של הרפורמה. כל אחד מאיתנו הוכרח לעבור בפני הרופא הגרמני הנועד לחרוץ גורלנו. מייד הצטופפו כל החולים לסוגיהם על יד בנינים. בין יתר החולים היו באותו יום גם חיגרים, שחפנים וחולי עיניים. כ-400 איש מועדים לשחרור היינו, ובשעה ארבע אחר הצהריים הקולונל הגרמני, בלוויית ראש הרופאים של בית החולים, הופיע במקום. עם כניסתם לפרוזדור איפה שהצטופפנו צעק הסרן הצרפתי במילה "דום!". מייד כל החולים הצדיעו כהוגן בשקט מוחלט ובלי שום תנועה. התלחשויות בין החברים אז "האם נצליח הפעם". לבי דפק בחוזקה בהגיע שעת האפס (הביקור!), זוהי הבדיקה הסופית והיא היא המיועדת לחרוץ גורלנו מכיוון שכל הבדיקות שעברנו עד כה היו כאין וכאפס לעומת זו האחרונה.

באותה שעה כל אחד מאיתנו נכנס כשתורו הגיע לחדר הרופא איפה ששהה שמה כשני רגעים בלבד, ומייד בצאתו נכנס חברו שמאחוריו. וכן על זה הסדר ראינו ששני טורים של חולים שהצטופפו לאורך הפרוזדור כבר חוסלו. טורנו היה האחרון. החובש אסף מייד ניירותינו בכדי להציגם במשרד הרופאים. אחרי כן כל אחד מאיתנו נקרא אישית לפי הסדר שברשימה. אני הייתי הרביעי בתור, וממרחק קטן שהפריד ביני לבין הרופא הספקתי לשמוע השיחה שהתגלגלה בין שני הרופאים (הצרפתי והגרמני). הראשון החזיק בידו רשימה גדולה והשני חתם לצד כל שם שהתייצב בפניהם. פעולה זאת נעשתה במהירות גדולה ובאופן אוטומטי על ידי שני הרופאים. ברגע שהחולה הראשון מטורנו התקדם אז הרופא הצרפתי הסביר לחברו הגרמני שכולנו היינו מוכים במחלת גרענת. "גוט יא" (כן, טוב), ענה הגרמני והמשיך לחתום בזריזות לצד כל השמות שברשימה מבלי למצוא צורך בהקראה אישית של כל חולה כמקודם. מלבד השניים הראשונים בטורנו שנבדקו על ידי הרופאים

והנותרים הסתלקנו כולנו מהפרוזדור בשמוע פקודת הרופא הצרפתי. כנראה שהרופא הגרמני היה לו אמון בדברי הצרפתי ולכן חיסל אותנו ונתפזרנו אל הגינות. אחרי כן בא החובש במיוחד לבשרנו שכולנו נפסלנו לשירות צבאית, וכמובן אנו עומדים על סף ההשתחררות מהשבי החשוך. אלו היו תוצאות הביקור האחרון שעברנו. אין מילים לתאר השמחה שפרצה בחדרים. הערבים התחילו לרקוד ולשיר בעליזות נפלאה, הלא זה היה "יום טוב" עבור כל החולים שמועד שחרורם ממשמש ובא במהירות.

למוחרת הביקור כבר הותר לנו לצאת העירה עם רישיון שנכתב מלכתחילה והועבר למשרד מבעוד יום. ככה בכל יום משרד האגף שלנו הוצף בהמוני חברים שביקשו רישיונות בכדי לצאת לפריז ולהשתעשע ברחובותיה הגדולים ובגינותיה המקסימים. בכל יומיים נכנסתי לקבל רישיון יציאה. כשנמצאו ברחובות העיר נפגשנו עם אנשים ונשים ששמחו מאוד לראותנו שוב. הם סובבונו כל היום ושאלונו ביחס למצב בריאותנו וכיצד בילינו החיים בגרמניה וכו'... אהה!! זה כבר זמן רב שהרחובות נתרוקנו מהצבא הצרפתי, ועכשיו בראותם אותנו שוב על אדמת המולדת שמחתם הייתה שבעתיים, ולכן הוקירו אותנו והתפארו בנו. היו גם אנשים נדיבי לב שהזמינונו לשתות בשפע מהמשקאות הקרים והחריפים, קנו סוכריות עבורנו וגם ביניהם היו ששילמו בעדנו ארוחות דשנות במסעדות. הרבה מסיבות חגיגות ומשפחתיות שאליהם הוזמנו בעיר. שמחתם היחידה הייתה להתנחם בשוחחם איתנו ובשאלם על גורל קרוביהם ומכריהם שנשארו עדיין בגרמניה ושאינן מקבלים מהם מכתבים.

הייתי רגיל לצאת בלוויית חברי ממרוקו. הוא היה חבר נאמן ומסור וככה התחלנו לטעום במקצת מחיי חופש זמני. הורשה לנו לנסוע ברכבת תחתית מטעם הרשות הצרפתית ומבלי שום תשלום במשך כל הזמן ששהינו בפריז. "אנחנו לא נחשבים יותר כשבויים", שוחחנו בינינו לבין עצמנו בהתלהבות של שמחה לבבית. התחלנו

להרגיש באושר שאליו חיכינו זה זמן רב, לחיות חופשיים ולהשתעשע להנאתנו. זה היה חלומנו שהתגשם סוף כל סוף אחרי הסבל והתלאות שעברו על ראשינו בשבי בגרמניה זה זמן רב. בינתיים חיכינו להגעת ניירותינו הדרושות למשרד המפקח הכללי הגרמני של העיר פריז. יורשה לנו לעבור לרחבי "צרפת החופשית" רק אחרי אישור מטעם המפקד את כל ניירותינו הנ"ל. ראינו במו עינינו שהיננו עומדים על סף השחרור התמידי.

כעבור 4 שבועות ניירותינו הגיעו למשרד. אין לתאר את השמחה שמילאה את לבבותינו. כל אחד מאיתנו החזיק בידיו את תעודותיו (2 גיליונות מודפסים בשפה הגרמנית שבה נרשמו פרטי המחלה, הזהות וכו'...) והחביאם **בהשגחה מעולה** בתוך המזוודה יחד עם חפציו האישיים. התעודות הללו הן שאישרו על חוסר כישרונו לשירות הצבא ובהם נוכל לעבור את הביקורת מ"צרפת הכבושה" ל"צרפת החופשית" (מחוז חפצנו!). ככה היינו בטוחים שפונינו הפעם כאנשי סניטרה בכדי להגיע למולדתנו חופשיים לגמרי.

על סף הנסיעה "לאזור החופשי בצרפת" 8/9/1941

בשבוע ההוא נודע לנו שרכבת סניטרית גויסה להסיענו מפריז ל"אזור החופשי" של צרפת בשמיני לספטמבר. שמחה וששון שוב מילאו לבבותינו. "אנחנו ניצולים", דיברנו איש אל רעהו.

הערבים שעבדו יום יום במטבח קיבלו עליהם התפקיד להביא (בחשאי) יין למלאת מימיותינו. לא הייתה לנו אפשרות לישון וגם לא לעצום עין באותו לילה שבילינו ערב נסיעתנו בהוללות ועליצות. תרועות שמחה, שירים ומנגינות עליזות פלחו חלל האוויר מאגף בניינינו באותו לילה. המשכנו בשתייה "לחיים" עד שעה אחת אחרי חצות. בימים הספורים והמעטים שנשארו לנו עד יום הנסיעה בילינו בכי טוב ובשמחות וגיל.

יום אחד נקראנו למשרד לקבל משכורתנו המגיעה לנו כחיילים בחופשה. (כי מזמן שהוצהר על "פיסולנו מהשירות" מתוצאות הבדיקה הרפואית של מועצת הרפורמה שעברנו, נחשבנו אז כחיילים מבחינה צבאית עם כל הזכויות המגיעות לנו). כל חצי חודש היינו רגילים לקבל משכורת כמו ב"שירות פעיל". שילמו לנו כמו כן גם בעד החודש הקודם אותו בילינו בבית החולים של סן קונטן. פעמיים בחודש קיבל כל אחד ממנו 5 קופסאות סיגריות חינם – מתנת פטן – המנהיג שהכניע בשעתו את צרפת בידי הגרמנים. חוץ מזה מפעל "הצלב האדום" לא הזניחנו ובכל שבוע חילקו לנו ממתקים, סיגריות, מצרכי טואלט, תמרוקים וכו'... שתי נשים, ביניהן אחת אישתו של אלוף (מגדודי צפון אפריקה הצרפתית), עברו מחדר אחד למשנהו וחילקו לנו בידיים נדיבות כל הדברים הטובים, ובאמת הן פינקו אותנו והתייחסו אלינו באהדה רבה ולבבית. ככה בילינו יפה בבית החולים ול די גראס תקופה של חודש וחצי.

בבוקר בהיר אחד 8/9/1941, היום שנקבע לפי התוכנית לנסיעתנו, הגיעו מכוניות משא לבית החולים שהסיענו ישר לתוך הרכבת בלוויית חובש – מפקד המחלקה – עליו הוטל התפקיד ללוותנו עד הגבולות של "צרפת החופשית". בשעה שמונה בבוקר נסענו מפריז, עיר האורות, ובשעה עשר הגענו כבר לקו התיחום **וירזון Virson**. באותה שעה קצין גרמני עלה על הרכבת בכדי לבדוק ולבקר את כל המחלקה של החולים ולפי הרשימה שהוצגה לו מידי החובש. רשימה זו הייתה כבר חתומה ומאושרת משלטונות הכיבוש הגרמני בפריז. היינו כולנו כ-80 איש, ביניהם כ-30 חולי עיניים והשאר חולי גוף פנימיות שונים. אחרי שהקצין מנה אותנו, ירד מהרכבת והלך לו. לבסוף החובש שליווה אותנו מפריז עד תחנת "האזור החופשי" ירד גם הוא מהרכבת, ובמקומו עלה חובש אחר השייך ל"צרפת החופשית". האחרון היה עליו ללוותנו עד העיר **לימוז** – תחנתנו המיועדת לפי התוכנית. הרכבת זזה וככה עזבנו מאחורינו לתמיד "אזור הכיבוש של צרפת".

בפנים צוהלות משמחה הצהיר לנו החובש: "תוכלו לירוק כעת על פני הזקיפים הגרמנים שראיתם לפני רגע קט באזורי הגבול, אנו כבר דורכים על אדמת המולדת, "צרפת החופשית". שמחו ורננו!! עוד מעט ונגיע ללימוז".

בהגיענו לעיר זו ולפני רדתנו מהרכבת ביקשנו החובש להתקין יפה תלבושתנו ולעמוד בפנים הקרון, כי תזמורת צבאית צריכה להגיע במיוחד לקבלת פנינו בחגיגות. כעבור רבע שעה ראינו מרחוק שהופיעה פלוגת זקיפים (הפעם משלנו!) צרפתים והתקדמה לעומתנו יחד עם קצין בראשם. מאחורי פלוגה זו עמדה קבוצת התזמורת הצבאית. מייד הקצין פקד על אנשיו לעמוד "דום", ובחרדת כבוד הצדיעו חיילי הפלוגה לפנינו עם נשקם בצורה נאה. התזמורת השמיעה לאוזנינו צלילי "המנון הדגל" היפים. בתום הטקס ירדנו אל התחנה ומשמה עלינו לתוך אוטובוסים שהסיעו אותנו אחרי כמה רגעים עד הגיענו **למחנה לימוז**.

פרק כ – השחרור מהשבי וחזרתנו הביתה

מחנה לימוז Limoges בצרפת - מרכז המיון לה-פאלה

מייד בהגיענו אל מחנה המיון הלכנו למשרד איפה שהיו ערוכים הרבה שולחנות, שליד כל אחת מהן ישב פקיד. התחילו כבר באיסוף כל הפרטים לשם הכנת תעודותינו לשחרור מלא!! הצטופפנו בשורה אחד אחרי השני בכדי לעבור על יד הפקידים משולחן אחד לשני ולמסור על ידי כך פרטים ביחס לזהותנו הצבאית והאזרחית גם יחד.

הפרטים כללו: שמותינו האישיות ושם משפחתנו, תאריכי הלידה, שם הגדוד הצבאי, מספרו שאליו השתייכנו, סוג המחלה ועוד פרטים שונים ביחס לכתובתנו האזרחית, מקצוענו וכו' וכו'... ניירותינו הועברו ממשרד אחד למשנהו ולבסוף שילמו לנו סכום של 200 פ'ר' לנפש (מקדמה על חשבון הפיצויים המגיעים לנו בתור חיילי מלחמה). חתמנו על הקבלות ומשמה הצטרכנו לעבור שוב בדיקה רפואית קצרה אצל רופא המחנה. אחרי שעבר על כל הניירות הרפואיות שהחזקתי מבתי החולים ול די גראס בפיזיו וסן קונטון, הסכים רופא המחנה להעניק לי חודש של חופשת מחלה. לשם זה קיבלתי תעודה שעליי היה להציגה עת הגיעי למרסיי, עיר ההפלגה. אחרי כן התקלחנו והלכנו למטבח לאכול ארוחת הצהריים. זה היה בשעה שתיים אחר הצהריים. היינו מאוד רעבים. אחרי שאכלנו לשובעה טיילנו קצת בחצר להנאתנו ושוחחנו על אושרנו הגדול שזכינו סוף כל סוף להיות "חופשיים בארצנו". למוחרת בערב עלינו ברכבת לכיוון העיר מרסיי, נמל ההפלגה.

מחנה סן מרט במרסיי Marseille 11/9/1941

ברדתנו מהרכבת הלכנו ישר מייד למחנה סן מרט הנמצא במרחק של 6 ק"מ מהעיר. זה היה מחנה עצום בגודלו ועל שטחיו הגדולים הזדקרו צריפים לרוב. זה היה בשעה אחת עשרה לפני הצהריים. במחנה זה היו כבר אלפי חיילים השייכים לגדודים שונים שבאפריקה הצפונית הצרפתית וגם גדודי המזרח הקרוב. כולם היו מחכים בתורם להפלגה. הלכנו לכתחילה למשרד בכדי להיוודע על מועדי ההפלגה לקורסיקה (בסיס גיוסי בצבא הצרפתי).

נרשמנו כולנו שנועדנו להגיע לבסיסינו הצבאיים, והיות והשעה הייתה כבר מאוחרת – שעת ארוחת צהריים – הלכנו לחפש גם אנו ארוחתנו וחזרנו מייד למשרדי הרישום לנסיעות. בהציגי את תעודתי הרפואית שקיבלתי מלימוז בפני הקצין, הצהיר לי הלה שעליי ללכת למחנה אחר **במרסיי** – **מחנה בֶּלְנֶקְרֵד** – רק שמה יטפלו בניירותי הרפואיות. לפני שלקחתי חפצי משם, הלכתי לעיר מרסיי **לבקר את בת דודתי**. היא שמחה עד מאוד בראותה אותי בחזרה בבריאות שלמה והתחבקנו בשמחה רבה.

אותו הלילה ביליתי בעיר ולמוחרת הלכתי למחנה בלנקרד. שמה שאלוני אם ברצוני היה לבלות את החופשה בבית הבראה המיוחדת לחיילים במרסיי, אומנם הודיתי להם על זה וביטאתי את רצוני העז להגיע הכי מוקדם לקורסיקה, איפה שיש לי קרובים ומכרים. מייד נאותו לבקשתי ונתנו לי אישור בו אוכל לבלות את חופשתי במקום בסיסי הצבאי. משמה הלכתי למשרד הרישום להפלטת אוניות לקבל כרטיס נסיעה ואחרי כן למשרד אחר במחנה בלנקרד בו קיבלתי פתק למתן חליפה אזרחית מהמחסן (חליפה אזרחית עשויה מבד חאקי וקראו לה בשם חליפת פטן שנהגו אז

לתת לשבויים משוחררים זה עתה). תלבושתי הצבאית, יחד עם החגור והנעליים הצבאיים, החזרתי למחסן איפה שקיבלתי במקומם בגדים תחתוניים, כסות אזרחית שלמה ונעליים אזרחיות. "הנני כבר שוב לבוש אזרחית".

שמחתי בחלקי שניצלתי אחרי **כשנתיים במלחמה ובשבי**. הנסיעה **לאזקסיו** (קורסיקה) נקבעה עבורי ליום **21 בספטמבר 1941**. במשך 10 ימים הוכרחתי לחכות במחנה. הייתי אוכל שמה וישנתי בצריפים עם יתר החיילים. אומנם בתקופה זו הייתי חופשי ופטור מכל שירות במחנה ורשאי לצאת העירה כרצוני הטוב ובכל שעות שביממה. ככה יום יום הלכתי לבקר בת דודתי ובילינו יפה הזמן בלכתנו מדי פעם בפעם לקולנוע ולכל מיני מקומות שעשועים. יום הנסיעה מהר הגיע.

הוכרחתי לחזור שוב אל המחנה סן מרט בכדי לקבל שמה היתר יציאה וכרטיס נסיעה באוניה. יחד עם 20 בחורים שנועדו כמוני לנסוע לקורסיקה הלכתי, וביניהם הכרתי 4 חברים שבויי מלחמה שחזרו זה לא מזמן מגרמניה, יתרם היו מאנשי המשטרה האזרחית וחיילים שנמצאו בחופשה במרסיי. בשעה שתיים אחר הצהריים נתאספנו כולנו על הכיכר של המחנה, ואחרי שנקראנו אישית לפי הרשימה לקחנו צרורותינו והלכנו לכיוון הנמל. בשעה חמש בערב הפלגנו באוניה סירנוס אל האי קורסיקה.

הנסיעה בחזרה הביתה

זה היה ביום ראשון בבוקר אחרי שבילינו לילה נעים באוניה. ירדנו לחופי עיר **אז'קסיו** (קורסיקה). מייד ברדתי שמה הלכתי למפקדה הצבאית להחתים את ניירותיי, ובאותו זמן לקבל כרטיס נסיעה ברכבת להמשיך עד העיר **בסטיה** – מקום גיוסי בצבא. לבי הלם בשמחה בהסתכלי דרך החלונות של הרכבת הדוהרת בערבות **קזמוצא** (כ-20 ק"מ מהעיר **בסטיה** מחוז חפצי). באלו המקומות נסעתי תמיד בימים נורמליים בהתעסקי במכירת סחורות שונות. בשעה שמונה בערב הגעתי לבסטיה –

תחנתי הסופית בנדודים. שמה נפגשתי עם החברים והקרובים שישבו באותה שעה על המרפסת של בית קפה בתוך הגינה. נתחבקתי איתם בשמחה ובעליצות וחשבתי את עצמי הכי מאושר שבאדם שיצאתי, שבח לאל, בריא בגופי וברוחי אחרי הסבל והעינויים שביליתי במלחמה ובשבי בגרמניה. הייתי מלא תקוות עתה שבקרוב זמן איפגש עם אבי, אחותי וכל משפחתי בארץ מולדתי האמיתית ארץ ישראל.

למוחרת הלכתי לכיוון קסרקטין מרביץ, איפה שגויסתי, לברר אם הייתה לי האפשרות לקבל שחרורי עוד לפני הזמן שנקבע בפתק. בפתק זה היה רשום בדיו אדום ששחרורי מהצבא אקבל רק אחרי חודש של חופשה בבית הבראה מיום הגיעי לבסיסי. לבסוף נסעתי לעיר **קורטי (בסיס צבאי מס. 156)** ושמה נתקבלתי באכסנייה הצבאית לשם בילוי חופשתי. חדר באגף הבניין שנועד לתת-קצינים קיבלתי, וארוחותיי אכלתי בחדר האוכל של הבסיס יחד עם התת-קצינים. מכיוון שהזמן נדמה לי כל כך ארוך, ובפרט לבלות חודש ימים בעיר קטנה כזו שאין בה מקומות שעשועים ורחוק ממכריי וקרוביי, הסכנתי לבלות הזמן באוספי את כל הניירות בהם שרטטתי את כל זיכרונותיי בימי המלחמה ואחרי כן ימות השבי בגרמניה הטמאה... הפתקאות הללו שמרתי עליהם בקפדנות רבה בכל מסעותיי מיום גיוסי בצבא עד הגיעי הנה.

הנני מסיים את המילים האחרונות בהיותי עדיין בחופשה בעיר קורטי (קורסיקה), ובעוד יומיים חופשתי תסתיים, ישלמו לי הענקה המיוחדת לחיילים משוחררים ובזה אתפטר לגמרי משירותי הצבאית ואכנס בחזרה לבסטיה, עטור בניצחון לקראת החיים החופשיים של כל אזרח שמילא חובתו כלפי המולדת במסירות ובנאמנות.